תלמוד בבלי · ראשונים · רש״י · סדר זרעים

רש"י על ברכות

רש״י

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רש"י על ברכות

רש״י

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רשי-על-ברכות/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

דף ב. 5
דף ב: 6
דף ג. 7
דף ג: 8
דף ד. 9
דף ד: 11
דף ה. 12
דף ה: 13
דף ו. 15
דף ו: 16
דף ז. 17
דף ז: 18
דף ח. 19
דף ח: 20
דף ט. 21
דף ט: 22
דף י. 23
דף י: 24
דף יא. 25
דף יא: 27
דף יב. 28
דף יב: 30
דף יג. 31
דף יג: 32
דף יד. 33
דף יד: 34
דף טו. 35
דף טו: 36
דף טז. 38
דף טז: 39
דף יז. 41
דף יז: 42
דף יח. 43
דף יח: 44
דף יט. 45
דף יט: 46
דף כ. 48
דף כ: 49
דף כא. 51
דף כא: 52
דף כב. 53
דף כב: 54
דף כג. 56
דף כג: 57
דף כד. 59
דף כד: 61
דף כה. 62
דף כה: 64
דף כו. 65
דף כו: 66
דף כז. 67
דף כז: 69
דף כח. 70
דף כח: 71
דף כט. 72
דף כט: 73
דף ל. 74
דף ל: 76
דף לא. 77
דף לא: 78
דף לב. 79
דף לב: 80

דף לג. 81
דף לג: 82
דף לד. 83
דף לד: 84
דף לה. 85
דף לה: 86
דף לו. 88
דף לו: 89
דף לז. 91
דף לז: 92
דף לח. 93
דף לח: 94
דף לט. 96
דף לט: 97
דף מ. 97
דף מ: 99
דף מא. 100
דף מא: 101
דף מב. 102
דף מב: 104
דף מג. 105
דף מג: 106
דף מד. 107
דף מד: 109
דף מה. 110
דף מה: 111
דף מו. 112
דף מו: 113
דף מז. 115
דף מז: 116
דף מח. 117
דף מח: 118
דף מט. 119
דף מט: 120
דף נ. 121
דף נ: 122
דף נא. 124
דף נא: 125
דף נב. 127
דף נב: 129
דף נג. 130
דף נג: 132
דף נד. 133
דף נד: 135
דף נה. 136
דף נה: 137
דף נו. 138
דף נו: 140
דף נז. 141
דף נז: 143
דף נח. 144
דף נח: 145
דף נט. 146
דף נט: 148
דף ס. 150
דף ס: 151
דף סא. 151
דף סא: 153
דף סב. 154
דף סב: 156
דף סג. 158
דף סג: 160
דף סד. 161

דף ב.

מאימתי קורין את שמע בערבין. משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן - כהנים שנטמאו וטבלו והעריב שמשן והגיע עתם לאכול בתרומה:

עד סוף האשמורה הראשונה - שליש הלילה כדמפרש בגמרא (דף ג.) ומשם ואילך עבר זמן דלא מקרי תו זמן שכיבה ולא קרינן ביה בשכבך ומקמי הכי נמי לאו זמן שכיבה לפיכך הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו. אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה והכי תניא בבריי' בברכות ירושלמי. ולפיכך חובה עלינו לקרותה משתחשך. ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטתו יצא:

עד שיעלה עמוד השחר - שכל הלילה קרוי זמן שכיבה:

הקטר חלבים ואברים - של קרבנות שנזרק דמן ביום:

מצותן - להעלות כל הלילה ואינן נפסלים בלינה עד שיעלה עמוד השחר והן למטה מן המזבח דכתיב ולא ילין לבקר (שמות ל"ד:כ"ה):

חלבים - של כל קרבנות:

אברים - של עולה:

וכל הנאכלים ליום אחד - כגון חטאת ואשם וכבשי עצרת ומנחות ותודה:

מצותן - זמן אכילתן:

עד שיעלה עמוד השחר - והוא מביאן להיות נותר דכתיב בתודה לא יניח ממנו עד בקר (ויקרא ז':ט"ו) וכלם מתודה ילמדו:

אם כן למה אמרו חכמים עד חצות - בקריאת שמע ובאכילת קדשים:

כדי להרחיק אדם מן העבירה - ואסרום באכילה קודם זמנן כדי שלא יבא לאוכלן לאחר עמוד השחר ויתחייב כרת וכן בקריאת שמע לזרז את האדם שלא יאמר יש לי עוד שהות ובתוך כך יעלה עמוד השחר ועבר לו הזמן. והקטר חלבים דקתני הכא לא אמרו בו חכמים עד חצות כלל ולא נקט להו הכא אלא להודיע שכל דבר הנוהג בלילה כשר כל הלילה. והכי נמי תנן בפרק שני דמגילה (דף כ:) כל הלילה כשר לקצירת העומר ולהקטר חלבים ואברים:

היכא קאי - מהיכא קא סליק דתנא ביה חובת קריאת שמע שהתחיל לשאול כאן זמן הקריאה:

אקרא קאי - ושם למד חובת הקריאה:

ואי בעית אימא - הא דתנא ערבין ברישא יליף מברייתו של עולם:

והדר תנא בשחרית - מאימתי קורין את שמע בשחרית:

משעת צאת הכוכבים – שהוא גמר ביאת השמש כדיליף לקמן (עמוד ב):

דף ב:

דילמא ביאת אורו – שיאור השמש ביום השמיני ויטהר האיש עצמו בהבאת קרבנותיו ואחר יאכל:

אם כן – דהאי קרא וטהר לשון צווי הוא נימא קרא ויטהר מאי וטהר:

אדכי – לשון עבר נתפנה מן העולם השמש:

מברייתא – דקתני לקמן בשמעתין משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן וראיה לדבר צאת הכוכבים שמע מינה אין כפרתן מעכבתן:

משהעני – שאין לו נר להדליק בסעודתו:

סיפא ודאי פליגא אמתני' – דקתני הכא עד שעה שעומד ליפטר מתוך הסעודה והיינו לא כרבי אליעזר ולא כרבנן ולא כרבן גמליאל. דדריש ובשכבך תחלת זמן שכיבה ובמתני' תנן עד סוף האשמורה הראשונה:

עני וכהן – עני כל לילותיו וכהן טמא לאכול בתרומה:

חד שעורא הוא– צאת הכוכבים:

בערבי שבתות – ממהרין לסעודה שהכל מוכן:

שאין ראיה לדבר – שהיום כלה בצאת הכוכבים זכר לדבר איכא:

דמחשכי – ועושין מלאכה בלילה משקיעת החמה עד צאת הכוכבים:

ומקדמי – ומשכימין קודם היום דאימא יום לא הוי עד הנץ החמה והם מקדימין מעלות השחר דהוי כמו מהלך ה' מילין (פסחים צג:):

תא שמע והיה לנו הלילה משמר – מדקאמר והיום מלאכה אלמא האי דעבר מעלות השחר עד צאת הכוכבים יממא הוא. וזכר לדבר איכא דכל עת מלאכה קורא הכתוב יום:

קס"ד – רוב בני אדם היינו עניים כלומר בני אדם בערבי שבתות ועניים בימות החול חד שעורא הוא:

משעה שקדש היום בערבי שבתות – היינו בין השמשות ספק יום ספק לילה וכיון דספק הוא קדש היום מספק:

משעה שהכהנים טובלים – היינו קודם בין השמשות כדי שיהא להם קודם בין השמשות הערב שמש והכי אמרינן בבמה מדליקין (שבת לה.) דזמן הטבילה קודם בין השמשות מעט:

והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים – רבי יהודה לטעמיה דאמר בבמה מדליקין בין השמשות כדי מהלך חצי מיל קודם צאת הכוכבים קרוי בין השמשות והוי ספק הלכך

טבילה דמקמי הכי מבעוד יום הוא ולאו זמן שכיבה הוא ולקמן מפרש מאי אהדר ליה רבי מאיר:

נכנסין להסב – אית דאמרי בימות החול ואית דאמרי בשבתות מכל מקום מאוחר הוא (לכולם):

והי מינייהו מאוחר – (לכולם) דעני או דכהן:

ה"ג אי ס"ד דעני קודם רבי חנינא היינו רבי אליעזר:

בין השמשות דרבי יהודה מהלך חצי מיל לפני צאת הכוכבים ודרבי יוסי כהרף עין לפני צאת הכוכבים ורבי מאיר כרבי יוסי סבר ליה וכי טביל מקמי הכי סמוך לחשכה הוא וזמן שכיבה קרינן ביה:

דף ג.

קשיא דרבי מאיר אדרבי מאיר – לעיל אמר משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות והוא שעור מאוחר משל כהן. והכא אמר משעת טבילה שהיא קודם בין השמשות:

קשיא דרבי אליעזר – דברייתא אדר' אליעזר דמתנתי':

ואיבעית אימא רישא – דמתנתי':

לאו ר' אליעזר היא – והא דקתני דברי ר' אליעזר אסוף הזמן קאי דקאמר עד סוף האשמורה הראשונה ופליגי רבנן עליה ואמרי עד חצות. דרבי אליעזר דריש בשכבך זמן התחלת שכיבה שבני אדם הולכים לשכב זה קודם וזה מאוחר. ורבנן דרשי כל זמן שכיבה דהיינו כל הלילה אלא שעשו סייג לדבר ואמרו עד חצות. ורבן גמליאל לית ליה ההוא סייג:

מאי קסבר כו' – הוה ליה לומר זמן הניכר:

אי קסבר – דפליגי תנאי לקמן בהא מלתא איכא מאן דאמר ג' משמרות הוי הלילה במשמרות עבודת המלאכים ושיר שלהם נחלק לשלש חלקים ראשונה לכת אחת שניה לכת אחרת שלישית לכת שלישית. ואיכא מאן דאמר ארבע משמרות הוי הלילה:

והא קא משמע לן – כשנתן לך סימן זמן הקריאה בסוף האשמורה ולא פי' לך סימן מפורש למדך שיש היכר לכל אדם בדבר כי היכי דאיכא ברקיע:

ישאג שאוג ישאג – הרי ג':

ואשה מספרת עם בעלה – כבר הגיע קרוב ליום ובני אדם מתעוררים משינתן והשוכבים יחד מספרים זה עם זה:

מאי קא חשיב – סימנים הללו שנתן למשמרות הארץ היכן נתנו. בתחלת האשמורות או בסופן:
אורתא הוא – צאת הכוכבים:
ושמר – והמתין כמו לא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצד ע"ג פלוני (סנהדרין סג:) ובב"ק בפ' החובל (בבא קמא דף צ':) שמרה עומדת על פתח חצרה. וכן ואביו שמר את הדבר (בראשית ל"ז:י"א); שומר אמונים (ישעיה כו):
תפלה קצרה – [הביננו] ולקמן מפרש לה בפ' תפלת השחר (דף כ"ט.):
אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך – אשרי כל זמן שהיה קלוס זה בתוך בהמ"ק:
מפני חשד – שלא יאמרו זונה מוכנת לו שם:
ומפני המפולת – שחומת החורבה רעועה ומסוכן הוא פן תפול החומה עליו:
תיפוק ליה – כלומר למה לנו ג' טעמים לדבר א' הרי די באחת מהן אם לא בא ללמדך שיש שעות שאין הטעם הזה וצריך להניח בשביל זה:

דף ג:

בחדתי – שנפלה מחדש שהחומה שלה נפלה ועודנה בחזקתה:
חשד נמי ליכא – דתנן (במסכת קדושין דף פ:) אבל אשה מתיחדת עם שני אנשים:
בתרי ופריצי – דאמרינן התם לא שנו אלא בכשרים:
במקומן חיישינן – במקום שהם מצויין תדיר חיישינן אפילו בתרי:
בדברא – בשדה:
קדמו עיני אשמורות – אלמא חצות לילה שהיה דוד עומד שתי משמרות יש בהם:
ורבי נתן – אמר לך האי קדמו עיני אשמורות דקאמר דוד קדמו לשאר מלכים קאמר שדרכן לעמוד בשלש שעות ביום בתחלת שעה שלישית:
שית דליליא – חצות לילה הוי שש שעות:
ותרתי דיממא – ששאר מלכים ישנים הוו להו תרתי משמרות של שמונה שעות:
אלא לדבר הלכה – אסור לספר לפניו שהכל חייבין לספר בהן והמת דומם והוה ליה לועג לרש חרף עושהו (משלי י"ז:ה'):
אבל מילי דעלמא – שאין גנאי למחריש בהן לית לן בה:
מאורתא – מתחלת הלילה:
בנשף בערב יום – בהעריב היום קרוי נשף:
ה"ק – קרא דחצות לילה:
מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה – שקודם לכן הייתי עומד:

מתנמנם כסוס – עוסק בתורה כשהוא מתנמנם. כסוס הזה שאינו נרדם לעולם אלא מתנמנם ונעור תמיד:

בשירות ותשבחות – והכי מפרש בההוא קרא להודות לך וגו':

למחרתם – ליום מחרת של חנייתם שם:

ה"ג אי הכי לכתוב מהנשף ועד הנשף או מהערב ועד הערב אלא אמר רב אשי תרי נשפי הוו:

נשף יממא – קפץ ועלה כמו לנשוף מדוכתיה (מגילה ג.) כמו האי בוקא דאטמא דשף מדוכתיה טרפה (חולין מב:):

ואתא איהו ואמר כחצות – לפי שלא היה יודע לכוין השעה ולהעמיד דבריו בשעת המאורע:

כנור היה תלוי למעלה ממטתו – ונקביו לצד צפון כיון שהגיע חצות הלילה רוח צפונית מנשבת בו דאמר מר (בב"ב כה.) ארבע רוחות מנשבות בכל יום ויום שש שעות ראשונות של יום מנשבת רוח מזרחית מהלוך החמה ושש אחרונות רוח דרומית ובתחלת הלילה רוח מערבית ובחצות הלילה רוח צפונית:

אין הבור מתמלא מחוליתו – העוקר חוליא מבור כרוי וחוזר ומשליכו לתוכו אין מתמלא בכך. אף כאן אם אין אתה מכין לעניים שבנו מזונות ממקום אחר אין אנו יכולין לפרנסם משל עצמנו:

יועצים באחיתופל – איזה הדרך ילכו והיאך יציבו מצב ומשחית וטכסיסי מארב מלחמה:

ונמלכין בסנהדרין – נוטלין מהם רשות כדי שיתפללו עליהם:

ושואלין באורים ותומי' – אם יצליחו:

ה"ג מאי קרא ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע ואביתר ושר צבא למלך יואב אחיתופל זה יועץ:

דף ד.

בניהו בן יהוידע זה סנהדרין – שהיה אב בית דין:

ואביתר אלו אורים ותומים – שכל ימי דוד היה נשאל באביתר עד מלחמת אבשלום ששאל אביתר ולא עלתה לו ושאל צדוק ועלתה לו כדאמרי' בסדר עולם ונסתלק אז מן הכהונה:

וכן הוא אומר ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי – ראשון וקודם להם שבתחילה נוטלים רשות ואח"כ שואלים אם יצליחו:

שכורתים את דבריהם – שאומרים דברים קצובים וגמורים שלא יפחתו ולא יוסיפו:
שר צבא למלך יואב – להוליך אנשי המלחמה:
מאי קרא – דכנור היה תלוי למעלה ממטתו ומעוררו:
עורה כבודי – אל תתכבדי בשינה כשאר מלכים:
אעירה שחר – שאר מלכים השחר מעוררן ואני מעורר את השחר:
שמא יטעו אצטגניני פרעה – אם אני יודע לכוין השעה הם אינם יודעים לכוין השעה וקודם שיגיע חצות יהו סבורים שהגיע ועדיין לא באה המכה ויאמרו משה בדאי הוא הלכך טוב לאחוז לשון איני יודע:
דאמר מר – במסכת דרך ארץ:
ותאחז – תהא נאחז ונכשל בדבריך:
תליסר נגהי ארבסר – ליל שעבר שלשה עשר ולמחרת יגיע ארבעה עשר:
ידי מלוכלכות בדם – שהנשים מראות לו דם נדה אם טמא אם טהור שיש מראות דם טהור באשה:
ובשפיר – הוא עור הולד שהעצמות והגידים והבשר נצורים בתוכו. ויש שפיר שהאשה יושבת עליו ימי טומאה וימי טהרה ואי זה זה המרוקם ובמס' נדה (דף כד ב) מפרש לה ויש שפיר מלא מים ודם שאינו חשוב ולד לישב עליו טומאת יולדת וימי טהרתה:
ובשליא – דתנן (שם כו) אין שליא בלא ולד והוא כמין לבוש שהולד שוכב בתוכה וקורין ושטי"דור בלע"ז ותניא (שם) אין שליא פחותה מטפח ותחלתה כחוט של ערב וסופה כתורמוס והיו מביאין אותה לפניו לראות אם יש בה כשיעור ואם עשויה כדת שליא שנחזיקנה שהיה ולד בתוכה ונמוח ותשב עליו ימי טומאה וטהרה אם לאו:
זכיתי וחייבתי – שייך בדיני ממונות ודיני נפשו':
טמאתי וטהרתי – בהלכות טומאה וטהרה:
מפיבושת – [מפי בושת] בדברי הלכה היוצאין מפיו היה בושת לדוד שפעמים שהיה טועה והוא אומר לו טעית:
לפיכך – בזכות שהיה דוד מקטין עצמו זכה ויצא ממנו כלאב:
אלא דניאל שמו – במקום אחד אומר (שמואל ב ג':ג') ומשנהו כלאב לאביגיל אשת נבל וגו' ובמקום אחר אומר והשני דניאל לאביגיל בדברי הימים (א ג):
שהיה מכלים פני מפיבושת – כל אב מכלים את הרב שהיה אב בהוראות:
לולא האמנתי לראות בטוב ה' – כבר טרדוני מיראתך כמו שנאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד וגו' (שמואל א כ"ו:י"ט):

נקוד על לולא - לדרוש את הנקודה שהיא ממעטת את משמעות הכתוב לומר שלא דבר ברור היה לו לראות בטוב ה'. לולא לשון אם לא כמו לולי אלהי אבי וגו' היה לי (בראשית ל"א:מ"ב):

שמא יגרום החטא - תירוצא הוא לעולם מוחזק בידו שהוא חסיד וזה שספק בידו אם יראה בטוב ה' לפי שהיה ירא שמא יחטא ויגרום החטא מלראות בטוב:

ויירא יעקב - שמא אחר הבטחה חטאתי וכדתניא שהחטא גורם שאין ההבטחה מתקיימת:

ביאה ראשונה - שבאו בימי יהושע:

ביאה שנייה - כשעלו מגלות בבל בימי עזרא:

ראויים היו ליעשות להם נס - לבוא ביד רמה:

אלא שגרם החטא - ולא הלכו אלא ברשות כורש וכל ימי מלכי פרס נשתעבדו להם לכורש ולאחשורוש ולדריוש האחרון:

חכמים כמאן סבירא להו - במשמעות בשכבך האמור בתורה:

אי כר' אליעזר סבירא להו - דאית ליה בשכבך כל זמן שבני אדם עוסקין לילך ולשכב זה מקדים וזה מאחר:

לימרו כר' אליעזר - דאמר סוף האשמורה הראשונה דודאי כל שדעתו לישן כבר שכב וישן:

דף ד:

ואי כרבן גמליאל סבירא להו - דמשמע ליה בשכבך כל זמן שבני אדם שוכבים ויש בכלל הזה כל הלילה:

לימרו כר"ג - עד עמוד השחר:

מן העבירה - שמא יסמוך על שהות שיש לו כדתניא:

קימעא - מעט:

משום אונס שינה - התוקפתו לעבור על דברי חכמים הוזקקו להזהירו יותר:

ממאן דאמר - לקמן בפ' תפלת השחר (דף כז:):

אמר מר קורא ק"ש - של ערבית תחלה ואח"כ מתפלל:

מסייע ליה לר' יוחנן - דאמר ערבית נמי ק"ש ואחר כך תפלה כדי שיסמוך גאולה לתפלה. ודלא כר' יהושע בן לוי דאמר תפלה ואחר כך ק"ש:

זה הסומך - וכל שכן דשחרית דעיקר גאולת מצרים בשחרית הוה כדכתיב ממחרת הפסח יצאו בני ישראל (במדבר ל"ג:ג') וסמיכת גאולה לתפלה רמזה דוד בספר תהלים

דכתיב ה' צורי וגואלי (תהילים י"ט:ט"ו) וסמיך ליה יענך ה' ביום צרה (שם כ) ואמרי' בברכות ירושלמי (פ"א) מי שאינו סומך גאולה לתפלה למה הוא דומה לאוהבו של מלך שבא ודפק על פתחו של מלך יצא המלך ומצאו שהפליג אף הוא הפליג אלא יהיה אדם מקרב להקב"ה אליו ומרצהו בתשבחות וקלוסין של יציאת מצרים והוא מתקרב אליו ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו:

באמצע תקנום – בין שני ק"ש תקנו כל תפלות של יום דקא סבר תפלת ערבית קודמת לק"ש:

גאולה מאורתא לא הוי – הילכך גאולה דאורתא לא חשיבא לאהדורי עלה סמיכת תפלה:

מה קימה ק"ש ואח"כ תפלה – דבשחרית כולהו מודו דבעי מסמך:

שלש פעמים – כנגד שלש תפלות:

דאית ביה תרתי – דאתי באל"ף בי"ת ויש בו שבח הכנת מזון לכל חי:

אפילו הכי – אף על פי שהפסיק נו"ן מפני נפילה שבה ולא אבה לרמזה חזר ורמז סמיכת הנפילה תכף לה:

ויעף אלי – בפריחה אחת ולא הרגיע בינתים:

מועף ביעף – שתי פריחות:

באחת – בפריחה אחת:

אמרו בלבבכם – אמרו מה שכתוב על לבבך (דברים ו):

על משכבכם – שנאמר בשכבך (שם):

ודומו – בשינה אחרי כן:

דף ה.

ואם תלמיד חכם הוא – שרגיל במשנתו לחזור על גרסתו תמיד דיו בכך:

ירגיז יצר טוב – שיעשה מלחמה עם יצר הרע:

ודומו סלה – יום הדומיה הוא יום המות שהוא דומיה עולמית:

זה מקרא – חומש שמצוה לקרות בתורה:

זו משנה – שיתעסקו במשנה:

זה גמרא – סברת טעמי המשניות שממנו יוצאה הוראה. אבל המורים הוראה מן המשנה נקראו מבלי העולם במס' סוטה (דף כב.):

כאלו אוחז חרב של שתי פיות בידו – להרוג את המזיקין:

מאי משמע – דבקריאת שמע:

ובני רשף יגביהו עוף – העוף מסלקם ממך:

התעיף עיניך בו – אם תכפל וסגרת עיניך בתורה היא משתכחת ממך:
קטב מרירי – זה שם שד הצהרים במסכת פסחים (דף קיא:):
ולחומי רשף – כתיב בין רעב למזיקין נדרש לפניו ולאחריו יסורין ומזיקין:
אפילו תינוקות של בית רבן יודעים – שהתורה מגינה שלמדין מספר חומש אם שמוע תשמע כל המחלה אשר שמתי וגו'. ואפילו הקטנים שלא הגיעו לספר איוב כבר למדו:
החשיתי מטוב – מן התורה:
וכאבי נעכר – מכה עכורה:
המוכר עצב – שפירש הימנו דבר חשוב כזה ומתוך דוחקו מכרו:
ושמח – שהרי הקב"ה מזהירם מלעזוב אותה ומשבחה לפניהם בלקח טוב אחר שנתנה להם:
פשפש ולא מצא – לא מצא עבירה בידו שבשבילה ראוין יסורין הללו לבא:
אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו – שבשביל יסורין צריך אדם לבא לידי תלמוד תורה:
יסורין של אהבה – הקב"ה מייסרו בעוה"ז בלא שום עון כדי להרבות שכרו בעולם הבא יותר מכדי זכיותיו:
וה' חפץ דכאו החלי – מי שהקב"ה חפץ בו מחלהו ביסורין:
אשם – קרבן:
נפשו – מדעתו:
דבר זה – שאשרי אדם אשר תיסרנו יה:
מתורתך תלמדנו – כלומר מתורתך אנו למדין אותו:
נאמר ברית ביסורין דכתיב אלה דברי הברית – אחר הקללות נאמר במשנה תורה:
אף יסורין ממרקין כל עונותיו של אדם – גרסי':
ודרך חיים – חיי העוה"ב הויין לו תוכחות מוסר לאדם:

דף ה:

ובנים – קא סלקא דעתיה הקובר את בניו:
ארבע מראות – שאת ותולדתה בהרת ותולדתה. בהרת עזה כשלג שניה לה כסיד ההיכל. שאת כצמר לבן שניה לה כקרום ביצה:
הא לן והא להו – בא"י שערי חומה מקודשות בה ומצורע טעון שילוח חוצה להן אינן יסורין של אהבה. בבל שאין טעונין שילוח והן מזבח כפרה הוו יסורין של אהבה:
בצנעא – תחת בגדיו:

דין גרמא דעשיראה ביר – זה עצם של בן עשירי שמת לו:
ביר – כמו בר וצר עצם פחות מכשעורה ממנו בסודרו לעגמת נפש. וגברא רבא כר"י לא באו לו יסורין שאינן של אהבה:
דהוו להו בנים ומתו – הוו להו יסורין של אהבה שהאבלות מכפרת על עונותיו:
גלייה – ר' יוחנן לדרעיה:
ונפל נהורא – שהיה בשרו מבהיק שיפה היה מאד כדאמרינן בב"מ בהשוכר את הפועלים (ב"מ דף פד.):
אי משום תורה – שלא למדת הרבה כרצונך:
אחד המרבה ואחד הממעיט – לענין קרבנות שנויה בשלהי מנחות (דף קי.) נאמר בעולת בהמה ריח ניחוח ובמנחה ריח ניחוח ללמדך שאחד המרבה וכו':
אי משום מזוני – שאינך עשיר:
על דא ודאי קא בכית – על זה ודאי יש לך לבכות:
תקיפו – החמיצו:
דני – חביות:
ליעיין מר במיליה – יפשפש במעשיו:
אי איכא דשמיע עלי מילתא לימא – אם יש בכם ששמע עלי דבר שאני צריך לחזור בי יודיעני:
שבישא – חלקו בזמורות הגפן שחותכין מהן בשעת הזמיר ותנן (בב"מ דף קג.) כשם שחולקין ביין כך חולקין בזמורות ובקנים. שריגים מתרגמינן שבשין (בראשית מ):
מי שביק לי מידי מיניה – וכי אינו חשוד בעיניכם שהוא גונב לי הרבה יותר מחלקו:
בתר גנבא גנוב כו' – הגונב מן הגנב אף הוא טועם טעם גנבה:
סמוך למטתי – כל ימי נזהרתי שלא לעשות מלאכה ושלא לעסוק בתורה כשעמדתי ממטתי עד שאקרא ק"ש ואתפלל:
צפון לדרום – ראשה ומרגלותיה זה לצפון וזה לדרום. ונראה בעיני שהשכינה במזרח או במערב לפיכך נכון להסב דרך תשמיש לרוחות אחרות:
וצפונך – לשון צפון וסיפיה דקרא ישבעו בנים:
תמלא בטנם – תמלא ימי הריונם:
טורף נפשו באפו – לך אומר אשר גרמת לך לטרוף את נפשך בפניך ומה היא הנפש זו תפלה כמו שנאמר ואשפוך את נפשי לפני ה' (שמואל א א':ט"ו):
הלמענך תעזב ארץ – וכי סבור היית שבשבילך שיצאת תסתלק השכינה ויעזוב את חבירך המתפלל לפניו:

דף ו.

לוא הקשבת – לשון המתנה היא:
למצותי – בשביל מצותי אשר צויתי לגמול חסד:
לראות – כל השדים העומדים לפניו:
כי כסלא לאוגיא – כשורת חפירה המקפת האוגיא שעושין תחת הגפנים כמו ששנינו (מ"ק דף ב) אין עושין אוגיות לגפנים לאסוף שם מים להשקות הגפן. כסלא הוא תלם של מענה המקפת סביב סביב את תל האוגיא והגפן נטוע בתל ובריש נדרים (דף ו ב) הדין אוגיא להוי פאה:
האי דוחקא דהוי בכלה – פעמים שבני אדם יושבים רווחים ביום השבת שבאין לשמוע דרשה ודומה להם כיושבים דחוקים:
הני ברכי דשלחי – ברכים עייפים:
מאני דרבנן דבלו – בגדי התלמידים שבלים מהר והם אינם בני מלאכה שיבלו בגדיהם:
מחופיא דידהו – באין המזיקים ויושבין אצלם ומתחככים בהם. חופיא לשון חופף ומפספס (שבת דף נ) פריי"ר בלע"ז:
שלייתא דשונרתא – שליית הולד של חתול נקבה:
בוכרתא – הבכורה לאמה:
בת בוכרתא – ואף אמה היתה בכורה:
ולימלי עיניה מניה – ישים ממנה מעט בעיניו. כל לשון נתינה בעין קורהו בלשון גמרא לשון מלוי לפי שבדבר מועט הוא מלא:
גובתא דפרזלא – קנה חלול של ברזל:
ולחתמיה – לקנה:
בגושפנקא דפרזלא – בחותם של ברזל דבמידי דצייר וחתים לית להו רשותא כדאמרינן בכל הבשר בשחיטת חולין (דף קה ב):
במקום רנה – בבהכ"נ ששם אומרים הצבור שירות ותשבחות בנעימת קול ערב:
בעדת אל – בבית מועד שלו:
ומנין לעשרה וכו' – עדה קרויה בעשרה שנא' עד מתי לעדה הרעה הזאת (במדבר י"ד:כ"ז) יצאו כלב ויהושע:
בקרב אלהים ישפוט – ואין בית דין קרוים אלהים אלא בג' בפ"ק דסנהדרין (דף ג ב):
ויקשב ה' – ממתין להם שם:
אשר אזכיר את שמי – אשר יזכר שמי על מצותי ודברי:

אבא אליך – לשון יחיד הוא:
מכתבן מלייהו – כדכתיב ויכתב ספר זכרון לפניו (סיפא דקרא):
קדמה שכינה ואתיא – קודם שיהיו כל העשרה:
נצב בעדת אל – מעיקרא משמע:
עד דיתבי – כדכתיב ישפוט בשעת המשפט:
עוז לעמו – ומנין שהתפילין עוז הם לישראל דכתיב וראו וגו' ויראו ממך:
מה כתיב בהו – בשלמא בתפילין דידן כתיב שמע (דברים ו) והיה אם שמוע (שם יא) קדש לי כל בכור (שמות י"ג:ב') והיה כי יביאך (שם) פרשיות שנצטוו בהם לשום זכרון מצותיו של הקב"ה אות וזכרון להם לישראל אלא בדידיה מאי כתיב בהו:
האמרת – לשון חשיבות ושבח כמו יתאמרו כל פועלי און (תהילים צ"ד:ד') ישתבחו:
בשאר בתי מאי – שהרי ארבעה בתים הם:

דף ו:

וכולהו כתיבי באדרעיה – כל הכתובים הללו כתובים בזרוע בבית אחד שאותן של יד אינן אלא בית אחד כדאמרינן במנחות (דף לד:) וכל הפרשיות כתובות בו:
משאיל בו – מה טיבו של פלוני למה לא בא:
ירא את ה' – שהיה רגיל לבא אליו:
אשר הלך חשכים ואין נוגה לו – אשר עתה הלך למקום חשך אשר ימנע עצמו מלהשכים לפתחי:
ואין עונה – שיעור שיוכלו לענות דבר קדושה:
אלהי אברהם – שקבע מקום לתפלתו:
בעזרו – כדרך שהיה עוזר לאברהם:
אל יפסיע פסיעה גסה – לפי שמראה בעצמו שעכוב בית הכנסת דומה עליו כמשוי:
נרדפה – לשון מרוצה משמע שהרודף רץ:
לפרקא – לשמוע הדרשה:
מחליין רבנן שבתא – דאמר מר (שבת ד' קיג:) אסור לפסוע פסיעה גסה בשבת שנאמר אם תשיב משבת רגלך:
אגרא דפרקא – עיקר קבול שכר הבריות הרצים לשמוע דרשה מפי חכם היא שכר המרוצה שהרי רובם אינם מבינים להעמיד גרסא ולומר שמועה מפי רבן לאחר זמן שיקבלו שכר למוד:
אגרא דכלה – שבת שלפני הרגל שהכל נאספין לשמוע הלכות הרגל:

אגרא דשמעתא סברא – שהוא יגע וטורח ומחשב להבין טעמו של דבר:
אגרא דתעניתא צדקתא – שנותנין צדקה לערב לפרנסת העניים שהתענו היום:
דלויי – להרים קול בלשון נהי ועגמת נפש שיבכו השומעים:
מילי – לשמח החתן בדברים:
אחורי בית הכנסת – כל פתחי בית הכנסת היו במזרח והכי תניא בתוספתא דמגילה (פרק ג) מעין מקדש ומשכן פניהם למערב ואחוריהם למזרח והמתפלל אחורי בית הכנסת ואינו מחזיר פניו לבית הכנסת נראה ככופר במי שהצבור מתפללין לפניו והא דרב הונא מוקי לה לאביי בדלא מהדר אפיה לבי כנישתא:
חלף ההוא טייעא – סוחר ערבי:
כדו בר – כדו שתי בר רשות כי האי דאמרינן בסוכה (ד' מה:) הא דעיילי בבר:
כרום זלות – סיפיה דקרא דלעיל:
דברים שעומדים ברומו של עולם – כגון תפלה שעולה למעלה:
כיון שנצטרך אדם לבריות – הוא זל בעיניהם:
לראשנו – להיות נושה בנו דמתרגמינן כנושה (שמות כב) כרשיא:
עובר בחמשה קולות – מזלזל בחמשה קולות שבירך בהן הקב"ה את ישראל:
אותן קולות דקודם מתן תורה הוו – הנך קולות בתראי היינו הנך דאיירי בהו לעיל וקאמר דנראין היו ואע"פ שהקול אינו נראה זה נראה:
מביאים תודה בית ה' – כי אשיב את שבות וגו'. סיפיה דקרא דחמשה קולות דלעיל הוא:
בשביל זה – שיברא זה:
לצוות – של"וץ בלע"ז:
גזלת העני – והלא אף גזלת העשיר גזלה היא אלא גזלת העני שאין לו כלום לגזול ממנו אלא שלא להשיב על שלומו:

דף ז.

ונענע לי בראשו – כמודה בברכתי ועונה אמן:
דעת בהמתו לא הוה ידע – במסכת ע"א מפרש לה בפ"ק:
מאי קרא – דאף הוי כרגע דכתיב כי רגע באפו חיים ברצונו:
בתלת שעי קמייתא – באחד מרגעי תלת שעות ראשונות:
שורייקי – טיי"ש בלעז:
לצדיק לא טוב – לענוש את הבריות:
מרדות אחת – לשון רדוי והכנעה שאדם שם על לבו מאליו:

ורדפה את מאהביה וגו' – וכשתראה שאין עוזר תשים על לבה לאמר אשובה אל אישי הראשון:

תחת געָרה במבין – תחת גערה באדם מבין טובה מהכות כסיל מאה. תחת הטעם למעלה תחת התי"ו ולא כמו אל תירא ואל תחת (דברים א׳:כ"א) שטעמו בחי"ת אלא למעלה תחת התי"ו ראשון לומר שהוא שם דבר שאי אפשר לפותרו לשון תפעל לומר תכניע את האדם אלא תכנע היא בעצמה. ולכך שינה את נקודתה לומר שהוא שם דבר:

ג' דברים בקש משה ונתן לו – שהרי לסוף שאלתו כתיב גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה:

להודיעו דרכיו – מנהג מדת משפטיו כגון מפני מה צדיק וטוב לו רשע ורע לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו:

את אשר אחון – את אשר יכמרו רחמי עליו לשעה ואע"פ שאינו כדאי:

כשרציתי – בסנה:

לא רצית – שנא' ויסתר משה פניו:

ופליגא – דר' יהושע בן קרחה שמענישו על כך אדרבי שמואל שאמר קבל שכר על זה:

לקלסתר פנים – כי קרן עור פניו:

ותמונת ה' יביט – זה מראה אחורים כך שנוי' בספרי (פ' בהעלותך):

קשר של תפילין – מאחוריו הוא ואמרי' לעיל דהקב"ה מניח תפילין:

דף ז׳:

אדני אלהים – כתוב באל"ף דל"ת:

הפעם אודה את ה' – לפי שראתה ברוח הקדש שיעקב מעמיד שנים עשר שבטים ולו ארבע נשים כיון שילדה בן רביעי הודית על חלקה שעלה יותר מן החשבון המגיע לה:

ראו מה בין בני לבן חמי – על שם העתיד קראה שמו כדאמרינן לקמן שמא גרים:

רות – המואביה משום דאיירי בפירושי השמות נקט לה:

למה רגשו גוים – מה תועלת להם אלמא דבר קל הוא בעיניו:

מי שלבו נוקפו – הירא מעבירות שבידו:

אומר כן – מפרש אל תתחר במרעים אל תתקוטט והוא אינו כן אלא אל תתחר במרעים להתגרות במעשיהם לומר אעשה כן גם אני:

ואומר אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום – אפשר לומר אל תתקוטט עם רשעים כי אם ביראת ה' יראי ה' אלא על כרחך אל יקנא לבך לעשות כמותן:

יחילו – יצליחו. וחבירו על כן לא יחיל טובו (איוב כ׳:כ"א):

מרום משפטיך מנגדו – מסולקין דיניך ברחוק הימנו:
יפיח בהם – בנפיחתו הוא דוחה אותם כקש:
ושמתי מקום – סיפיה דקרא ולא יוסיפו בני עולה לענותו:
כתיב לענותו – בספר שמואל:
וכתיב לכלותו – בדברי הימים (א יז):
בתחלה – כשנבנה הבית נבנה על מנת שלא לענות עוד אויבים לישראל:
ולבסוף – כשחטאו נגזר עליהם ענוי ותפלתם מגינה עליהם מן הכליון:
לא יכילנא – תש כחי:

דף ח.

עת רצון – אלמא יש שעה שהיא של רצון:
כביר לא ימאס – תפלת הרבים לא ימאס:
מקרב לי – ממלחמות הבאות עלי:
כי ברבים היו עמדי – שהתפללו עמי:
פדה בשלום – זה שעסק בדברי שלום דהיינו תורה דכתיב וכל נתיבותיה שלום (משלי ג':י"ז) וכן גמילות חסדים נמי שלום הוא שמתוך שגומל חסד בגופו לחבירו הוא מכיר שהוא אוהבו ובא לידי אחוה ושלום:
הנני נותשם מעל אדמתם – סיפיה דקרא הוא:
מקדמי – שחרית:
מחשכי – ערבית כלומר מאריכין בבית הכנסת:
שיעור של שני פתחים – רוחב יכנס לפנים שלא ישב סמוך לפתח דנראה עליו כמשוי עכוב בית הכנסת ויהא מזומן סמוך לפתח לצאת:
יתפלל לעת מצא – יתפלל שיהו מצויין לו כשיצטרך:
לעת מצא זו מיתה – שימות במיתה יפה ונחה:
אסכרא – אישטר"אנגולמנט בלע"ז שבתוך הגוף:
כחיזרא בגבבא דעמרא דלאחורי נשרא – כענפי הסירים הנסבכים בגזת הצמר כשאדם נותק בחזקה ומשליך לאחור שאי אפשר שלא ינתק הצמר עמה:
כפיטורי בפי ושט – ים אוקיינוס יש בו מקומות שאינו מקבל ברזל ומחברין לוחי הספינה ע"י חבלים ועקלים שתוחבי' בנקביו ותוקעין אותו בדוחק לפי שהם גסין כמדת הנקב:
פיטורי – חבלים דמתרגמינן ופטורי ציצים (מלכים א ו':י"ח) אטונין:

בפי ושט – הוא הנקב שהוא עגול כפי ושט:
כמשחל בניתא מחלבא – כמושך נימת שער מתוך החלב:
זיבולא בתרייתא שלמא – שיהא לו שלום כל ימי חייו ואף ביום קבורתו עד השלכת עפר האחרונה שבכיסוי קבורתו:
זיבולא – פלא"דא בלע"ז:
לעת מצא זה בית הכסא – שיהא דר במקום שיש בית הכסא סמוך לו לפי שהיתה קרקע של בבל מצולת מים ואין יכולין לחפור שם חפירות והיו צריכין לצאת בשדות ולהתרחק מאד:
המצויינים – ציון ואסיפת צבור:
ביני עמודי – שבית המדרש נכון עליהם מלמעלה:
שכל זמן ששמעי בן גרא קיים כו' – דסמוך למיתת שמעי כתיב ויתחתן שלמה את פרעה (מלכים א ג':א'):
הא דכייף ליה – אם כפוף הוא לרבו לקבל תוכחתו ידור אצלו. ואם לאו טוב להתרחק ממנו ויהי שוגג ואל יהי מזיד:
מהדר אפיה וגריס – משנתו כשקורין בספר תורה:
ישלים פרשיותיו – של כל שבת ושבת:

דף ח:

ואפ' עטרות ודיבון – שאין בו תרגום:
מעלה עליו הכתוב כו' – והכי קאמר קרא הכינו עצמכם בתשעה לחדש לענוי המחרת והרי הוא בעיני כענוי היום:
לאקדומינהו – לסדר כל הפרשיות בשבת אחת או בשתי שבתות:
עד שישחוט את הורידין – כדי שיצא כל הדם ולא אמר כן אלא בעוף הואיל וצולהו כולו כאחד:
מחמת אונסו – שחלה או שנטרד בדוחק מזונות הזהרו בו לכבדו:
שברי לוחות מונחות בארון – דכתיב (דברים י':ב') אשר שברת ושמתם בארון אף השברים תשים בארון:
משום סכנה – שלא יקוץ ידו:
משום קלקול סעודה – אף בחבורה קטנה יצא דם וילכלך את המאכל וימאיס את המסובין:
בלא ק"ש – שתהא מטתך דומה למטת ארמית:

ארמית ממש – על מטת ארמית:
מעשה דרב פפא – שאמרה לו שב על המטה והיה בנה מת מוטל עליה והיתה רוצה להעליל עליו ולומר שישב עליו והרגו:
אסור לעבור וכו' – שנראה כמבריח עצמו מפתח בית הכנסת שבמזרח:
על גב היד – את יד חברו הוא נושק ודרך חשיבות הוא זה מפני הרוק:
אלא בשדה – דאמרי אינשי אזנים לכותל:
בדבר אחר – תשמיש:
אני צויתי למקודשי – במפלת בבל כתיב אני צויתי את מלכי פרס ומדי לבא ולהשחיתה:
ליליא הוא – עד הנץ החמה:
דקיימי בההיא שעתא – הלכך זמן ק"ש דיום הוא דגבי קרית שמע ובקומך כתיב והא קיימי:

דף ט.

והאי דקרו ליה ליליא – דקאמר יוצא בו ק"ש של לילה:
משום דאיכא דגנו – וקרינא ביה ובשכבך:
ובלבד שלא יאמר השכיבנו – הקורא ק"ש של לילה שחרית סמוך לעמוד השחר לא יאמר השכיבנו שאין עוד זמן תחלת שכיבה אלא זמן סוף שכיבה:
דאשתכור – וישנו ונרדמו עד לאחר עמוד השחר:
בשעת הדחק – אבל שלא בשעת הדחק לא:
הכי קא אמרי ליה – לרבן גמליאל ולא גרס אלא:
רבנן פליגי עילווך – כלומר מי פליגי רבנן עליך דהא דאמרי עד חצות דוקא קאמרי דלא משמע להו ובשכבך כל זמן שכיבה אלא כל זמן שדרך בני אדם להתעסק לילך ולשכב ומיהו בהא פליגי אדר' אליעזר דאלו רבי אליעזר סבירא ליה זמן עסק שכיבה אינו אלא עד האשמורה הראשונה ולרבנן עד חצות. ואת סבירא לך ובשכבך כל זמן שבני אדם שוכבים והיינו כל הלילה ויחיד ורבים הלכה כרבים:
או דילמא כוותך סבירא להו – ומשמע להו ובשכבך כל זמן שכיבה והא דקאמרי עד חצות הרחקה הוא כדי לזרז ומיהו היכא דאתניס ולא קרא קודם חצות עדיין זמן חיובא הוא ומחייבי ונפקי ידי ק"ש בזמנו:
כוותי סבירא להו – וחייבין אתם לקרות גרסינן ולא גרסינן מותרים דאפילו שלא בזמנו תנן (עמוד ב) הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה:

שעת חפזון – שנחפזו לצאת והיינו עמוד השחר כדכתיב לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר (שמות י"ב:כ"ב):

יכול יהא נאכל – כשאר קדשים ביום שחיטתו כדרך תודה שאף היא זמן אכילתה יום א' ואוכל והולך כל יום שחיטתה והלילה עד הבקר כדין תודה דכתיב ביום קרבנו יאכל (ויקרא ז':ט"ו):

מה שלמים נאכלין לשני ימים ולילה אחד – שבינתים דכתיב ביום זבחכם יאכל וממחרת (שם יט) אף פסח נמי הואיל ואינו נאכל אלא בלילה נוקים שני לילות במקום שני ימים דשלמים ויהא נאכל בשני לילות ויום א' לא שיאכלנו ביום אלא שיהא שהות זמן שלא יפסל באכילה בשביל המתנת היום ויאכלנו בלילה השנית קמ"ל:

שם תזבח את הפסח בערב כבא השמש מועד צאתך ממצרים – הרי לך שלשה זמנים שאינם שוים. בערב כי ינטו צללי ערב היינו לאחר חצות שנסתלקה חמה מראש כל אדם ונטתה למערב. כבא השמש משחשכה. מועד צאתך ממצרים בבקר. כיצד יתקיימו כולם. בערב לזמן שחיטה כבא השמש התחלת זמן אכילה מועד צאתך זמן שריפה כלומר בבקר הוא נעשה נותר שהגיע זמן שריפה אלא לפי שאין שורפין קדשים ביום טוב ממתינין לו עד בקר שני:

עד מתי אתה אוכל – היינו כר"ע אבל לתנא קמא עד חצות לילה הוי זמן אכילה ותו לא דאי לא מאי בינייהו:

הכל מודים – רבי עקיבא גופיה מודה שהלילה מחצות ואילך היתה שעת חפזון למצרים לשלחם מן הארץ:

מערב נגאלו – נתנו להם רשות לצאת:

חפזון דמצרים – מכת הבכורים שעל ידם נחפזו למהר לשלחם:

חפזון דישראל – לא שמעו להם לצאת עד בקר:

דף ט:

אותו צדיק – אברהם:

כמצודה שאין בה דגן – דרך ציידי עופות לזרוק דגן תחת מצודות כדי שיבאו עופות ונלכדין וכשאין בה דגן אין עוף פונה אליה כך ריקנו המצרים מכל ממונם. וינצלו כתרגומו ורוקינו:

כמצולה שאין בה דגים – כמו מצולות ים כלומר בתוך התהום אין מצויין דגים אלא על שפת הים היכא דאיכא מזון:

דיה לצרה בשעתה – דיה לצרה שיתאוננו בה בשעה שתבא עליהם למה תדאיבם עכשיו בבשורה קשה:
שתסיח דעתם – מלבא בלבם מזמה של רשע להכחישני ולומר על ידי כשפים הבאתי האש הזאת:
מתני' תכלת – ירוק הוא וקרוב לצבע כרתי שקורין פור"יש:
הקורא מכאן ואילך לא הפסיד – שהרי הוא כאדם שקורא אחת מכל הפרשיות שבתורה ואע"פ שלא יצא ידי ק"ש יש לו קבול שכר כעוסק בתורה:
גמ' בין תכלת שבה ללבן שבה – גיזת צמר שצבעה תכלת ויש בה מקומות שלא עלה שם הצבע יפה:
ערוד – חמור הבר:
לתפילין – להניח תפילין שמצות הנחתן קודם קרית שמע בפ' שני (ד' יד:):
ותיקין – אנשים ענוים ומחבבין מצוה:
מתפלל ביום – דהנץ החמה לדברי הכל יום הוא:
מאי קראה – דמצוה להתפלל עם הנץ החמה:
דכתיב יירָאוך עם שמש וגו' – מתי מתיראין ממך כשמוראך מקבלים עליהם דהיינו מלכות שמים שמקבלין עליהם בק"ש:
עם שמש – כלומר כשהשמש יוצא היינו עם הנץ החמה:
ולפני ירח – אף תפלת המנחה מצותה עם דמדומי חמה:
שאם יזכה – לעוה"ב לראות גדולתן של ישראל:
יבחין – כמה הרבה גדולתן יותר על האומות עכשיו:
תהא – הא דרבי יוחנן בתפלת ערבית דלא חיישינן לסמוך גאולה לתפלה דגאולה ביממא הוא:
דא"ר יהודה בריה דר' שמעון גרסי':

דף י.

פתח באשרי וסיים באשרי – אלמא חדא היא דאשרי כל חוסי בו סיומא דלמה רגשו גוים הוא:
בריוני – פריצים:
חטאים כתיב – קרי ביה חטאים שיכלה יצר הרע:
שפיל – השפיל עצמך לסוף המקרא כל דבר שהוא בסוף קרוי שפילו של דבר:

סמוכים לעד לעולם – בדברי תורה כתיב [אחרי] נאמנים כל פקודיו סמוכים סמיכת כל פקודיו עשוים באמת וישר ולצורך ולא דבר רק:
כלום יש עבד שמורד ברבו – ויבא להכחיש את דברי הנביא:
אמור לו כלום יש בן כו' – והא חזינן הכא דהוה:
הכא נמי הוה – סופיה להיות:
ואמר שירה – כנגד כולם אמר שירה לכששרתה רוח הקודש עליו:
וכל קרבי – על שם קרבי אמו שדר בתוכן:
מאי משמע – דעל יום המיתה נאמר:
בא וראה וכו' – הוא סבר דהכי בעי מאי שנא קרבים דנקט:
חמשה ברכי נפשי – לעיל חשיב להו:
מאי דכתיב מי כהחכם ומי יודע פשר דבר – משום דאיירי בסופה בסמיכת גאולה לתפלה נקט ליה:
דאשכחן דאזל אליהו לגבי אחאב – דכתיב וילך אליהו להראות אל אחאב:
יהורם אזל לגבי אלישע – כשהלכו על מואב הוא ויהושפט (במלכים ב ג) דמתוך שלא היו הולכים זה אצל זה לא היה מוכיחו על שלא נשא אשה:
כבשי דרחמנא – סתרים דהקב"ה כמו רישא בכבשא (חולין ד' צג:) בהטמנת האפר:
נגזרה גזרה – שתמות:
מקובלני מבית אבי אבא – דוד שראה את המלאך וחרבו שלופה בידו בסוף ספר שמואל (ב כד) ולא מנע עצמו מן הרחמים:

דף י:

אבי אבא שחפה את ההיכל – שלמה:
שגנז ספר רפואות – כדי שיבקשו רחמים:
גירר עצמות אביו – לפי שהיה רשע בזהו ולא נהג בו כבוד בקבורתו להוציאו כהוגן במטות זהב וכסף:
סתם מי גיחון – מי שלוח בדברי הימים (ב לב) ולמה כדי שלא יבאו מלכי אשור וימצאו מים לשתות ולא זהו גיחון הנהר הגדול דההוא לאו בא"י הוא אלא מעין קטן הוא סמוך לירושלים שנאמר והורדתם אותו אל גיחון (מלכים א א:לי"ג) ומתרגמינן ותחתון יתיה לשילוחא:
עבר ניסן בניסן – קס"ד משנתקדש החדש לשם ניסן נמלך לעבר את השנה ועשאו אדר כמו שנאמר בדברי הימים (ב ל) ויועץ המלך (חזקיהו) לעשות הפסח בחדש השני:

ביום שלשים של אדר – ואע"פ שלא נתקדש החדש שעדיין לא באו עדים:
התולה בזכות עצמו – שאומר בתפלתו עשה לי בזכותי כגון חזקיהו שאמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך וגו':
פרועה – מגולה שניטלה תקרה שלה:
הרוצה להנות – משל אחרים:
יהנה – ואין איסור בדבר:
כאלישע – כמו שמצינו באלישע שנהנה:
והרוצה שלא להנות – משל אחרים:
אל יהנה – ואין בדבר לא משום גסות רוח ולא משום שנאה:
כשמואל הרמתי – כמו שמצינו בשמואל הרמתי שלא רצה להנות:
כי שם ביתו – לעיל מיניה כתיב והיה מדי שנה בשנה וסבב בית אל והמצפה ושפט את ישראל וסמיך ליה ותשובתו הרמתה כי שם ביתו וכי איני יודע ששם ביתו אלא אכולהו מקומות דקרא דלעיל מיניה קאי שכל מקום שהיה הולך שם היה נושא כל כלי תשמישי בית עמו ואהל חנייתו שלא להנות מן אחרים:
בהוד יפיה – בדדיה:
תפלה לעני – דרך עניות:
יכוין את רגליו – זו אצל זו:
ורגליהם רגל ישרה – נראין כרגל אחד:
מתני' יטה – על צדו:
יעמוד – דכתיב ובקומך:
בשכבך – דרך שכיבה:
כדרכו – או בקימה או בשכיבה או בישיבה או מהלך:

דף יא.

גמ' בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה – לקמיה מפרש מאי משמע:
ובלכתך בדרך פרט לחתן – ואע"ג דחתן נמי עוסק במצוה הוא אי לאו קרא יתירה לא נפקא לן מקרא קמא דכיון דעוסק במצוה לא כתיב בקרא בהדיא אלא מיעוטא בעלמא הוא דקא דרשינן מביתך וממעטינן מינה עוסק במלאכת מצוה דאיכא טרדא אבל חתן דטרדא דמחשבה בעלמא הוא שמחשב על עסק בתולים אי לאו קרא יתירה לא אתמעוט:
הכונס את הבתולה פטור – שטרוד במחשבת בעילת מצוה:
מאי משמע – פרט לעוסק במצוה:

כי דרך – בשבתך ובלכתך הוקשו לדרך:
מי לא עסקינן כו' – כלומר מנלן דבדרך רשות לחודא איירי קרא הא קרא דרך סתמא כתיב וממילא משתמע נמי מיניה דרך מצוה ואפילו הכי אמר רחמנא ליקרי:
אי משום טרדא – דמחשבה פטרת ליה אפילו טבעה ספינתו נמי:
אלמה אמר רבי אבא – כמו למה אמר אע"פ שטרוד בצערו חייב בכל המצות חוץ מן התפילין שנאמר בהם פאר ליחזקאל פארך חבוש עליך וגו' וכיון דבעו פאר ואבל מתגולל בצערו בעפר אין זה פאר:
טריד טרדא דמצוה – וכיון דאנן מיעוט בעלמא דרשינן פרט לחתן מסתייך אם ממעטת מיניה טרדא דמצוה:
וב"ה אמרי לך – נהי נמי דקרא למדרש מיניה פרט לחתן אתא ממילא ש"מ בלכת דידך הוא דמחייבת אלמא בדרך נמי קרי:
עוסקין במלאכתן וקורין – לקמן מוקמינן לה בפרק שני (ד' טז.):
הטה רבי אלעזר בן עזריה – כב"ש:
לאחד שאמרו לו זקנך מגודל אמר להם יהיה זה כנגד המשחיתים – משל שלך דומה לאחד שאומרים לו זקנך נאה ומגודל והוא אומר להם הואיל וקלסתם אותו אף הוא יהיה כנגד המשחיתים הגדול הזה יהיה נתון לתער ולמספרים שאביא עליו ואשחיתנו:
עכשיו שאני הטתי – הרי אני כמקלס את מעשיך שהיית מוטה ואתה נזקפת:
ב"ה נמי איתלהו מטין – דבמטין נמי שרו כדאמרינן לעיל מטין וקורין:
אבל – עכשיו כיון דעד השתא היית זקוף ועכשיו הטית אם לא נזקפתי אני יראו התלמידים ויקבעו הלכה:
לא קיימת כו' – וכי היכי דעשה כדברי ב"ה לא עשה ולא כלום לדברי ב"ש אף העושה כדברי בית שמאי לא עשה ולא כלום לדברי ב"ה:
מתני' בשחר מברך שתים וכו' – כדאמר בברכות ירושלמי שבע ברכות הללו על שם (תהלים קיט) שבע ביום הללתיך:
אחת ארוכה ואחת קצרה – אשתים לאחריה דערבית קאי (נ"א ארוכה אמת ואמונה קצרה השכיבנו):
לחתום – בברוך:
שלא לחתום – כגון ברכת הפירות ומצות:
גמ' מאי מברך – שתים לפניה דשחר מאי ניהו:

דף יא:

יוצר אור ובורא חשך (**עושה שלום ובורא רע**) - לקמיה מפרש אידך מאי היא דאילו ברכה דישתבח אינה מן המנין שהיא לאחרי פסוקי דזמרה כמו ברכת הלל ואומרים אותה קודם זמן קריאת שמע אם ירצו:

כדכתיב קאמרי' - כתיב בקרא יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע:

שכבר נפטר באהבה רבה - שיש בה מעין ברכת התורה ותן בלבנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך ותלמדם חקי רצונך:

מדרש - הוא קרוב למקרא כגון מכילתא וספרא וספרי שהם מדרשי מקראות:

לגמרא אין צריך לברך - אפילו קודם אהבה רבה קאמר והכי מוכח מילתא בפרק שני:

אף לגמרא צריך לברך - שהוא עיקר התורה שממנו הוראה יוצאה. גמרא היינו סברת טעמי משנה ותירוצי משניות הסותרות זו את זו וחסורי מחסרא:

ומברך - ברכת התורה:

ור' יוחנן מסיים בה הכי - דבעי פתיחה בברוך וחתימה בברוך:

הערב נא ה' אלהינו - יערבו עלינו לעסוק בהם מאהבה:

ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל - גרסינן. ולא גרסינן למדני חקיך שאין זו ברכה והודאה על שעבר אלא לשון בקשה ודוד כי אמרה (בתהילים קי"ט:י"ב) לא לשם ברכה אמרה אלא בלשון בקשה. והכי קאמר ה' שאתה ברוך למדני חקיך:

וזו היא מעולה שבברכות - התורה לפי שיש בה הודאה למקום וקילוס לתורה ולישראל:

תנן התם - במסכת תמיד:

אמר להם הממונה - והוא סגן הכהנים כדאי' ביומא היינו סגן היינו ממונה (בפירש"י שם טו:):

ברכו ברכה אחת - לקמן מפרש מאי היא ומן הברכות שלפני ק"ש היא דהתם מסדר לכוליה סדר עבודת השחר וקאמר דלאחר שסדרו האברים ע"ג הכבש ומלחום ירדו ובאו להם לשכת הגזית לקרות את שמע והדר תני אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והם ברכו וקראו עשרת הדברות:

וברכו את העם - עם העם:

ועבודה - בשביל העבודה שעשו היו מברכין אחריה רצה ה' אלהינו עבודת עמך ישראל ואשי ישראל ותפלתם תקבל ברצון ברוך המקבל עבודת עמו ישראל ברצון. אי נמי שאותך לבדך ביראה נעבוד:

וברכת כהנים - לברך את העם ובשאר תפלה לא היה להם פנאי ואף זמן קריאת שמע לא הגיע כדאמר במסכת יומא (דף לז ע"ב) הקורא את שמע עם אנשי משמר ועם אנשי מעמד לא יצא לפי שאנשי משמר מקדימין וכו':

מוסיפין ברכה אחת - לקמיה מפרש לה:

למשמר היוצא - שהמשמרות מתחלפות ביום השבת כדאמרינן במסכת סוכה (דף נו:) משמר היוצא עושה תמיד של שחר ומוספין ומשמר הנכנס עושה תמיד של בין הערבים ובזיכין:

מאי ברכה אחת - דקתני רישא איזו מן הברכות הוא אומר:

לאו בפירוש אתמר - לא שמע מפי ר"ל שאמ' בפירוש מאי ברכה אחת יוצר אור:

זאת אומרת - דקתני ברכו ברכה אחת:

ברכות אין מעכבות זו את זו - בירך את האחת ולא בירך את השניה נפקא מיהא ידי חובתו בההיא שבירך ואין חברתה מעכבת לומר שאין זו מועלת בלא זו. ומהכא שמע ר' זריקא דס"ל לר"ל דהך ברכה אחת יוצר אור היא:

אי אמרת בשלמא יוצר אור הוו אמרי - ולא אהבה רבה ואע"ג דמטא ליה זמנא שאף בלילה ראוי לומר כל שכן דכיון דאמרי יוצר אור ודאי מטיא זמנה ואפ"ה לא אמרי אלא יוצר אור ותו לא אמרי לה היינו דקאמר שמע מינה ברכות אין מעכבות זו את זו:

דף יב.

אלא אי אמרת - הך ברכה דקאמרי אהבה רבה היכי ש"מ דאין מעכבות זו את זו דלמא האי דלא אמרי יוצר אור משום דלא מטא זמניה הוא וכי מטא זמניה אמרי לה ואע"ג דקרו אינהו ק"ש לא מטא זמניה כדאמרינן בעלמא (יומא לז:) הקורא את שמע עם אנשי משמר לא יצא שאנשי משמר מקדימין:

ואי מכללא מאי - וכי אמר ליה מכללא מאי גריעותא איכא. דאמר לאו בפירוש אתמר הא שפיר מצי למשמע מכללא דיוצר אור קא אמרי ומשנינן ליכא למשמע מהכא דילמא לעולם אימא לך אהבה רבה וכו':

סדר ברכות - אם הקדים המאוחרות:

בקשו - לקבוע עשרת הדברות בקריאת שמע:

מפני תרעומת המינין - שלא יאמרו לעמי הארץ אין שאר תורה אמת ותדעו שאין קורין אלא מה שאמר הקדוש ב"ה ושמעו מפיו בסיני:

המינין - עכו"ם:

פתח בדשכרא וסיים בדחמרא – תחלת הברכה אמר ע"מ שהכל וכיון שהגיע למלך העולם נזכר שהוא יין ואמר פרי הגפן פשיטא לן דיצא דהא אפילו סיים כל הברכה כדעת פתיחתה ואמר שהכל יצא על היין דתנן וכו':

אלא – קא מבעיא לן פתח אדעתא דחמרא כדי לסיים בפה"ג וכשהגיע למלך העולם נזכר שהוא שכר וסיים שהכל מהו:

בתר עיקר ברכה אזלינן – ועיקר ברכה אדעתא דיין נאמרה והוי כמו שסיים ביין ואין ברכת היין מוציאה ידי ברכת שכר שאין השכר מן הגפן:

פתח ביוצר אור – כלומר אדעתא דלימא יוצר אור:

וסיים במעריב ערבים – כשאמר מלך העולם נזכר וסיים אשר בדברו מעריב ערבים:

שאני התם וכו' – כלומר דלמא פתיחה אינה כלום והא דקתני יצא לפי שחוזר וחותם בה בברוך יוצר המאורות וע"י חתימתה קאמר דיצא אלא שהכל שאין חותם בה בברוך ופתיחתה אדעתא דבורא פרי הגפן הוא אימא דלא יצא:

מאי איכא למימר – היכי נפיק משום חתימתה הא אין מלכות בחתימתה:

ה"ג אלא כיון דאמר כו' – אלא לא תימא משום חתימתה יצא אלא פתיחתה נמי מעלייתא היא ולא תפשוט מיניה לחמרא ושכרא דלגבי ברכות ערבית ושחרית הוא דמצי למימר דכי פתח בזו וסיים בזו יצא דהא כי פתח בשחרית אדעתא דמעריב ערבים הוה דעתיה לאדכורי בה מדת היום בלילה כגון גולל אור וכי פתח ערבית אדעתא דיוצר אור הוה דעתיה לאדכורי בה מדת לילה כגון ובורא חשך הלכך אדעתא דתרוייהו הויא:

לאו לאתויי הא דאמרן – כגון שכרא וחמרא:

היינו בעיין – דהא ברכת התמרים על העץ ועל פרי העץ אינה עולה לברכת הלחם ואי בהא פשטת דהכל הולך אחר חתום ברכות הוא הדין לחמרא ושכרא:

כל מי – שלא אמר ברכת אמת ויציב כמו שתקנוה וכן אמת ואמונה בערבית לא יצא:

שנא' להגיד בבקר חסדך – וברכת אמת ויציב כולה על חסד שעשה עם אבותינו היא שהוציאם ממצרים ובקע להם הים והעבירם וברכת אמת ואמונה מדבר בה אף על העתידות שאנו מצפים שיקיים לנו הבטחתו ואמונתו לגאלנו מיד מלכים ומיד עריצים ולשום נפשנו בחיים ולהדריכנו על במות אויבינו כל אלה הנסים התדירים תמיד:

כשהוא כורע – באבות ובהודאה כורע בברוך וזוקף את עצמו כשהוא מזכיר את השם על שם ה' זוקף כפופים (תהילים קמ"ו:ח'):

נחת – לשון הכנעה:

דף יב:

כחיזרא – שבט ביד אדם וחובטו כלפי מטה בבת אחת:
זקיף כחיויא – בנחת ראשו תחלה ואח"כ גופו שלא תראה כריעתו עליו כמשוי:
כחויא – כנחש הזה כשהוא זוקף עצמו מגביה הראש תחלה ונזקף מעט מעט:
המלך הקדוש – לפי שבימים הללו הוא מראה מלכותו לשפוט את העולם:
המלך המשפט – כמו מלך המשפט. כמו נושאי הארון הברית (יהושע ג':י"ד) כמו ארון הברית. וכן המסגרות המכונות (מלכים ב ט"ז:י"ז) שהוא כמו מסגרות המכונות. וכן העמק הפגרים (ירמיהו ל"א:מ') כמו עמק הפגרים:
ה"ג ואם תלמיד חכם הוא וצריך לרחמים צריך שיחלה עצמו עליו – אם ת"ח הוא זה שצריך לרחמים צריך שיחלה חבירו עצמו עליו:
בחלותם – על דואג ואחיתופל הוא אומר שהיו ת"ח:
למען תזכרי ובושת – סיפיה דקרא בכפרי לך את כל אשר עשית:
גם בחלומות גם בנביאים – ולא א"ל גם באורים לפי שנתבייש ממנו שלא יאמר לו אתה גרמת לעצמך שלא נענית באורים ותומים לפי שהרגת את הכהנים:
ורבנן – סברי מהכא שמעינן דאחילו לו:
והוקענום – גבעונים אמרו לדוד בסוף ימיו שהיה רעב ג' שנים וישאל דוד בה' ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים שהרג את הכהנים שהיו מספיקים לגבעונים לחם ומים שהגבעונים נתנם יהושע חוטבי עצים ושואבי מים למזבח ויאמר דוד אל הגבעונים ובמה אכפר לכם וברכו את נחלת ה' והם אמרו לו יותן לנו שבעה אנשים מבניו והוקענום בגבעת שאול ובת קול יצאה וסיימה אחריהם בחיר ה' דודאי הם לא אמרו בחיר ה' שהרי לגנותו היו באין ולא לכבודו:
פרשת רבית – אל תקח מאתו נשך ותרבית וגו' (ויקרא כ"ה:ל"ו) וסמיך ליה יציאת מצרים:
ופרשת משקלות – אבני צדק וגו' (ויקרא י"ט:ל"ו) סיפיה דקרא אשר הוצאתי אתכם וגו':
כרע שכב – דדמי לבשכבך ובקומך שהקדוש ב"ה שומרנו בשכבנו ובקומנו לשכב שלוים ושקטים כארי וכלביא:
ולימא האי פסוקא – וליכא טורח צבור:
עול מצות – ועשיתם את כל מצותי:
מינות – אותם ההופכים טעמי התורה למדרש טעות ואליל:
וכן הוא אומר אמר נבל בלבו אין אלהים – ואין לך נבל מן ההופך דברי אלהים חיים:

מתני' מזכירין יציאת מצרים בלילות – פרשת ציצית בק"ש ואע"פ שאין לילה זמן ציצית דכתיב וראיתם אותו וזכרתם אומרים אותה בלילה מפני יציאת מצרים שבה:
כבן שבעים שנה – כבר הייתי נראה זקן ולא זקן ממש שבאת עליו שיבה יום שהעבירו רבן גמליאל מנשיאותו ומינו רבי אלעזר בן עזריה נשיא כדאיתא לקמן בפרק תפלת השחר (כח א) ואותו היום דרש בן זומא מקרא זה:

דף יג.

לא שיעקר יעקב ממקומו – שהרי מצינו שקראו הקב"ה יעקב אחר זאת ברדתו למצרים שנאמר ויאמר אלהים לישראל ויאמר יעקב יעקב ויאמר הנני (בראשית מו):
הנני עושה חדשה – בתר אל תזכרו ראשונות כתיב:
בתחלה אב לארם – לאנשי מדינתו שמארץ ארם היה שנאמר בעבר הנהר ישבו אבותיכם (יהושע כד) ואומר אל ארם נהרים אל עיר נחור (בראשית כד):
אב לכל העולם – אב המון גוים (שם יז):
שרי – לשון יחיד משמע שרתי:
מסדר שבחיה – דמעיקרא אשר בחרת בו בהיות שמו אברם ושמת שמו אברהם:
הדרן עלך מאימתי
היה קורא בתורה – פרשת ק"ש:
והגיע זמן המקרא – זמן ק"ש:
בפרקים – בין ההפסקות ולקמן מפרש להו במתניתין בין פרשה ראשונה לשניה בין שניה לשמע כו':
שואל מפני הכבוד – שואל בשלום אדם נכבד שראוי להקדים לו שלום:
ומשיב – שלום אם הקדימו לו ובגמרא פריך כיון דשואל פשיטא דמשיב:
ובאמצע – באמצע הברכה או הפרשה:
מפני היראה – אדם שהוא ירא מפניו שלא יהרגהו אבל מפני הכבוד לא:
ר"י – בגמרא מפרש פלוגתייהו:
בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק – בגמרא (ד' יד) מפרש טעמייהו:
והיה אם שמוע נוהג בין ביום בין בלילה – דמשתעי בתלמוד תורה דכתיב (דברים י"א:י"ט) ולמדתם אותם את בניכם:
ויאמר אינו נוהג אלא ביום – דמשתעי בציצית שאינה נוהגת אלא ביום דכתיב וראיתם אותו פרט לכסות לילה (שבת כז:):

גמ' ש"מ מצות צריכות כוונה – שיהא מתכוין לשם מצוה ותקשה לרבה דאמר במסכת ראש השנה (כח.) התוקע לשיר יצא:
כוון לקרות – אבל לצאת ידי מצוה לא בעינן שיהא מתכוין אלא לקרות בתורה בעלמא:
הא קא קרי – הא בקורא קא עסיק תנא ואתי דקתני היה קורא בתורה:
בקורא להגיה – את הספר אם יש בו טעות דאפילו לקריאה נמי לא מתכוין:
ככתבה – בלשון הקדש:
מדברים הדברים – דהוה ליה למכתב והיו דברים האלה (דברים ו':ו') למדרש שיקרא הדברים כסדרן ולא למפרע כגון ובשעריך ביתך מזוזות:
לימא קסבר ר' וכו' – מדאיצטריך ליה קרא לק"ש שתהא ככתבה סבירא ליה בשאר כל התורה בכל לשון נאמרה לקרות:
משום דכתיב שמע – דלא תדרוש שמע בכל לשון שאתה שומע כרבנן:
עד כאן – עד על לבבך:

דף יג:

איכא דמתני לה – להא דרבה בב"ח:
בפרק ראשון – כל פרשת שמע:
ע"כ מצות כוונה כו' – כולה מפרש לה ואזיל:
א"ר יאשיה עד כאן – פרק ראשון:
מצוות כוונה כו' – קס"ד דכוונה בלא קריאה:
מכאן ואילך – פרשת והיה אם שמוע:
שתהא שימה כנגד הלב – דהא ושמתם דכתיב לאו בקריאה וכוונה איירי אלא בשימת תפילין של יד שיהא שם אותה על גובה של יד כנגד הלב על קבורת הזרוע ברדו"ן:
ה"ג ההוא בדברי תורה כתיב – כדמוכח קרא ולמדתם אותם את בניכם וגו':
עד כאן – פסוק ראשון לבדו:
ובדל"ת – ולא בחי"ת דכל כמה דאמר אח בלא דל"ת לא משתמע מידי ומה בצע בהארכתו אבל בדל"ת יאריך עד כשיעור שיעשנו בלבו יחיד בשמים ובארץ ולארבע רוחותיה כדמפרש לקמן:
ובלבד שלא יחטוף בחי"ת – בשביל אריכות הדל"ת לא ימהר בקריאתה שלא יקראנה בחטף בלא פתח ואין זה כלום:
דאמליכתיה למעלה וכו' – שהארכת שיעור שתחשוב בלבך ה' אחד בשמים ובארץ וארבע רוחותיה:

בעמידה – אפילו לב"ה דאמרי [לעיל (יא.)] עוסקין במלאכתן וקורין ומהלכין וקורין מודים הם שצריך לעמוד במקום אחד עד המקרא הזה לפי שעד כאן מצות כוונה:
לא חזינא דמקבל עליה מלכות שמים – שהיה שונה לתלמידיו מקודם זמן ק"ש וכשהגיע הזמן לא ראיתיו מפסיק:
חוזר וגומרה – לאחר שעמדו התלמידים:
דקא מהדר – לשנות לתלמידים בכל יום שמעתא דאית בה יציאת מצרים במקום פרשת ציצית ואמת ויציב:
בזמנה – בזמן ק"ש:
בפסוקא קמא צערן – אם ראיתני מנמנם צערני עד שאנער יפה בפסוק ראשון:
פרקדן – שוכב על גבו ופניו למעלה:
לייט אמאן דגני אפרקיד – שמא יתקשה אברו בתוך שנתו ונראה לרבים והוא דרך גנאי:
מיגנא – לישן:
כי מצלי שפיר דמי – כשהוא מוטה על צדו מעט שפיר דמי אבל מקרי ק"ש אפילו מצלי נמי אסור שמקבל עליו מלכות שמים דרך שררה וגאוה:
לכל אדם – אפילו אינו נכבד:
חסורי מחסרא – דהוה ליה למתני בתרווייהו אין צריך לומר ותו ליכא למקשי מידי:

דף יד.

אחי – כך שמו:
תנא דבי רבי חייא – שהיה שונה בבית רבי חייא:
מהו שיפסיק – לשאלת שלום:
ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל – שהוא חובה לכל אדם והם אחד ועשרים יום בשנה כדאמרינן במסכת ערכין (ד' י.):
מהו שיטעום – את התבשיל לדעת אם צריך מלח או תבלין:
מטעמת – טעימת תבשיל:
רביעתא – רביעית הלוג:
חדלו לכם מן האדם – כשיש לכם לעסוק בכבוד המקום אל תתעסקו בכבוד אדם דאי לאו הכי למה ליה לחדול:
ושמואל – לא דריש לשון במה אלא כמשמעו במה חשבתו לזה שהקדמת כבודו לכבודי:
שואל מפני הכבוד – והא ק"ש קודם תפלה הוא וקתני שואל:
תרגמה רבי אבא – להא דרב ושמואל דאסרי:

במשכים לפתחו – אבל פגעו בדרך שואל:
ה"ג – אמר רב אידי בר אבין אמר רבי יצחק בר אשיאן אסור לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל:
צדק – תפלה שמצדיקו לבוראו והדר וישם פעמיו לדרכי חפציו:
אל תקרי שבע אלא שבע – ילין בל יפקד מן השמים בחלום הרי הוא רע לכך אין משגיחין לפקדו:

דף יד:

וה' אלהים אמת – לכך אין מפסיקין בין אני ה' אלהיכם לאמת:
כל אמת אמת תפסיה להאי – ריהטא של אמת תפסתו לזה:
הא שמעתתא – דרב שמואל בר יהודה אמר אמרי במערבא וכו'. ק"ש של ערבית אין קורין בה פרשת ציצית כולה לפי שאין מצות ציצית בלילה אבל מתחילין אותה ומפסיקים בה ומדלגים ואומרים אני ה' אלהיכם אמת:
לא יתחיל – אין צריך להתחיל ויאמר ערבית:
אתחולי מתחלינן – דהא מתחלי במערבא:
אמר אני ה' אלהיכם – דהיינו פרשת ציצית:
צריך לומר אמת – כדכתיב וה' אלהים אמת:
והא בעי לאדכורי יציאת מצרים – דתנן (לעיל ד' יב:) מזכירין יציאת מצרים בלילות ואי לא אמר אמת ואמונה ולא אמר פרשת ציצית היכי מדכר יציאת מצרים:
ושרנו לך – מי כמכה באלים וגו' מלכותך ראו בניך עד גאל ישראל והשכיבנו:
שזה ללמוד – ודברת בם:
וזה ללמד – ולמדתם אותם את בניכם ואם לא למד תחלה היאך ילמד את בניו:
וזה לעשות – ויאמר אין בה אלא עשייה:
וקשרתם – דתפילין:
וכתבתם – דמזוזה עשייה היא:
רב משי ידי – פעם אחת ראוהו שעשה כן:
והיכי עביד הכי – שהקדים ק"ש לתפילין:
כוך – קבר שחופרין בקירות מערה ארכו ד' ורחבו ז' טפחים:
פטור מק"ש – דהעוסק במצוה פטור מן המצוה כדאמרינן בפ"ק (ד' יא.) בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה:

וסיפא בתרתי – והכי קאמר אם שנים הם מניח את חבירו חופר והוא עולה ומקיים מצות ק"ש ותפילין ותפלה וחוזר למלאכה וחבירו יעלה ויניח תפילין ויקרא ק"ש ויתפלל:
מ"מ – תפילין קודמים לק"ש:
עול מצות – דהנחת תפילין עול מצוה הוא:
קריאה לקריאה – שמע שהוא קבלת מלכות שמים לוהיה אם שמוע שהוא קבלת עול מצות:
ומקדים – משכים:
ומברך – על התורה:
ומתני פרקין – אלמא מקדים הוא לעסוק בתורה דהיינו עשייה דמצוה מקמי מלכות שמים:
שלוחא הוא דעות – השליח קלקל שאיחר להביא לו תפילין מעיקרא והגיע זמן ק"ש והוזקק לקרות כדי שלא יעבור הזמן וכי מטי שלוחא דתפילין אנחינהו:
כאלו מעיד עדות שקר בעצמו – לישנא מעליא:
כאילו הקריב עולה בלא מנחה – שחייבו הכתוב להקריב עמה שנא' (במדבר כ"ח:ה') ועשירית האיפה וגו' אף הקורא ואינו מקיים אינו גומר את המצוה:
נסכים – הוא היין המתנסך על גבי המזבח אחר העולה והזבח כדכת' ונסכיה' חצי ההין וגו'(שם) וה"ה דמצי למימ' כאילו הקריב עולה בלא מנחה ונסכים דהא עולה נמי טעונה נסכים אלא לישנא דקרא נקט עולה ומנחה זבח ונסכים:

דף טו.

יפנה – לנקביו:
דכתיב ארחץ בנקיון – משמע ארחץ כל הגוף ולא כתיב ארחיץ כפי לדרשה אתא לומר שמעלה עליו שכר רחיצת כפיו כאלו טבל כל גופו:
קסמית – קיסם:
לק"ש – בעידנא דק"ש שזמנה קבוע פן יעבור הזמן אבל לתפלה דכל היום זמנה הוא צריך למהדר אמיא:
מתני' ולא דקדק באותיותיה – לפרשן יפה בשפתיו:
תרתי ש"מ – כי דרשת נמי שמע בכל לשון שאתה שומע ש"מ נמי דצריך להשמיע לאזנו:
לא יתרום – לפי שאינו שומע הברכה שהוא מברך עליה:
מאן תנא כו' לא יצא – אפי' בדיעבד ה"מ כו':

ברכה דרבנן היא – דאמור רבנן (פסחים ד' ז:) כל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן:
וממאי דר' יוסי היא – קס"ד האי דמוקמי לה כר' יוסי משום דסבירא לן דר' יהודה לכתחלה נמי מכשיר:
דלמא ר' יהודה היא – וק"ש נמי דיעבד אין לכתחלה לא. ה"ג ול"ג אפילו:
משום ר' יוסי – להודיעך כחו דאפי' דיעבד נמי לא יצא:
בלבו – שלא השמיע לאזנו:
ואי ר' יוסי דיעבד נמי לא – דהא בהמ"ז דאורייתא היא ואכלת ושבעת וברכת (דברים ח':י'):
אלא מאי ר' יהודה – וק"ש דיעבד אין לכתחלה לא והא דתרומה וברכת המזון דר' יהודה:
אלא רבי יהודה לכתחלה קאמר – והא דרבי יהודה בריה דר' שמעון בן פזי ר' יהודה היא ודתרומה ר' יוסי היא ומודה הוא דברכות דרבנן דיעבד שפיר דמי והא דברכת המזון ר' יהודה היא משמיה דרביה ר' אלעזר בן עזריה דאומר צריך שישמיע לאזנו וכל צריך לכתחלה משמע הא דיעבד שפיר דמי:
אחר כוונת הלב כו' – ואפי' לכתחלה נמי א"צ:
השתא דאתית להכי – דאשמעת לן פלוגתא דר"מ:
אפילו תימא ר' יהודה – דאמר בק"ש נמי יצא דיעבד אין לכתחלה לא והא דברכת המזון ודתרומה רבי יהודה היא ודקא קשיא לך דר' יהודה בריה דר"ש בן פזי מני ר"מ היא דמכשר לכתחלה:
מאן תנא חרש דיעבד נמי לא – דקתני גבי שוטה:
לא יצא – דיעבד הוא:

דף טו:

ולכתחלה הוא דלא הא דיעבד שפיר דמי – ובהא איכא למימר דאפילו ר' יהודה מודה דלא שמעינן דפליג בק"ש אלא דיעבד:
מדסיפא ר' יהודה – דקתני ר' יהודה מכשיר בקטן:
ודילמא כולה ר' יהודה היא וחסורי מחסרא והכי קתני הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחש"ו – והא כדאיתא והא כדאיתא:
בד"א – דקטן לכתחלה לא בקטן שלא הגיע לחנוך אבל הגיע לחנוך אפי' לכתחלה שרי. הגיע לחנוך מצות כגון בן תשע ובן עשר כדאמרינן ביומא פרק בתרא (ד' פב.):
במאי אוקימתא – למתניתין דמגילה:

כרבי יהודה – ואשמעת לן דכי אמר ר' יהודה בק"ש יצא דיעבד קאמר ולא לכתחלה:
אלא הא דתני כו' תורם – ואע"פ שהוא צריך לברך ואין אזניו שומעות מני:
אלא מאי – בעית למימר דר' יהודה היא דק"ש אפי' לכתחלה קאמר כי היכי דתיקו הא דר' יהודה בריה דר' שמעון בן פזי אליביה והאי דאפליגו בדיעבד להודיעך כחו דר' יוסי:
אלא הא דתניא כו' – מני:
לעולם ר' יהודה אפי' לכתחלה מכשיר – ודמגילה רבי יוסי היא ואפי' דיעבד נמי פסיל והא דתורם לכתחלה ר' יהודה והא דברכת המזון דרביה הוא דאמר ר' יהודה משום רבי אלעזר בן עזריה צריך להשמיע לאזנו והאי לישנא לכתחלה משמע אבל דיעבד יצא:
השתא דאתית להכי – דאשמעתן הא פלוגתא דר"מ:
אפי' תימא ר' יהודה – דאמר בק"ש יצא דיעבד אין לכתחלה לא ומתני' דמגילה לכתחלה היא דפסלה לחרש ור' יהודה היא והא דברכת המזון נמי ר' יהודה היא ודקא קשיא לך הא דר"י בריה דר' שמעון בן פזי מני ר"מ היא דמכשיר לכתחלה:
הלכה כר' יהודה – דק"ש שלא השמיע לאזנו יצא:
הוה אמינא – דרבי יהודה לכתחלה נמי אמר והאי דאפליג דיעבד משום דרבי יוסי:
ואין לו תקנה – אפילו בדיעבד:
בשאר מצות – בכל הברכות:
ההוא – הסכת ושמע בדברי תורה כתיב כדאמרי' בפ' הרואה (ד' סג:) כתתו עצמכם על דברי תורה:
ולא דקדק – שמגמגם:
הלכה כדברי שניהם להקל – הלכה כר' יהודה דלא בעי שמיעה והלכה כר' יוסי דלא בעי דקדוק:
שאול ועוצר רחם – פסוק הוא בספר משלי שלש הנה לא תשבענה:
רחם מכניס – הזרע ומוציא הולד:
שאול – קבר:
שמכניסין בו בקולי קולות – של בכי ומספד:
וכתבתם – שתהא כתיבה תמה ושלימה:
ואפילו צואות – שבפרשה כגון וקשרתם וכתבתם צריך לכתוב בתפילין ומזוזות:
דאמר לך מני – הא דאצטריך ליה קרא לרבות צואות לכתיבה:
רבי יהודה היא – דשמעינן גבי כתיבת פרשת סוטה משום דלא כתיב ביה וכתבתם אלא וכתב דאמר אלות אין צואות לא כגון והשביע אותה הכהן ואמר הכהן דתנן (סוטה ד' יז) רבי יהודה אומר כל עצמו אינו כותב אלא יתן ה' אותך לאלה ולשבועה:

משום אלה הוא – דמשמע מיעוטא הא לא כתיב מיעוטא הוה משמע כולה מלתא מוכתב והכא דליכא מיעוטא למה ליה לרבויינהו מוכתבתם:
בין הדבקים – תיבות המדובקות זו בזו אם אינך מפרידן כשהתיבה השניה מתחלת באות שהתיבה שמלפניה נגמרת הוא קורא אותן שתי אותיות באות אחת אם אינו מתעסק ליתן ריוח ביניהן כדמפרש רבא:
בפרש שדי – אם תפרש שדי ותבדיל תיבות של מלכות שמים מלכים בה תשלג בצלמון התורה אשר בה מלכים ימלוכו תשלג ותצנן לך את צל המות:

דף טז.

אהלים לנחלים – כנחלים נטיו כאהלים נטע:
אף [**אהלים**] – בתי מדרשות. אהלים לשון נטיעה נופלת בהם שנאמר ויטע אהלי אפדנו (דניאל יא):
קטרין ליה גננא – קושרין לו חופה להשיאו אשה:
יחזור לראש – כגון שהיה יודע שבפרק זה טעה ודלג אבל אינו יודע באיזה מקום בו טעה:
בין פרק לפרק – שיודע שגמר הפרשה וצריך להתחיל פרשה אחרת ואינו יודע באיזה מהן:
יחזור לפרק ראשון – להפסק ראשון והיה אם שמוע:
בין כתיבה לכתיבה – שיודע שצריך לומר וכתבתם ואינו יודע אם ראשון אם שני:
וא"ר יוחנן – לתנא וכו':
סרכיה נקט – אין לטעות מכאן עד אמת ויציב וא"צ לחזור אלא לאמת שהפרשה שגורה בפיו:
מתני' האומנין – שהם עסוקים במלאכתן בראש האילן או בראש הנדבך והגיע זמן ק"ש קורין לשם מיד:
נדבך – בנין של אבנים כמו נדבכין די אבן גלל (עזרא ו':ד'):
מה שאינן רשאין לעשות כן בתפלה – דצלותא רחמי היא ובעי כוונה הלכך אין מתפללין בראש האילן ובראש הנדבך דמסתפי דילמא נפלי דאין יכולין לעמוד שם אלא על ידי הדחק ומחמת בעותא לא מצי מכווני:
תנן האומנין קורין בראש האילן – אפי' בזמן שהן עסוקין אלמא לא בעי כוונה:
גמ' ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה – בזמן שעוסקין בהן מפני שענפיהם מרובים ויכולין לעמוד שם שלא בדוחק ואין שם פחד ליפול לפיכך מתפללין בראשם אבל בשאר אילנות אין מתפללין:

בין כך ובין כך - כלומר בין מתאנה בין משאר אילנות:
יורד ומתפלל - דהא אינו משועבד למלאכה שהוא ברשות עצמו:
לפי שאין דעתו מיושבת עליו - מבעתותו ואם הקלו אצל פועלים מפני בטול מלאכה לא הקלו אצל בעל הבית:
ברה דבת שמואל - בכמה מקומות קרי ליה בר רחל ובת שמואל היתה ונשבית לבין העמים כדאמר בכתובות (דף כג.) ובא עליה אחד ונתעברה הימנו ואח"כ נתגייר ושמיה איסור כדאמרי' בב"ב (דף קמט.) רב מרי בריה הורתו שלא בקדושה הוה לכך לא היה נקרא על שם אביו:
תנן האומנין קורין בראש האילן - אפ' בזמן שהן עסוקין אלמא לא בעי כוונה:
שבטלין ממלאכתן וקורין - כדי שיהו קורין בכוונה רשאין להיבטל ממלאכתן:
פרק ראשון - פרשת שמע בעי כוונה:
קורין את שמע ומברכין לפניה ולאחריה - כתקונה וכן בזמן תפלה:
אבל אין יורדין לפני התיבה - אינן רשאין ליבטל ממלאכתן ולירד לפני התיבה לעשות שליח צבור שיש שם בטול מלאכה יותר מדאי:
מעין שמונה עשרה - הביננו לדעת דרכיך כו' שכולל י"א ברכות בברכה אחת וג' ראשונות וג' אחרונות כהלכתן:
הא ר"ג הא רבי יהושע - דתנן בפרק תפלת השחר (דף כח:) ר"ג אומר בכל יום ויום מתפלל אדם י"ח ברכות רבי יהושע אומר מעין י"ח:
עושין בשכרן - שנוטלין שכר פעולתן לבד סעודתן צריכין למהר המלאכה ומתפללין מעין י"ח:
והתניא - בניחותא דיש חלוק בין עושין בשכרן לעושין בסעודתן:
ואין מברכין לפניה - שאינה מן התורה:
אבל מברכין לאחריה - שהיא מן התורה דכתיב ואכלת ושבעת וברכת (לקמן דף מח:):
וכוללין - שני ברכות באחת שברכת הארץ ובנין ירושלים דומות:
אבל עושין בסעודתן - בשביל האכילה לבדה מתפללין י"ח:
בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה - כבר פירשתיה בפרק ראשון (דף יא.):

דף טז:

רחץ לילה הראשון שמתה אשתו - ונקברה בו ביום ואע"פ שאבל אסור ברחיצה הוא רחץ כדאמר טעמא אסטניס אני והוא אדם מעונג ומפונק:

לא כל הרוצה וכו' – אם לא הוחזק חכם וחסיד לרבים אין זה אלא גאוה שמראה בעצמו שיכול לכוין לבו:

גמ' קסבר אנינות לילה דרבנן – ואע"פ שהיה ליל יום המיתה וכתיבא אנינות באורייתא דכתיב לא אכלתי באוני ממנו (דברים כ"ו:י"ד) ופחות מיום אחד אינו אנינות דילפי רבנן מואחריתה כיום מר קסבר ר"ג אין לילה של אחריו עם היום אלא מדרבנן הוא כשאר ימי האבל וגבי אסטניס לא גזור בה רבנן פלוגתייהו דתנאי היא בזבחים (ד' צט:) באנינות לילה אי מדאורייתא אי מדרבנן:

אין עומדין עליהם בשורה – כשחוזרים מבית הקברות היו עושים שורות סביב האבל ומנחמין אותו ואין שורה פחותה מעשרה:

ברכת אבלים – ברכת רחבה שמברין אותו סעודה ראשונה משל אחרים ומברכין שם ברכת אבלים והיא מפורשת בכתובות פרק ראשון (ד' ח.):

לאנפילון – בית קטן שלפני טרקלין הגדול:

נכוים בפושרים – כלומר סבור הייתי שתבינו דבר ברמז מועט שראיתם אותי סר מעליכם ליכנס לאנפילון:

הוי – לשון נניחה וצעקה:

אין קורין אבות – לישראל:

אלא לשלשה – אברהם יצחק ויעקב לאפוקי שבטים:

אלא לארבע – שרה רבקה רחל ולאה:

אבא פלוני אמא פלונית – לא בבניהם קאמר אלא בשאר בני אדם כעין שאנו קורין עכשיו מר פלוני מרת פלונית כך היו רגילין לומר אבא פלוני ואמא פלונית:

כן אברכך – וכמו חלב ודשן. תרי קראי דסמיכי להדדי:

רננות – שתים:

בפורינו – בגורלנו:

אחרית ותקוה – שתהא אחריתנו טובה ונראה מה שקוינו:

ותקננו – לשון תקון:

ונשכים ונמצא יחול לבבנו ליראה את שמך – שלא יתגבר עלינו יצר הרע בהרהור הלילה לסור מאחריך ביום אלא כשנשכים בכל בקר נמצא לבבנו מייחל לך:

ותבא לפניך קורת נפשנו – כלומר ספוק צרכנו וקורת רוחנו:

ותביט ברעתנו – תדע ותתן לבך ברעה הבאה עלינו:

מעזי פנים – שלא יתגרו בי:

ומעזות פנים – שלא יוציאו עלי לעז ממזרות:

שאינו בן ברית – שאינו מהול:
ואע"ג דקיימי קצוצי עליה דרבי – שהיו שוטרים עומדין במצות אנטונינוס להכות ולהנקם בכל העומדים עליו:

דף יז.

בפמליא של מעלה – בחבורת שרי האומות שכשהשרים של מעלה יש תגר ביניהם תיכף יש קטטה בין האומות כדכתיב ועתה אשוב להלחם עם שר פרס (דניאל י':כ'):
ובפמליא של מטה – בחבורת החכמים:
בקרן אורה – בזוית אורה:
ומי מעכב – שאין אנו עושים רצונך:
שאור שבעיסה – יצר הרע שבלבבנו המחמיצנו:
איני כדאי – לא הייתי חשוב והגון להיות נוצר:
ועכשיו שנוצרתי – מה חשיבותי הרי אני כאילו לא נוצרתי:
ק"ו – שבמיתתי עפר אני:
מרק – כלה והתם:
כי הוה מסיים ספרא דאיוב – על שם שאיוב נפטר בשם טוב:
מרגלא בפומיה – דבר זה רגיל בפיו:
אני – העוסק בתורה בריה אני וכן חברי עם הארץ בריה הוא:
אני מלאכתי בעיר – כלומר נוחה מלאכתי ממלאכתו:
מתגדר – מתגדל לתפוס אומנותי:
ושמא תאמר – הדין עמו שאינו מתגדר במלאכתי שאילו היה תופס אומנותי לא היה לו לב פתוח להרבות בתורה כמותי והיה ממעיט ואין לו שכר:
שנינו – שיש לו שכר לממעיט כמו למרבה:
ובלבד שיכוין לבו לשמים – ואצל קרבנות הוא במנחות בסופה:
ערום ביראה – להערים בכל מיני ערמה ליראת בוראו:
תכלית חכמה – עיקרה של תורה שיהא עמה תשובה ומע"ט:
העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא – פירוש שאינו לומד כדי לקיים אלא לקנטר דבפרק מקום שנהגו (פסחים דף נ:) אמרינן רבא רמי כתיב עד שמים חסדך וכתיב מעל השמים כאן בעוסק שלא לשמה כו' והתם איירי במקיים כדי שיכבדוהו וכן משמע בירושלמי דפירקין:
ויאכלו וישתו – שבעו מזיו השכינה כאילו אכלו ושתו:

גדולה הבטחה – שהרי קראן שאננות ובוטחות:
לבי כנישתא – תינוקות של בית רבן היו רגילין להיות למדים לפני רבן בבית הכנסת:
בי רבנן – בית המדרש ששם שונים משנה וגמרא:
ונטרן לגברייהו – ממתינות לבעליהן ונותנות להם רשות ללכת וללמוד תורה בעיר אחרת:
מפטרי רבנן – זה מזה שהיה נוטל רשות מחבירו לשוב לביתו ולארצו:
עולמך תראה בחייך – כל צרכיך תמצא:
פיך ידבר חכמות – בלשון ברכה היו אומרים:
יישירו – לשון יושר שתהא מבין בתורה כהלכה:

דף יז:

כל העולם כולו נזונין בצדקה – בצדקתו של הקב"ה ולא בזכות שבידן:
והם נזונין בזרוע – בזכות שבידם ובצדיקים משתעי קרא וקרי להו רחוקים מצדקתו של הקדוש ב"ה:
ופליגא דרב יהודה – דאיהו אמר אבירי לב היינו רשעים:
גובאי – שם אומה היא בבבל ובמסכת קדושין (פ"ד דף ע:) אמרינן שהיו מן הנתינים:
שבחא דאורייתא תרי זימני בשתא – שהיו נאספים שם ישראל באדר לשמוע בהלכות הפסח מדרש דרב אשי ובאלול לשמוע הלכות החג:
אמרי אינשי עבידתא הוא דלית ליה – הרואה אותו שאינו עושה מלאכה אינו מבין שמחמת תשעה באב הוא בטל אלא אין לו מלאכה לעשות:
פוק חזי כמה בטלני איכא בשוקא – אף בימי מלאכה:
הדרן עלך היה קורא
מי שמתו כו' פטור מלקרות ק"ש – לפי שהוא טרוד במחשבת קבורתו והויא דומיא דחתן דפטור משום טירדא דמצוה:
וחלופיהן – שכן דרך שמתחלפין לשאת לפי שהכל חפצין לזכות בו:
את שלפני המטה – שיתעסקו בו כשתגיע המטה אצלם:
ושלאחר המטה – שנשאוהו כבר:
שלפני המטה צורך בהם פטורים – אם צריכים לשאתו פטורים:
ושלאחר המטה – אף אם צורך בהם חייבים הואיל שכבר יצאו ידי חובתן מן המת:
ואלו ואלו פטורין מן התפלה – דלאו דאורייתא היא ורבותינו פירשו לפי שיש להם עוד שהות ולי נראה שאין זה לשון פטור:

לשורה – שהיו מנחמין את האבל בהקף שורה סביבותיו בשובם מן הקבר:
גמ' שאינו מוטל לפניו – כגון הוא בבית אחד והמת בבית אחר:
אוכל בבית אחר – דנראה כלועג לרש וכו':
ואינו מיסב – כדרך המסובים בחשיבות על צדו השמאלית ובמטה:
ואינו מברך – ואינו צריך לברך ברכת המוציא:
ואינו מזמן – אינו צריך לברך ברכת המזון:

דף יח.

ואין מברכין עליו – אין צריך שיברכו לו אחרים בברכת הלחם:
ואין מזמנין עליו – אין מצטרף עם שלשה לזימון:
תשמיש המטה איכא בינייהו – לר"ש חייב אבל בעונה בשבת:
קתני מיהת פטור מק"ש ומכל ברכות – ואפילו כשהוא אוכל בבית חבירו:
תרגמא – להא דתני פטור אמי שאין לו בית אחר דקאמר מחזיר פניו ואוכל:
רב אשי אמר – לעולם אכולא ומתניתין נמי אפילו בבית אחר נמי פטר ליה דכל שמוטל עליו לקוברו קרי מוטל לפניו:
ויקם אברהם וגו' וכתיב ואקברה מתי מלפני – וההיא שעתא לאו לפניו הוה:
משמרו – אדם אחר שאינו קרובו אלא משמרו:
תופס ד' אמות לק"ש – שאסור לקרות בתוך ארבע אמות שלו משום לועג לרש:
פטור מק"ש – משום דעוסק במצוה:
חוששין לעכברים – תנא קמא חייש לעכברים אפילו בספינה:
דסקיא – מרצוף גדול של עור:
ואם היה מתירא – וצריך לרכוב על הסוס ולרוץ:
אלא אסיפא – אם היה מתירא רוכב:
מלוה ה' חונן דל – קרי ביה מלוה את המקום מי שחונן את הדל ואין לך דל מן המת והמלוה אותו כאלו מלוה את המקום:
דלייה – הגביהנו:
לא שנית – לא חזרת עליו פעם שנית כדי שתתבונן בו:
אלו צדיקים – ומאי יודעים שימותו נותנים אל לבם יום המיתה ומושכים ידיהם מן העבירה ורשעים אינם יודעים מאומה שעושים עצמם כאינם יודעים וחוטאים:
הוא הכה – השפיל את השנים של דורות משני מקדשים שלא היה בהם כמותו:
אריאל – זה בית המקדש שנא' הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד (ישעיהו כ"ט:א'):

מואב – על שם שבנאו דוד דאתי מרות המואביה:

דף יח:

גזיזי דברדא – חתיכות של ברד והקרח שקורין גלאנצ"א בלע"ז והיינו ביום השלג:
ונחת וטבל לקריו – כדי לעסוק בתורה:
דתנא סיפרא דבי רב – תורת כהנים:
חלל רשע – על צדקיהו הוא אומר ועדיין בימי יחזקאל חי היה וקורהו חלל:
לקריתא – להתעסק בעבודת אחוזתם:
אייקר תלמודייהו – אשתכח תלמודם מגרסתם. אייקר הוכבד עליהם מחמת שכחה:
צערא דידהו – צער גופם ממש כגון עקיצת הרימה:
שתי רוחות – של שתי ילדות מתות:
ונשמע – ונדע מה גזרו היום פורענות בעולם. שהעולם נדון בר"ה:
הפרגוד – מחיצה המבדלת בין מקום השכינה:
ברביעה ראשונה – יורה. שלש רביעיות הן בכירה שניה ושלישית ראשונה בי"ז במרחשון שניה בכ"ג שלישית בר"ח כסליו:
ברד מלקה אותו – שעתיד ברד ליפול סמוך לרביעה ראשונה ומה שנזרע כבר הוקשה והברד שוברו והנזרע בשניה עדיין רך הוא ואינו נשבר בשביל הברד כענין שנאמר והפשתה והשעורה נכתה והחטה והכוסמת לא נכו (שמות ט':ל"ב):
שדפון – מלקה הרך ואינו משדף הקשה:
אלמא ידעי – דברים האמורים בין החיים:
לחצר מות – לבית הקברות:
בצנורא דדשא – בחור מפתן הבית שהדלת סובב אותו:
מסרקאי – מסרק שלי:
גובתא – קנה ובשביל שמתה ילדה אמרה כן לעגמת נפש:
בהדי פלניתא דאתיא למחר – לקבורה:
אלמא ידעי – מה שעושין שידעה זו שזו גוססת ונטויה למות:
דלמא דומה – מלאך שהוא ממונה על המתים קדים ומכריז להו עכשיו יבא פלוני אבל שאר דברי החיים אינם יודעים:
בעינא אבא – מבקש אני את אבא כך היה שמו:
א"ל – המתים נגלו לו כאילו הם חוץ מקבריהם ויושבים בעגולה:
חזייה – שמואל ללוי חברו שהיה יושב חוץ לישיבה של שאר מתים:

כל כי הנך שני – מספר השנים שלא נכנסת בישיבתו של רבי אפס במס' כתובות בפרק הנושא את האשה (כתובות דף קג:):
חזייה – שמואל לאבוה דקא בכי וחייך:
דלעגל אתית – במהרה תקבר:
באמתא דרחיא – כל בנין מושב הרחים קרוי אמת הרחיים:
אלמא ידעי – מי חשוב בין החיים:
זאת הארץ – במיתת משה כתיב:

דף יט.

ואי ס"ד דלא ידעי – אין מבינין כלום אלא צערא דגופא:
המספר אחר המת – בגנותו של מת אחר מיתתו:
קניא מטללא – קנה גדול וכבד נפל מן הגג:
טללא – גג:
ארנקא דמוחיה – כיס שהמוח מונח בו:
והמטים עקלקלותם – לעיל מיניה כתיב הטיבה ה' לטובים וסמיך ליה והמטים עקלקלותם והמכריעים את חובותם יותר על זכיותם להטותם לכף חובה:
יוליכם ה' את פועלי האון – לגיהנם:
בכ"ד מקומות – השתא משמע מצינו שנדו חכמים בני אדם בכ"ד מקומות לכבוד הרב לפי שלא נשאו כבוד לרבם:
הוא היה אומר – עקביא בן מהללאל במסכת עדיות:
אין משקין – אם קינא לה בעלה ונסתרה:
לא את הגיורת – דבני ישראל אמור בפרשה (במדבר ה) פרט לאשת גר ועבד משוחרר:
בכרכמית – כך שמה או על שם מקומה:
דוגמא השקוה – על שהיו דומים להם הם השקוה שהיו שמעיה ואבטליון מבני בניו של סנחריב כדאמרינן בגיטין בפרק הנזקין (גיטין דף נז:):
ר' יהודה – פליג אדלעיל דקתני שנדו את עקביא:
שאין עזרה ננעלת – בפרק ה' דפסחים (דף סד:) שהיו שערי העזרה ננעלים כששוחטין פסחים של כל כת וכת שהפסח נשחט בג' כתות:
על כל אדם בישראל – כלומר כשהיתה ננעלת עליהם והיינו כשנתמלאה פה לפה לא היה בכולם אדם חשוב בחכמה ויראת חטא כעקביא:
אלעזר בן חנוך שפקפק – זילזל והיינו נמי לכבוד הרב שעבר ע"פ הגוזרים על הידים:

אלמלא חוני אתה – שיצא שמך בגדולה ובחשיבות:
צריך אתה להתנדות – לפי שהטריח לפני המקום על עסק גשמים לא כך שאלתי כמה פעמים וכבוד המקום כבוד הרב הוא:
מתחטא – לשון חוטא נקל בלבו לחטוא לאביו ולהטריחו על תאותו:
מקולסים – צלויים כשהן שלמין ותולין כרעיהן וקרסוליהן וקרביהם סביבותן בשפוד ועל שם כך קורהו מקולס שהוא לשון מזויין כדמתרגם וכובע נחושת על ראשו (שמואל א י"ז:ה') וקולסא דנחשא:
בלילי פסחים – זכר לפסח שצולהו שלם שנאמר בו על כרעיו ועל קרבו (שמות י"ב:ט') כלומר עם כרעיו ועם קרבו:
גוזרני עליך נדוי – והיינו נמי לכבוד הרב שאסרו חכמים את הדבר לפי שהוא קרוב להאכיל את ישראל קדשים בחוץ שהרואה סבור שהקדישו לשם פסח:
חתכו חוליות – תנור של חרס שהוא עשוי ככלי ומטלטל ותחלת ברייתו מן הטיט ומצרפו בכבשן כשאר קדרות ואם נטמא הצריכו הכתוב נתיצה ואם נתצו בענין זה שחתכו סביב סביב כחוליות עגולות וחזר וחיברו בטיט של חול בין חוליא לחוליא רבי אליעזר מטהר עולמית שאינו עוד ככלי חרס שלא נשרף בכבשן וחכמים מטמאין:
כעכנאי – כנחש זה שכורך עצמו בעגולה:
כל טהרות – שנעשו בתנור זה או שנגעו באוירו והיה רבי אליעזר מטהרן והם שרפום:
וברכוהו – לפי שהרבה מאד לחלוק בדבר זה כדאמרינן בבבא מציעא בפרק הזהב (בבא מציעא דף נט:):
נדוי במתני' לא תנן – הא דברכוהו בברייתא הוא דתני לה:
מדמה מילתא למילתא – כל מקום שראה במתניתין שנחלק היחיד על הרבים מחלוקת גדולה או אחד מן החכמים שמדבר קשה כנגד גדול הימנו אומר ראוי היה כאן נדוי:
אין מוציאין את המת – לקברו:
סמוך לקריאת שמע – לפי שמתבטלין מן הקריאה:
אין המת מוטל לפניהם – שהמת בבית אחר והם מספידין אותו כאן ויש מפרשין שנתון לצד אחר:
והוא יושב ודומם – האבל:
למימר הכי – לא נפרעת ממני דמשמע הפרע:

דף יט:

הרואה פנימה – את חלל ההקף אחורי שורה הפנימית והאבל יושב שם:

מחמת עצמן - ולא מחמת כבוד שלא באו לנחם אלא לראות את המאורע:
אין חכמה - חשובה נגד ה':
אחת טמאה - שיש בה קבר:
בא בטהורה - האבל:
בבית הפרס - דלא מטמא אלא מדרבנן והוא שדה שנחרש בו קבר וחשו חכמים שמא דלדלו כלי המחרישה את העצמות והדורס עליהן מסיטן ועצם כשעורה מטמא במגע ובמשא ולא באהל וכיון דמדרבנן הוא דאסור רבנן הוא דאחלוה ליקרייהו גבי אבל:
מנפח אדם - לפניו שאם הי' שם עצם יראנו דאי דאורייתא הוא לא הוינן מזלזלינן ביה כולי האי למיסמך אנפיחה והך בדיקה לעושה פסח אישתרי ולא לאוכלי תרומה כדאמרינן בחומר בקדש (חגיגה דף כה:):
שנדש - ברגלים:
מדלגין - מארון לארון:
לקראת מלכי ישראל - הרי לכבוד הבריות עוברים על נפש לא יטמא (ויקרא כ"א:א') דהא ר' אלעזר בר צדוק כהן הוה כדאמרינן בבכורות (דף לו.):
דבר תורה - הלכה למשה מסיני:
אינו חוצץ בפני הטומאה - דנקראת טומא' רצוצה ובוקעת ועולה:
את לא תעשה - קס"ד כל ל"ת קאמר:
בלאו דלא תסור וגו'. אחיכו עליה - אינהו סבור דאפי' אמרו לו דבר תורה והוא עומד בפני הכבוד יעבור עליו והא האי נמי דאורייתא הוא:
כל מילי דרבנן וכו' - והכי קאמר להו דבר שהוא מדברי סופרים נדחה מפני כבוד הבריות וקרי ליה ל"ת משום דכתיב לא תסור. ודקא קשיא לכו דאורייתא הוא. רבנן אחלוה ליקרייהו לעבור על דבריהם היכא דאיכא כבוד הבריות כגון לטלטל בשבת אבנים של בית הכסא לקנוח (שבת דף פא:) או מי שנפסקה ציצית טליתו בכרמלית לא הצריכו להניח טליתו שם וליכנס לביתו ערום (מנחות דף לח.):
והיא בבית הקברות - האבדה:
ואינה לפי כבודו - אין האבדה חשובה לפי כבודו להשיבה:
או שהיתה מלאכתו מרובה - שדמי בטול מלאכתו לרדוף אחריה יתרים על דמי האבדה ולא ירצו הבעלים להשיב לו יותר ממה שמשיב להם ונמצא הוא מפסיד:
ונגמר מינה - לגבי כלאים דאמרן פושטן אפילו בשוק:
ממונא - קל מאיסורא:

ולאחותו מה תלמוד לומר – בנזיר כתיב כל ימי הזירו לה' על נפש מת לא יבא וסמיך ליה לאביו ולאמו לאחיו ולאחותו לא יטמא להם דהא כולהו בכלל על נפש מת לא יבא היו ולמה יצאו לאביו פרט למת מצוה לאמו מה תלמוד לומר משום מת מצוה לא איצטריך דמלאביו נפקא ודרשי ליה בספרי ללמוד שאם היה נזיר זה כהן דהוו עליה שתי קדושות אף הוא לאמו הוא דלא יטמא אבל מטמא הוא למת מצוה לאחיו מה תלמוד לומר הרי שהיה כ"ג והוא נזיר אף הוא לאחיו לא יטמא אבל מטמא למת מצוה ולאחותו מה תלמוד לומר אם אינו ענין לזה תנהו ענין למי שהולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו שמטמא למת מצוה:

ושמע שמת לו מת – מקרוביו יכול יטמא להם:

אמרת לא יטמא – הואיל ועונת שחיטת הפסח היא וחלה עליו חובת הפסח שהוא בכרת אם יטמא בטל מלעשות פסח ולמול את בנו נמי מצות כרת היא. ואית דאמרי בערבי פסחים נמי קאמר דמילת זכריו מעכב הפסח:

דף כ.

אבל מטמא הוא למת מצוה – והוא כבוד הבריות ודוחה דבר תורה:

שב ואל תעשה שאני – דברים רבים התירו לעקור דבר תורה מפני סייג ומפני כבוד הבריות היכא דאינו עוקר דבר במעשה ידים אלא יושב במקומו ודבר תורה נעקר מאליו כגון תקיעת שופר ולולב בשבת וסדין בציצית ודכוותייהו טובא ביבמות (דף צ:) אבל מעקר בידים לא והלובש כלאים עוקרו במעשה ממש שהוא לובשו וטומאת גופי' שהותרה לכהן ולנזיר ליטמא למת מצוה דקא מעקר בידים מפני כבוד הבריות דלאו שב ואל תעשה הוא היינו טעמא דלא גמרינן מיניה דהתם לאו כבוד הבריות הוא דדחי לא תעשה דידה דמעיקרא כשנכתב ל"ת דטומאה לא על מת מצוה נכתב כשם שלא נכתב על הקרובים אבל השבת אבדה ופסח לכל ישראל נאמר ואצל כבוד הבריות נתנו לדחות ע"כ היינו דדחייתן אינה בידים אלא בישיבתו תדחה המצוה אבל כלאים דבמעשה ידיו ידחה הזהיר באזהרתו:

בנזיקין הוה – לא היו גדולים בכל גמרא של ד' סדרים אלא בתלתא בבי שלנו והאי מילתא נקט הכא משום דמיירי שמוסרין נפשם על קדושת השם ועד השתא איירי נמי במי שמבזה עצמו על קדושת השם לפשוט כלאים בשוק:

האשה שכובשת ירק או זיתים שכבשן בטרפיהן – משנה היא במס' עוקצין:

טהורים – שמוסקין זיתים עם העלין כדי לאחזן בהן דהוו להו עלין יד לזיתים להביא להם טומאה כדאמרינן בהעור והרוטב (דף קיח.) שהיד מביא טומאה על האוכל ואם כבשן בטרפיהן בחומץ בטלה תורת יד מן העלין לפי שהכבישה מרקבתן ומרככתן ואינן ראוין שוב לאחוז בהן:

הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא – כלומר טעם המשניות הללו קשה עלי ככל הקושיות שהיו שני רבותי מתקשין בהן בכל הגמ':

בתליסר מתיבתא – בי"ג פנים יש בינינו משנה וברייתא של ששה סדרים ומסכת עוקצין גם היא בי"ג פנים כגון משנת רבי ור' חייא ומשנת בר קפרא ולוי ותנא דבי שמואל והכי אמרינן במסכת נדרים (דף מא.) רבי מתני הלכתא בי"ג פנים:

כרבלתא – שם לבוש חשוב כמו פטשיהון וכרבלתהון (דניאל ג):

מתון מתון – לשון מאתן:

ד' מאות – ב' פעמים ב' מאות כלומר השם גרם לי. לשון אחר מתון לשון המתנה אם המתנתי הייתי משתכר ד' מאות זוז:

כי קאקי חיורי – אווזים לבנים:

ר' יוחנן – אדם יפה תואר היה דאמרי' בהשוכר את הפועלים (דף פד.) שופריה דר' אבהו מעין שופריה וכו':

עולי עין – מסולקין מן העין שאינה שולטת בהן:

שלא רצתה לזון – ליהנות מאשת אדוניו:

מתני' נשים ועבדים וקטנים פטורים מק"ש – שהיא מצות עשה שהזמן גרמא וקי"ל בקדושין (דף כט.) דנשים פטורות מדאורייתא ותפילין נמי מ"ע שהזמן גרמא דסבר לילה ושבת לאו זמן תפילין נינהו:

קטנים – אפי' קטן שהגיע לחנוך לא הטילו על אביו לחנכו בק"ש לפי שאינו מצוי תמיד כשמגיע זמן ק"ש:

דף כ:

ומן התפלין – משום דסתם קטן אינו יודע לשמור גופו שלא יפיח בהן:

וחייבין בתפלה – דתפלה רחמי היא ומדרבנן היא ותקנוה אף לנשים ולחנוך קטנים:

ובמזוזה ובברכת המזון – מזוזה מצות עשה שלא הזמן גרמא ובגמרא פריך פשיטא:

ברכת המזון – בגמרא בעי לה דאורייתא או דרבנן:

גמ' מהו דתימא נקיש תפלין למזוזה – דכתיב וקשרתם וכתבתם מה מזוזה נשים חייבות אף תפילין נשים חייבות קמשמע לן:

הכי גרסינן תפלה דרחמי נינהו – ולא גרס פשיטא דהא לאו דאורייתא היא:
נקיש מזוזה לתלמוד תורה – דכתיב (דברים יא) ולמדתם אותם את בניכם וסמיך ליה וכתבתם מה תלמוד תורה נשים פטורות ואע"ג דאין הזמן גרמא רחמנא פטרינהו דכתיב את בניכם ולא בנותיכם אף מזוזה נשים פטורות קמ"ל דנשים חייבות דכתיב למען ירבו ימיכם גברי בעו חיי נשי לא בעי חיי בתמיה:
קדוש היום מ"ע שהזמן גרמא הוא – זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ) זכרהו על היין:
בשמירה – דלא תעשה מלאכה (שם):
והני נשי איתנהו בשמירה – דתנן (קדושין דף כט.) כל מצות לא תעשה בין שהזמן גרמא בין שאין הזמן גרמא נשים חייבות דהשוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים שבתורה:
נשים בברכת המזון דאורייתא – דכתיב ואכלת ושבעת (דברים ח':י') והוה ליה מצות עשה שאין הזמן גרמא:
או דרבנן – דכתיב על הארץ הטובה אשר נתן לך (שם) והארץ לא נתנה לנקבות להתחלק ואי משום בנות צלפחד חלק אביהם הם דנטלו שהיה מיוצאי מצרים:
בן – קטן:
מברך – ברכת המזון לאביו אם אין אביו יודע לברך:
שיעורא דרבנן – כגון כזית לר"מ וכביצה לרבי יהודה דמדאורייתא ואכלת ושבעת וברכת כתיב אבל בשיעור כי האי לא מחייב אלא מדרבנן והלכך אתי קטן דרבנן ומפיק גדול:
עד כזית עד כביצה – עד כזית לר"מ עד כביצה לר' יהודה דתנן (לקמן דף מה.) עד כמה מזמנין ר"מ אומר עד כזית ר' יהודה אומר עד כביצה:
מתני' בעל קרי – מתקנת עזרא ואילך שתקן טבילה לבעלי קריין לעסוק בתורה כדאמרינן בב"ק בפרק מרובה (בבא קמא דף פב:):
מהרהר – ק"ש בלבו כשמגיע זמן המקרא:
ואינו מברך – אפילו בהרהור:
לא לפניה ולא לאחריה – כיון דברכות לאו מדאורייתא מחייב לא אצרכוהו רבנן:
ועל המזון מברך לאחריו – דחיובא דאורייתא הוא:
ואינו מברך לפניו – דלאו דאורייתא הוא:
רבי יהודה אומר וכו' – בגמרא מפרש לה:
גמ' כדבור דמי – וכל אדם נמי יוצא ידי חובתו בהרהור:
למה מהרהר – מה מועיל:
כדאשכחן בסיני – שהפרישן מאשה דכתיב אל תגשו אל אשה (שמות י"ט:ט"ו) ועל פרישה זו סמך עזרא לתקן טבילה לבעלי קריין קודם שיעסקו בתורה דכתיב (דברים

ד':י') והודעתם לבניך וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב כדאמרינן לקמן בפרקין (דף כא:):

דף כא.

אלא יקצר – כל ברכה וברכה:

דלית בה מלכות שמים – אין מלך העולם בברכות של י"ח:

ה"ג והרי ברכת המזון לפניה דאית בה מלכות שמים כו' – לישנא אחרינא שאני תפלה דלית בה מלכות שמים. קבלת מלכות שמים כדאיתא בק"ש שמקבל עליו את השם לאדון ולמלך מיוחד ולהאי לישנא גרסינן והרי ברכת המזון לאחריו דלית בה מלכות שמים ולשון זה נראה שהוא עיקר מדמשני ליה אלא ק"ש וברכת המזון דאורייתא והאי בלאחריו עסקינן ואי ללישנא קמא הא לא איירי בברכת המזון לאחריו בדאתקפתיה דלהדרי תלמודא עילויה אלא ק"ש וברכת המזון דאורייתא כו'. ואית דגרסי הכא בלשון קושיא ק"ש דרבנן היא אלא ק"ש דאית בה מלכות שמים וברכת המזון דאורייתא לאפוקי תפלה דרבנן ואין בה מלכות שמים למאן דגרס הכי מפרשינן לקמן בשכבך ובקומך בדברי תורה כתיב:

כי שם ה' אקרא – כשבא משה לפתוח בדברי שירה אמר להם לישראל אני אברך תחלה ואתם ענו אחרי אמן כי שם ה' אקרא בברכה אתם הבו גודל לאלהינו באמן הכי מפרשי לה במסכת יומא (דף לז.):

שאינו טעון לפניו – כלומר שלא מצינו לו מקרא מפורש לברך לפניו:

טעון לאחריו – כדכתיב ואכלת ושבעת וברכת:

תורה שטעונה לפניה – כדאמרן:

איכא למפרך – בתרוייהו כשאתה בא ללמוד תורה מן המזון איכא למפרך מה למזון שכן נהנה וכשאתה בא ללמוד מזון מן התורה איכא למפרך מה לתורה שכן חיי העולם הבא:

ק"ש דרבנן – לקמן פריך לה:

אמת ויציב דאורייתא היא – שמזכיר בה יציאת מצרים דחיובא דאורייתא היא דכתיב למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים (דברים טז):

דאית בה תרתי – יציאת מצרים ומלכות שמים:

חוזר וקורא ק"ש – קסבר ק"ש דאורייתא היא:

ולואי שיתפלל אדם כל היום – בהלכות גדולות פסק הלכה כרבי יוחנן בספק והלכה כשמואל בודאי התפלל:

מהו שיגמרו – את הברכה אם נזכר באמצע הברכה באחת מן הברכות שטעה:

יחיד ויחיד – כשהתפלל תחלה היה יחיד וכששכח שהתפלל והתחיל להתפלל היה ביחיד:

דף כא:

או צבור וצבור – בין בראשונה בין בשניה היה עם הצבור כגון עשרה אחר עשרה וזה עמהם בשתיהן ששכח שהתפלל עם הראשונים:

רב הונא סבר – יחיד המתפלל עם הצבור אומר קדוש הלכך אם לא גמר עד שלא יגיע ש"ץ לקדוש לית לן בה אבל מודים אף על פי שיחיד אומר מודים אם אינו אומרו עם הצבור הרואה את כולם כורעים והוא אינו כורע נראה ככופר במי שחבריו משתחוין לו:

מפסק לא פסיק – תפלתו לקדושה לענות עם הצבור וכן למודים:

במשנה תורה דריש – והאי קרא במשנה תורה הוא נאמר:

מכשפה לא תחיה – ולא פירש באיזו מיתה תמות ונאמר אצלו כל שוכב עם בהמה מות יומת:

סמכו ענין לו – סמכתו פרשת מכשפה לא תחיה לשוכב עם בהמה:

מה שוכב עם בהמה בסקילה – כדאמרינן לה בסנהדרין פרק ד' מיתות (סנהדרין דף נד:) בגזרה שוה דתהרוגו דהכא מכי הרוג תהרגנו דמסית אף מכשף בסקילה:

אמר ליה רבי יהודה וכי מפני שסמכו הענין – לשוכב עם בהמה נוציא זה המכשף לסקילה שהיא חמורה מכל מיתות שבתורה אלא מקרא מפורש יש לו במקום אחר שהוא בסקילה:

אוב וידעוני בכלל – לא תחיה דכל המכשפים היו ולמה יצאו בפני עצמן כשהפרישן לסקילה כדכתיב באבן ירגמו אותם דמיהם בם להקיש אליהם את כל הכלל שזו מדה בתורה שכל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא:

זב שראה קרי וכו' – לענין טבילה שתקן עזרא לבעלי קריין לעסוק בתורה קאי ולשאר טמאים לא הצריך וקאמר הכא דאם יש לו טומאה אחרת עם הקרי שאינו יכול לצאת ממנה בטבילה זו כגון זב ונדה שהם טמאים טומאת שבעה אפילו הכי צריך לטבול לקריו קודם שיעסוק בתורה:

פולטת שכבת זרע – הרי היא כבעל קרי:

ורבי יהודה פוטר – קס"ד דאין טבילה זו מטהרתו מכל וכל:

המשמשת למאן קתני לה – להשמיענו כח מי הוצרכו לחלוק בה:

אילימא לרבנן – להודיעך כחן דמחייבי בה:

השתא זב שראה קרי – שקדמתו טומאת הזיבה מעיקרא:
דמעיקרא – בשעה שראה קרי לאו בר טבילה הוא ומחייבי ליה רבנן טבילה לקרי לדברי תורה:
משמשת וראתה נדה – דטומאת קרי קדמה וכשראתה הקרי ראויה היתה לטבול מיד:
לא כ"ש – דלא אתיא טומאת נדה שהיא אחרונה ומפקעה לטבילה שנתחייבה בה כבר:
אלא לאו רבי יהודה – קתני להודיעך דאפי' היכא דקדם הקרי אתיא טומאת נדה ומפקעה טבילה דאין טבילה אלא המטהרת ואי לרבי יהודה לית ליה תקנת עזרא למה ליה לאשמעינן בהא כל בעלי קריין נמי לא בעו טבילה לדברי תורה הלכך על כרחך דוקא קתני לה:

דף כב.

לא תימא – במתני' מברך אלא מהרהר:
עשאן ר' יהודה – לברכת המזון:
כהלכות ד"א – שמותר לשנותה בעל קרי כדבריו:
מה להלן באימה – דכתיב וירא העם וינועו וגו' (שמות כ):
מכאן אמרו – כל הטמאים מותרים בתורה שאף הם יכולים להיות באימה וברתת אבל בעל קרי אינו אלא מתוך קלות ראש וזחות הדעת:
ובועלי נדות – אם טבלו לקריין לדברי תורה הטבילה אינה עולה להם לטהרם מטומאת בועל נדה שהיא שבעת ימים אבל לתקנת עזרא עולה להם כדתנן במתניתין זב שראה קרי ונדה כו' צריכין טבילה:
ברגיליות – במשניות השגורות בפיו שהוא מוציאן מפיו במרוצה ואין צריך להאריך בהן:
שלא יציע – בטעמי פירושיהן:
ואינו מציע את המדרש גרסינן – מפני שצריך הוא תמיד להזכיר בו את הפסוקים שהוא דורש:
אזכרות – שבמקראות הנדרשים:
לא יכנס למדרש כל עיקר – לא להציע ולא לשנות אבל לבית המדרש הוא נכנס ושותק:
הלכות דרך ארץ – כגון דרכן של ת"ח שהיא ברייתא ופרק בן עזאי הנותן ארבעה דברים אל לבו:
מגמגם וקורא – בעל קרי היה:
נראה בעיני דה"ג א"ר אלעאי הלכה כו' – ולא גרסינן מסייע ליה:
משום רבינו – רב:

כי הנך תלת סבי – וכולהו לקולא:
אינו נוהג אלא בארץ – בשחיטת חולין יליף טעמא בפרק הזרוע:
חטה ושעורה וחרצן – שלשתן במפולת יד דהוו להו כלאי זרעים וכלאי הכרם כאחת:
לטבילותא – דבעלי קריין:
חד תני – בבן עזאי לחשה לתלמידים:
משום בטול פריה ורביה – שהיו נמנעים מתשמיש מפני טורח הטבילה:
שמקילין בה – במרחצאות או בנתינת תשעה קבין:
שמחמירין בה – בארבעים סאה:
של טובלי שחרין – בעלי קריין הטובלין שחרית:
והא איהו אמר כו' – לעיל ברישׁ שמעתין:
אפשר בנתינה – תשעה קבין ואף על גב דלא תנא לקמן אלא בחולה סתם תלמידי חכמים חולים הם כדאמר במסכת נדרים (דף מט:) כמאן מצלינן אקצירי ואמריעי כרבי יוסי. קצירי חולין מריעי רבנן:
גדר גדול גדרו – במה שהצריכו בארבעים סאה:
שתבע אשה – אותה אשה פנויה היתה וחכמים גזרו על היחוד אף על הפנויה:
אתם מזלזלים – לנהוג כרבי יהודה בן בתירא:
אפשר במרחצאות – חמין:
קאי כוותך – דבעי טבילה זו במקוה כשאר טבילות:
באגנא דמיא – גיגית:
נראה בעיני דה"ג א"ר אלעאי הלכה כו' – ולא גרסינן מסייע ליה:
תקן חצבא – ליתן מים לתלמידים עליהם שחרית קודם קריאת התורה:
לא שנו – דסגי בנתינה אלא בחולה שראה קרי לאונסו:
המרגיל – וממשיך את הקרי עליו שמשמש מטתו:
אתבר חצביה – אינו צריך לנו דחולה לאונסו לא שכיח:

דף כב:

בקילעא – כניסת הבית חדר שלפני הטרקלין שקורין פורטיג"ו בלעז:
אצטמיד – נתחזקו שבריו ונצמדו כלומר צורך לנו עוד בו:
דאמר מר – גבי עשר תקנות בב"ק בפרק מרובה:
וקא מיפלגי אמוראי – רב דימי ורבין:

אמר רבא הלכתא וכו' – אפלוגתא דאמוראי הוא דפסק רבא דפליגי אליבא דרבנן מיהו השתא אנן כרבי יהודה בן בתירא נהגינן כדאמר רב נחמן לעיל ורב נחמן בר יצחק בתרא הוה:

לעצמו – לעסוק בתורה לעצמו אבל ללמד לאחרים מ' סאה:

ור"י אומר מ' סאה מ"מ – מ' סאה שאמרו בכל ענין שהן ולקמן מפרש לה:

חד מהאי זוגא וחד מהאי זוגא – פליגי אירישא בפירושא דמילתא דת"ק:

אסיפא – דר' יהודה:

ל"ש אלא בקרקע – לא תימא מ"מ דר' יהודה לאכשורי בכלי אתא דאין כשר אלא מ' סאה בקרקע ולקמן בעי א"כ מאי מ"מ:

אבל לאחרים מ' סאה – והכא נמי דלאפוקי אחרים ידי חובתן כלאחרים דמי:

דנפול עילואי – לאו דוקא אלא טבלתי במ' סאה:

לא האי ולא האי – לא הוצרכתי לא לזו ולא לזו שלא ראיתי קרי:

טבל – ובירך רגיל היה לעשות כן דהו"ל ללמד אחרים ובשאר ימות השנה לא היה טובל אלא נותן עליו ט' קבין:

ולית הלכתא כוותיה – דכי היכי דלעצמו בנתינה לאחרים נמי בנתינה אי נמי דקיי"ל כרבי יהודה בן בתירא:

מתני' לא יפסיק – תפלתו לגמרי אלא יקצר כל ברכה וברכה ואומר כל הברכות בקוצר:

במים הרעים – מים סרוחים:

מי המשרה – ששורים שם הפשתן והקנבוס והם מסריחים:

עד שיתן לתוכן מים – ובגמרא (ד' כה:) מפרש כמה מיא רמי ואזיל ומפרש לה בחסורי מחסרא והכי קתני לא יקרא אצל מי רגלים עד שיתן לתוכן מים:

וכמה ירחיק מהם – ממי רגלים:

גמ' מגמגם – במרוצה:

יותר מג' פסוקים – כגון בבית הכנסת דאי אפשר לפחות כדתנן (מגילה פ"ג ד' כג:) הקורא בתורה לא יפחות משלשה פסוקים:

והתניא לצדדין – א"צ להלך עד שתהא לאחוריו:

דאפשר – לילך לפניו ילך לפניו עד שתהא לאחוריו:

לא אפשר – כגון יש נהר לפניו מסתלק לצדדים:

דף כג.

דמר סבר – כל המפסיק בתפלתו אם שהה כדי לגמור כולה חוזר לראש. כדאמרינן גבי ק"ש לקמן בפירקין (דף כד:) ובשהה קא מיפלגי הכא:

האי אם שהה אם לא שהה מיבעי ליה – במילתא דרב חסדא ורב המנונא מיבעי ליה לאפלוגי בין שהה ללא שהה ומדלא אפליג שמע מינה אפילו בדלא שהה קאמר:

גברא דחויא הוא – כשהתחיל להתפלל והיה צריך לנקביו דחוי הוא מלהתפלל הלכך מה שהתפלל אינה תפלה וחוזר לראש:

ומר סבר גברא חזיא – אע"פ שאינו יכול להמתין עד שיסיים תפלתו תפלה ראויה היא מה שהתפלל קודם שתיתה:

ועד כמה – יכול להעמיד עצמו מנקביו שיהא מותר להתחיל בתפלה:

איכא דמתני – להאי במה דברים אמורים במתניתא גופא ולא משמעתא דרב זביד ורב יהודה וכי איירי אינהו בשיעורא הוא דאיירי:

שמור עצמך שלא תחטא – ותצטרך רגלך ללכת אל בית האלהים להביא חטאת:

הוי קרוב לשמוע – תשובה בהבאת קרבנך מתת אותו ככסילים בלא תשובה:

שמור נקביך – מבין רגליך כמו להסך את רגליו (שמואל א כ"ד:ד') שמור נקביך שלא יפיחו:

בית הכסא קבוע – שיש בו צואה וכל בתי כסאות שבגמרא על פני השדה הם בלא חפירה:

עראי – שזה מתחיל עכשיו לעשותו בית הכסא:

חולץ ונפנה לאלתר – ויאחז תפילין בידו כדאמרינן לקמן ובקבוע נמי אוחזן בידו אלא שצריך לחלצן ברחוק ד' אמות שבזמן שהם בראשו הם בגלוי וגנאי הדבר:

מהו שיכנס בתפיליו – כשהן בראשו קאמר:

שמא יפנה בהן – גדולים:

בחורים הסמוכים לבית הכסא – לפנים מן הגדר בשדה שהוא נפנה בה נותנן בחורים שבכותל:

בחורים הסמוכים לרשות הרבים – חורי כותלי מחיצות השדה שאין עכברים מצוין במקום הילוך בני אדם והוא יכנס לאחורי הגדר לפנות:

גוללן – ברצועות שלהן:

ואוחזן בימינו – שלא בבגדו כדי שלא יפלו:

שלא תצא רצועה – שיש בה קדושה שהרי בהן הוא קושרן ובקשר נראה בעשייתו כמין דל"ת על שם אחת מאותיות של שדי והשי"ן עשוי' בכותלי הקציצה החיצונה והיו"ד עשויה בראש רצועת תפילין של יד ורצועה קטנה מאד כפוף ראשה ונראית כמין יו"ד:

ביום – כשהוא חולצן בשביל בית הכסא גוללן כמין ספר כדאמרן:

ובלילה – כשהוא חולצן בביתו על מנת להצניע עד הבקר:

עושה להם כיס טפח – דחללו טפח דחשיב הכלי אהל להפסיק בינם לקרקע:

לא שנו – דבעי טפח אלא בכלי שהוא כליין. כיס העשוי לצרכן דכליין קרוב להיות בטל אצלם הילכך בעינן דבר הניכר שיהא חוצץ בפניהם:

שהרי פכין קטנים מצילין – בהיקף צמיד פתיל באהל המת ואף על גב דלא הוו טפח חייצי:

אמר הואיל ושרונהו רבנן – לאוחזן בידו משום שמירתן:

דף כג:

ננטרן – ישמרוני אכניסם עמי וישמרוני מן המזיקין:

לא יאחוז בידו וכו' ויתפלל – שאין דעתו מיושבת עליו בתפלה שהרי לבו תמיד עליהן שלא יפלו מידו:

ולא יישן בהן – שמא יפיח:

הרי אלו כיוצא בהן – לענין תפלה שדואג עליהן שלא תפול הסכין ותזיקנו והקערה תשפך והמעות יאבדו והככר יטנף:

לית הלכתא כי הא מתניתא – דקתני לא ישתין בתפילין:

דבית שמאי היא – דאמרי לעיל מניחן בחלון הסמוך לרשות הרבים ולא יכניסם בידו ויכנס:

דאי בית הלל – הא אמרי לעיל אוחזן בידו ונכנס:

בית הכסא עראי – כגון להשתין שאין אדם הולך בשבילם לבית הכסא והפעם הזאת נעשה המקום הזה בית הכסא תחלה:

שהתרתי לך כאן – בבית הכסא קבוע:

אסרתי לך כאן – בבית הכסא עראי:

מאי לאו תפילין – שאמרו בית הלל אוחזן בידו ונכנס לבית הכסא קבוע ולהשתין בהם אסרו כדמפרש טעמא לקמן:

הא לא שרו – בבית הכסא קבוע:

כי תניא ההיא – לאו לענין תפילין תניא אלא לענין גלוי טפח וטפחיים דלגדולים אינו מגלה אלא טפח ולקטנים מגלה טפחיים ועלה קאי גלוי טפחיים שהתרתי לך כאן אסרתי לך כאן:

לאחריו טפח – ולא יותר משום צניעות:

ולפניו טפחיים – משום קילוח מי רגלים הנתזין למרחוק:

מאי לאו כו' – והיינו דקאמר לעיל דברים שהתרתי לך בבית הכסא עראי אסרתי לך בקבוע:

אלא אידי ואידי בגדולים – ומתוך שהוא דוחק עצמו לגדולים הוא בא לידי קטנים הלכך באיש מלאחריו טפח ומלפניו טפחיים ובאשה מלפניה ולא כלום והכי קאמר הא דלעיל דברים שאסרתי לך באשה התרתי לך באיש:

אי הכי – דלענין טפח וטפחיים קתני דברים שהתרתי לך כאן אסרתי לך כאן:

הא דקתני עלה – בסיפא דידה וזה הוא ק"ו שאין עליו תשובה בדבר הזה יש לך להשיבני ק"ו ואין לי עליו תשובה להחזיר לך אי אמרת בשלמא בתפילין קאמר וכדאמרן וב"ה היא היינו דקתני דיש כאן להקשות קל וחומר השתא בית הכסא קבוע שרי בית הכסא עראי מיבעיא ואין לי תשובה להשיבך עליו אלא אי אמרת לענין טפח וטפחיים מאי ק"ו יש להקשות כאן:

אורחא דמילתא הכי הוא – שהאיש צריך לגלות לפניו ולא האשה:

תיובתא דרבא אמר רב ששת – דאמר בית שמאי היא ולא בית הלל דאם כן לא משכחת מידי לאוקמה הך ברייתא דקתני מאי שהתרתי לך כאן אסרתי לך כאן:

דליכא ניצוצות – שיהא צריך לשפשפן בימינו מעל רגליו:

בית הכסא עראי – לקטנים:

דאיכא ניצוצות – הניתזין על גבי רגליו ואמרינן במסכת יומא (דף ל.) מצוה לשפשפן שאסור לאדם שיצא בניצוצות שעל גבי רגליו שמא יראה ככרות שפכה ונמצא מוציא לעז על בניו שהם ממזרים הילכך אי אפשר לאחוז תפילין בידו:

הא מילתא – דתפילין דבית הכסא עראי וקבוע:

תיתי לה בתורת טעמא – להתיר בבית הכסא קבוע את האסור בבית הכסא עראי משום טעמא דניצוצות:

דאי אתיא לה בתורת ק"ו – לומר דין הוא להקל בבית הכסא עראי קל ולהחמיר בבית הכסא חמור ולא תזול בתר טעמא אלא בתר חומרא וקולא ואנן עבדינן איפכא אין לי עליו מה להשיבך שאין לי למצוא שיהא בשום מקום בית הכסא עראי חמור מן הקבוע שאוכל להשיבך אם התרתי בקבוע שהוא קל בדבר פלוני נתיר בשל עראי שהוא חמור

בה אבל טעמא איכא למאי דעבדינן דהכא איכא ניצוצות והכא ליכא ודבר זה לאו קל וחומר לא קל ולא חמור:

הנכנס לסעודת קבע – וגנאי הוא שיצטרך לנקביו בתוך הסעודה:

מהלך עשרה פעמים כו' – ובכל פעם ופעם בודק עצמו ויושב אולי יוכל להפנות שההילוך מוריד הגדולים לנקב:

חולץ תפיליו – שמא ישתכר בסעודה ויתגנה בתפיליו:

וכן הדור לו – שיהו מזומנים לו ויחזור ויניחם בשעת ברכה:

באפרקסותיה – סודר של ראשו:

עם מעותיו – לא עם המעות ממש אלא שני קשרים זה אצל זה:

ה"ג הא דאזמניה הא דלא אזמניה – להההיא סודר לתפילין דכיון דאזמניה שוב אסור לצור בו מעות מאחר שהקצו לכך:

צר ביה – אי אזמניה אין אי לא אזמניה לא קדיש ושרי למיצר ביה דהכי תניא בהדיא בסנהדרין (מח:) הניח בו תפיליו יניח בו מעות:

ולאביי דאמר הזמנה מילתא היא – גבי אורג בגד למת בסנהדרין בפרק נגמר הדין (סנהדרין ד' מז:):

מהו שיניח תפיליו תחת מראשותיו – בלילה כשהוא ישן:

אם היה מקום גבוה ג' טפחים – למעלה מראשותיו ועליו נותן התפילין או למטה מראשותיו יוצא מקום מן המטה:

דף כד.

כל לנטורינהו טפי עדיף – להו מבזיוני כמה שהוא מוזהר על שמירתן מן העכברים ומן הגנבים טפי עדיף להו מבזיוני:

בכובע – הוא הכיס שלהם:

למורשא דכובע – שהתפילין נכרין בבליטתן בקצה הכיס והוא כמורשא:

צייר להו בכילתא – ביריעה הפרוסה סביבו' מטתו קושרן:

ומפיק למורשהון לבר – בליטת הקשר שהתפילין בולטין מן היריעה היה הופך לצד החוץ ולא לצד המטה:

אשרשיפא – ספסל:

יום טבילה הוה – יום שטבלה אשתו דהוה ליה ליל תשמיש והיינו כשמואל דאמר אפילו אשתו עמו:

ולאגמורן הלכה למעשה – מה שצוני להביאם לו לא עשה אלא ללמדני הלכה לעשות מעשה כשמואל:

ואפילו אשתו עמו – שיחזיר פניו דכל זמן שהן פונים פנים כנגד פנים פשיטא ליה דאסור דאיכא הרהור נגיעת ערוה על ידי אברי תשמיש:

אשתו כגופו – ורגיל בה וליכא הרהור כולי האי:

בשלמא לרב יוסף – דאמר אשתו היא דשריא אבל אחר לא מתרץ להו למתניתא הא באשתו הא באחר והא דקתני בני ביתו אינו אשתו:

היה ישן במטה ובני ביתו – ואשתו בכלל ביתו:

לדידי נמי – בין אשתו בין אחר פלוגתא דהני תנאי היא:

הא איכא עגבות – דנגעי אהדדי:

וקוצה חלתה ערומה – ואף על פי שערום אסור לברך אשה יושבת מותרת שבישיבתה פניה שלמטה מכוסים בקרקע:

אבל לא האיש – מפני שהביצים והגיד בולטין ונראין ואף על פי שמגולות עגבותיו והיינו סייעתא:

כגון שהיו פניה טוחות – דבוקות ומכוסות בקרקע טוחות משמע לשון שעיעות טיח חלק שאינה בולטת אפלטיירש"א בלע"ז:

בת שלש ובן תשע – שהוא זמן שהן באין לכלל ביאה:

בת י"א ובן י"ב – זמן שהן באות לכלל שערות ושדיהן נכונים שמשם ואילך באות לכלל [ביאה] שאדם מתאוה להן:

התם אמר רבא – גבי תפילין תחת מראשותיו דקאמר שמואל אפי' אשתו עמו הלכה כשמואל:

הכא – גבי שנים שהם ישנים דקא שרי שמואל באשתו עמו מאי:

מחתא מחתינהו – באריגה אחת ארגתם:

יצא שערו בבגדו – שנקב בגדו כנגד זקן התחתון ויצא מן השער בנקב מהו מי הוי ערוה לקרות ק"ש כנגדו או לא:

שער שער – כלומר מה בכך:

לאסתכולי בה – אם אשת איש היא:

תכשיטין שבפנים – כומז דפוס של בית הרחם שהיו עושין לבנותיהן ונוקבין כותלי בית הרחם כדרך שנוקבין את האזנים ותוחבין אותו כדי שלא יזדקקו להן זכרים:

עם תכשיטין שבחוץ – אצעדה וצמיד הן הביאו אותן על כפרת הרהור עבירה שנסתכלו בבנות מדין:

לאשתו ולק"ש – אם טפח מגולה בה לא יקרא ק"ש כנגדה:
שוק – באשת איש:
ערוה – להסתכל וכן באשתו לק"ש:
גלי שוק – וכתיב בתריה תגל ערותך:
קולך ערב – מדמשבח לה קרא בגוה שמע מינה תאוה היא:
התולה תפיליו – ביתד יתלו חייו:
דורשי רשומות – קשרים וסתומים הכלולים בתורה דורשי חמורות גרסינן והיא היא:
זה התולה תפיליו – שהתורה חייו של אדם ורמז לך הכתוב שיתלו חייו:
ברצועה – והקציצה למטה גנאי הוא להם אבל תולה הוא אותם בקציצה ותהא הקציצה מונחת על היתד והרצועה למטה:
בכיסתא תלה – בתוך תיקן היו ותלה התיק:
שגיהק – ריט"יר בלע"ז פעמים שאדם מוציא מגופו לפיו נפיחה מתוך שובעו וריחה כריח המאכל שאכל:
פיהק – באלי"ר בלע"ז חיך מלקוחיו פותח להוציא רוח הפה מלא כאדם שרוצה לישן או שעמד משינה:
ונתעטש – שטרנוד"ר בלע"ז ויש שדורשים גיהק נוטריקון גו הקים שטריליי"ר פיהק פיו הקים:
ורק – ע"ג קרקע:

דף כד:

וממשמש בבגדו – להעביר הכינה העוקצתו:
אבל לא היה מתעטף – אם נפלה טליתו כשהוא מתפלל לא היה נוטלה ומתעטף שלא להפסיק:
על סנטרו – מנטו"ן בלע"ז שלא תראה פתיחת פיו:
הרי זה מקטני אמנה – כאילו אין הקב"ה שומע תפלת לחש ומגביה הרבה:
הרי זה מנביאי השקר – דכתיב ויקראו בקול גדול (מלכים א י"ח:כ"ח):
המגהק והמפהק הרי זה מגסי הרוח וי"א ניכר שהוא מכוער גרסינן:
אלא עטוש אעטוש קשיא – דאין עטוש אלא לאונסו:
למטה – מפיח בקול:
ותקילא לי כי כולי תלמודאי – שקולה עלי וחביבה לפי שהיה רגיל להתעטש:
כשם שעושים לו נחת רוח – שהעטוש נחת רוח לאדם:

כך עושים לו נחת רוח מלמעלה – מן השמים למלאת שאלתו:
אפשר כדרבי יהודה – להבליע באפרקסותו סודר שבראשו ושני ראשין תלויין בפניו:
פתקיה – זרקו:
מישתמיט מיניה – לא היה נראה אליו לפי שהיה רבי אבא חפץ לעלות לא"י ורב יהודה אוסר לו לפיכך לא היה נכנס לבית המדרש:
ואשמע מיניה מילתא – מבחוץ:
מבית וועדא – מבית המדרש:
ונתעטש – מלמטה:
עד שיכלה הרוח – מגופו שנודף מאותו רוח:
וחוזר לתפלה – למקום שפסק:
ואומר – בתוך התפלה דהא מופסקת ועומדת כבר על ידי הרוח לפיכך יכול להפסיק נמי ולומר דבר זה באמצע:
חוצץ בטליתו על צוארו – מה שיש מן הטלית ולמעלה מן כתפיו מדביק בצוארו ובישן ערום קאמר:
לדידי לא סבירא לי – לא הייתי מזקיקו להפסיק:
בחבלי השוא – בחבלים שאינם חזקים אלא נוחין להנתק הן מושכין העון על עצמם אף זה על ידי דבור בעלמא הוא נענש:
ובדבר הזה – בשביל דבור זה שנזהרתם עליו תאריכון ימים:
היתה טליתו חגורה על מתניו – לכסותו ממתניו ולמטה אע"פ שממתניו ולמעלה הוא ערום קורא ק"ש:

דף כה.

אבל לתפלה – צריך הוא להראות את עצמו כעומד לפני המלך ולעמוד באימה אבל ק"ש אינו מדבר לפני המלך:
הדרוקן – חולי המצבה את הכרס:
סילון – של מי רגלים:
ירקון – חולי ששמו גלניצ"ה:
ידיו בבית הכסא – מחיצה יש בינו לבין בית הכסא ופשט ידיו לפנים מן המחיצה:
כל הנשמה – הפה והחוטם בכלל ההילול ולא שאר אברים:
שיש לו עיקר – שהצואה מונחת שם ומסרחת ושאין לו עיקר הפחת רוח:

מרחיק ד' אמות – מן העיקר ואע"פ שהריח בא אליו וכגון שהיא לאחוריו שאינו רואה אותה:
ממקום שפסק הריח – שהריח כלה שם: לא כנגד צואת אדם כו' ואע"פ שאין ריח:
לא כנגד צואת אדם כו' – ואע"פ שאין ריח:
לית הלכתא כי הא מתניתא – דלעיל דאסר צואת כלבים וחזירים בשאין בהם עורות:
בזמן שיש בהן עורות – אצואת כלבים וחזירים קאי שדרכן לתתן בעבוד העורות אבל צואת אדם אפי' בלא עורות שהרי אין דרכן לתתן שם הלכך ע"כ בלא עורות קאמר:
שאין לו עיקר – הפחת רוח:
ציפי – מחצלות של בית המדרש:
דהני גנו והני גרסי – ואע"פ שדרך הישנים להפיח:
וה"מ לגרסא – משום דלא אפשר:
אבל לק"ש – יצא לחוץ ויקרא:
אבל לדידיה – הפיח הוא עצמו ממתין עד שיכלה הריח:
צואה עוברת – אדם שנושאי' לפניו גרף של רעי להעבירו:
מותר לקרות – וא"צ להפסיק:
הטמא עומד תחת האילן – ולא בנושא את המת קאי דמת לא שנא עומד ול"ש יושב ול"ש הולך אהל הוא וגבי מצורע קתני לה בת"כ דגלי ביה רחמנא ישיבה דכתיב בדד ישב מחוץ למחנה מושבו. [מושבו] טמא. מכאן אמרו עומד נמי כיושב דמי דקביע אבל מהלך לא קביע:
אבן המנוגעת – הרי היא כמצורע שהקישה הכתוב זאת התורה לכל נגע הצרעת ולנתק ולצרעת הבגד ולבית (ויקרא י"ד:נ"ד-נ"ה):
פשיטא – דפי חזיר אינו בלא צואה:
בבית מותר – דאין דרך להניח צואה בבית:
לא אסרה תורה – במי רגלים לקרות אלא כנגד עמוד הקלוח בלבד:
ויצאת שמה חוץ – ולא הצריכו כסוי וכתיב וכסית:
עד כמה – ישהו על גבי קרקע ויהא אסור:
שרא ליה מריה – מחול לו רבונו דודאי שקר העיד משמיה דרב:
היבשה נפרכת היא יותר מן הלחה:
קרמו – לשון קרום טיל"א כלומר גלד מעט:
איכא דאמרי – חומרא היא אף ע"פ שאם זורקה נפרכת הואיל ואינה נפרכת מגלגול לחה היא:

אי מפלאי אפלויי – אם יש בה סדקים סדקים יבשה היא ושרי:
מאי הוי עלה – דמי רגלים:
נבלעו – בארץ:
יבשו – על גבי אבנים בחמה:

דף כה:

בטופח ע"מ להטפיח איכא בינייהו – ת"ק בעי על מנת להטפיח ור' יוסי מחמיר:
לימא תנא סתמא כר' אליעזר – והלכה כמותו:
דילמא לותיקין קאמרה מתני' עם הנץ החמה אבל לכ"ע עד שלש שעות:
והרי לבו רואה את הערוה – קס"ד כל אבר שאין דרכו לראות את הערוה [ורואה] אותו בשעה שקורא בתורה קרינן ביה ולא יראה בך ערות דבר:
לא נתנה תורה למלאכי השרת – שאין להם ערוה על כרחנו יש לנו ערוה ואין אנו יכולים להשמר מכל זה:
בעששית – לנטירנ"א בלע"ז כלומר מחיצת זכוכית או קלף דק מפסיק בנתיים והיא נראית:
בכסוי תליא מילתא – וכסית את צאתך:
כל שהוא – מעט:
ברוק – רוקק עליה ומכסה אותה ברוק:
מים הרעים – סרוחים:
וכמה מיא רמי ואזיל – כמה ישליך לתוכם ויבטלם הלא מרובין הם:
ומי רגלים – מועטין והם בכלי והוא בא לקרות ק"ש אצלם:
לבסוף – שמי רגלים בכלי וזה נותן לתוכן מים בההיא קאמר ר' זכאי רביעית:
אבל לכתחלה – שקדמו המים למי רגלים דברי הכל כל שהוא שכשמטיל מי רגלים בכלי לבסוף ראשון ראשון שנופל לתוך המים מתבטל ואע"פ שהם רבים והולכין כבר בטלו:
אייתי לי רביעתא – אפי' בתחלה:
גרף ועביט – שניהם כלי חרס הם אלא של רעי קרוי גרף ושל מי רגלים קרוי עביט:
אסור לקרות ק"ש כנגדם – הואיל ומיוחדין לכך ואע"פ שאין בתוכן כלום:
ומי רגלים עצמן – בכלי שאינו מיוחד להם:
בין לפני המטה – שאין המטה מפסקת בינו לבינם:
בין לאחר המטה – שהמטה מפסקת ביניהם אסור:
או שיניחם תחת המטה גרסינן – ולא גרסינן כלי בתוך כלי:

תחת המטה – כאילו היו טמונים בארץ:
היכי קאמר – רשב"ג:
בעיין איפשיטא לן – שאלתנו נתפרשה לה בחלוק שבין לפני המטה ולאחר המטה:
מתנייתא מיהו קשיין – שהוחלפה שיטתן:
מאן שמעת ליה וכו' – לא ידעתי היכן היא:
פשיטא לי – במניחן תחת המטה ורגליה קצרים שאין הימנה ולקרקע שלשה טפחים כלבוד דמי והרי הן כטמונים:
עשרה ודאי – לא שאלתי ממנו דנראה כאילו אינה תחתיה מאחר שיש הפסק כל כך אין זה כסוי:
עייליה לחופה ולא הוה מסתייעא מילתא – דנישואין שלא היה יכול לבעול:
סכנתון לברי – כמעט סכנתם את בני למות בעונש העון:
אפילו עשרה מאני – וכולן כליין כחד מאנא דמי:

דף כו.

אקמטרא – ארגז של ספרים ובמגילה (מגילה כו ב) קמטרי דספרי וכן תרגם יונתן ובגנזי ברומים (יחזקאל כ"ז:כ"ד) אלמין דזהירין מחתין בקמטרין וכן לאשר על המלתחה (מלכים ב י':כ"ב) לדעל קמטרא:
ככלי בתוך כלי דמי – דהא גלימא לאו כליין הוא:
מחיצה עשרה – ואם לאו לא ישמש:
לדוכתיה – במקום מטתו:
לאו אדעתאי – לא נתתי לבי:
כנגד בית הכסא – ברחוק ארבע אמות:
דלית בה צואה – שפינו אותה:
בית המרחץ – אסור להרהר בו:
דפרסאי – בחפירה היו ופיהם ברחוק מן הגומא והוא בשיפוע והרעי מתגלגל ונופל לגומא:
מתני' זב שראה קרי – אע"פ שטמא טומאת שבעה משום זיבה ואין טבילה זו מטהרתו אפ"ה צריך טבילה לדברי תורה כתקנת עזרא משום קרי וכן נדה אם באה להתפלל י"ח:
שפלטה שכבת זרע – הרי היא כבעל קרי כדאשכחן בסיני שלשת ימים אל תגשו אל אשה (שמות י"ט:ט"ו) לפי ששכבת זרע מטמא בפליטתו כל שלשה ולאחר מכאן כבר

הסריח בגופה ואין ראוי עוד להזריע להיות עוד ולד נוצר הימנה וה"פ נדה שפלטה עתה התשמיש ששמשה אתמול קודם שראתה:
ורבי יהודה פוטר – קא סלקא דעתך השתא הואיל וטומאת זיבה קודמת והרי הוא טמא טומאה חמורה ואינו אוסרתו בדברי תורה כדאמרינן בפרקין הזבים והמצורעים מותרים תו לא אתיא טומאת קרי דקילא ואסרה ליה:
גמ' לאו בר טבילה הוא – לדברי תורה ואע"פ שטומאתו חמורה ותו לא אתי קרי ומצריך ליה:
הדרן עלך מי שמתו
תפלת השחר:
עד הערב – עד חשכה:
עד פלג המנחה – בגמרא מפרש לה:
אין לה קבע – כל הלילה זמנה ובגמרא מפרש מאי לשון אין לה קבע:
גמ' מצותה – של קריאת שמע:
לותיקין – המקדימין למצות ומחזרים לעשות דבר בזמנו ומצותו מקדימים לאחר הנץ החמה להתפלל וכי תנן במתני' למאחרים שלא יאחר יותר מחצות שמשם ואילך עבר הזמן:
וכולי עלמא – שאר המתפללין המאחרין עד חצות יכולין לאחר ותו לא:
במנחה – היינו אחר חצות:
אם תימצי לומר – כלומר אם תשיבני בשאלתי ממה שאמרנו טעה ולא התפלל ערבית וכו':
וכיון דעבר יומו בטל קרבנו – ואינו מקריבו ביום אחר אם זמנו קבוע כגון מוספים של כל יום ויום:

דף כו:

מבדיל בראשונה – פעם ראשונה מתפלל בשביל תפלה של עכשיו לפיכך אומר בה הבדלה בחונן הדעת והשניה היא בשביל תשלומי תפלת שבת אינו מבדיל בה:
שניה עלתה לו – בשביל תפלת מוצאי שבת וראשונה לא עלתה לו שאינה כלום שאין לו להקדים תפלה שעבר זמנה לתפלה שזמנה עכשיו והשניה נמי לא עלתה לו לשל שבת הואיל והבדיל בה גילה דעתו שאינה של שבת והיא תחשב לשל ערבית:
אבות תקנום – כדקתני בברייתא לקמיה:
כנגד תמידים תקנום – אנשי כנסת הגדולה:

רבי יהודה – ס"ל שאין תמיד של שחר קרב אלא עד ארבע שעות:
אברים – של עולות:
ופדרים – של שאר קרבנות שנזרק דמן קודם שקיעת החמה קרבין כל הלילה וכנגדן תקנו תפלת ערבית:
מנחה גדולה – אם בא להקדים תמיד של בין הערבים אינו יכול להקדימו קודם שש שעות ומחצה דבין הערבים כתיב ביה מכי ינטו צללי ערב משהחמה נוטה למערב דהיינו משש שעות ומחצה ולמעלה דאמר מר חצי שש וחצי שבע חמה עומדת בראש כל אדם באמצע הרקיע (פסחים ד' צד.):
מנחה קטנה – זמן תמיד של בין הערבים בכל יום מתשע שעות ומחצה ולמעלה כדתנן בתמיד נשחט (ד' נח.) נשחט בשמונה ומחצה וקרב בתשע ומחצה והתם מפרש טעמא:
פלג מנחה אחרונה – חלק את ב' שעות ומחצה הנותרים ביום ותמצא פלג אחרון של מנחה מי"א שעות חסר רביע ולמעלה:
דאי לא תימא הכי – דמודה רבי יוסי ברבי חנינא דרבנן אסמכינהו אקרבנות:
תפלת המוספין מאן תקנה – אלא ע"כ רבנן אסמכינהו אקרבנות וכי עיינו במוספין ולא מצאו תפלה כנגדה עמדו הם ותקנוה:
עד ועד בכלל – לרבי יהודה הוא דקא בעי דאילו לרבנן עד ולא עד בכלל:

דף כז.

היינו רבנן – דקס"ד רבי יהודה פלג אחרון של מנחה אחרונה קאמר:
מתפלל של מנחה וכו' – רבנן לטעמייהו דאמרי תפלת המוספים כל היום כמו של מנחה הלכך תדיר קודם ור' יהודה לטעמיה דאמר מוספין עד שבע שעות ותו לא והויא לה מצוה עוברת ושל מנחה יש לה עוד שהות עד פלג המנחה:
שתי תפלות בהדי הדדי – חצי האחרון של שעה שביעית הוא זמן לשתיהן דהא אמר מנחה גדולה משש שעות ומחצה ולמעלה:
היכי משכחת לה – הרי עבר זמן המוספים משעברה שעה ששית:
פלג ראשונה – של מנחה אחרונה ועד בכלל ואף על גב דתנא יהב סימנא לפלג אחרונה דקתני איזו פלג מנחה מי"א שעות חסר רביע ה"ק כו':
אף אנן נמי תנינא – לרבי יהודה עד ועד בכלל:
שממאנין את הקטנ' – קטנה שהשיאתה אמה לאחר מיתת אביה דמדאורייתא אין קדושיה כלום שהרי קטנה אינה בת דעת ואת אמה לא זכתה תורה להיות לה כח לקדשה אלא לאב שנאמר את בתי נתתי לאיש הזה (דברי' כב) ומיהו רבנן תקינו לה קדושין

להצריכה מיאון כדי שישאוה ולא תצא לזנות לפיכך אם מיאנה לאחר זמן ואמרה אי אפשי בו יוצאת ומותרת לכל אדם ואינה צריכה הימנו גט והעיד ר' יהודה בן בבא שפעמים שמצוה על בית דין ללמדה שתמאן בו כגון שני אחים נשואין שתי אחיות יתומות אחת גדולה וקדושיה קדושי תורה ואחת קטנה שאין קדושיה אלא מדרבנן ומת בעלה של גדולה בלא בנים ונפלה לפני אחיו ליבום ונמצאת זקוקה לו מן התורה וזיקה זו אוסרת את אשתו עליו משום אחות זקוקה שהיא כאחות אשתו וא"ר אליעזר במסכת יבמות (דף קט.) מלמדין קטנה זו שתמאן בבעלה ותעקור קדושיה למפרע ותעשה כל בעילותיה כאלו הן של זנות כדי להתיר את בעלה ליבם את אחותה דתנן נושאין על האנוסה ועל המפותה (יבמות דף צז.) והעיד רבי יהודה בן בבא ביום שנשנית עדיות שהלכה כר"א:

ע"פ עד אחד – שאמר לה מת בעליך במדינת הים (יבמות דף קכב.):

שנסקל תרנגול – שניקר קדקדו של תינוק במקום שהמוח רופף וניקב את מוחו וסקלוהו כמשפט שור שנגח את האדם דכתיב (שמות כא) השור יסקל וגמרינן בג"ש שור שור משבת לעשות כל בהמה חיה ועוף כשור (ב"ק ד' נד:):

ועל יין בן ארבעים יום – שיצא מכלל יין מגתו ובא לכלל יין גמור וקרינן ביה נסך שכר (במדבר כח):

בארבע שעות – ותו לא אלמא כרבי יהודה ס"ל וקאמר בארבע שעות אלמא לרבי יהודה עד ועד בכלל:

הלכה כרבי יהודה – דמתני' דאין תמיד של שחר קרב לאחר ארבע שעות וה"ה לתפלה:

בבחירתא – עדיות קרי בחירתא שהלכה כאותן עדיות:

כשהוא אומר כחום היום הרי שש שעות אמור – כלומר מצינו במקום אחר ששינה הכתוב בלשונו ואמר והוא יושב פתח האוהל כחום היום ולא אמר כחום השמש אלא היום משמע כל המקומות חמין בין חמה בין צל הוא מדבר בשעה ששית:

הא מה אני מקיים וחם השמש – דמשמע השמש חם והצל צונן:

בארבע שעות – דאילו קודם ארבע שעות אף השמש צונן:

מני – הא דמשמע דארבע לאו בקר הוא דהא כתיב וילקטו אותו בבקר בבקר וחם השמש ונמס הנותר ומדמוקי ונמס בארבע שעות מכלל דלאו זמן לקיטה הוא ולאו בקר מיקרי:

ארבע שעות נמי צפרא הוא – דהא אמרת עד ועד בכלל וגבי תמיד כתיב תעשה בבקר:

לשני בקרים – שלא היו לוקטים אלא בשלש שעות ראשונות שהוא בקר ראשון:

התם אמר רב כהנא – גבי תפלת השחר:

של שבת בערב שבת – שקבל עליו שבת מבעוד יום:

שמע מינה – כרבי יהודה ס"ל דאמר מפלג המנחה אזיל ליה זמן תפלת המנחה ועייל ליה זמן תפלת ערבית:
ולא פסקיה לצלותיה – כלומר לא הפסיק בין רבי ירמיה ולכותל לעבור לפניו ולישב במקומו אלא עמד על עמדו:

דף כז:

כנגד רבו – אצל רבו ומראה כאילו הם שוים:
אחורי רבו – נמי יוהרא הוא:
שלום לרבו – כשאר כל אדם שלום עליך ולא אמר לו שלום עליך רבי:
והיינו דקאמר ליה – אותו היום שהתפלל רב של שבת בערב שבת אמר ליה רבי ירמיה מי בדלת מן המלאכה הואיל וקבלת עליך שבת בתפלתך:
ולא אמר ליה מי בדיל מר – שמע מינה תלמיד חבר הוי ליה:
לבית המרחץ – סלקא דעתך לאחר שגזרו על הזיעה ועל הרחיצה בשבת כדאמרי' במסכת שבת בפרק כירה שהסיקוה (ד' מ.) אלמא אע"ג דצלי לא בדיל מאיסורי שבת:
אמר רבא להזיע – נכנס להזיע מחמת חום בית המרחץ ולא נתן עליו מים:
וקודם גזרה – עד שלא גזרו על הזיעה ובכל דוכתא דאמרינן כדאמר רבא להזיע כו' מהכא אמרינן:
לכבדויי סלי – לעשן אותן בנפרית לאחר שהתפלל של שבת בערב שבת:
טעותא הואי – לא קבל עליו תוספת שבת משעת תפלה מדעת אלא יום המעונן היה וכסבור חשכה ואחר כך זרחה חמה:
הואיל והתפללו התפללו – ולא הצריכם להתפלל משתחשך אלמא תפלה היא ואע"פ שלא הותרו במלאכה התם הוא דלא לעבור על ד"ת אבל לענין תוספת אע"ג דבטעות הוה תוספת הוא ע"י תפלה הואיל ואמר תפלה קבלה היא:
בעלי תריסין – חכמים המנצחים זה את זה בהלכה:
היאך יכול החי להכחיש את החי – על כרחי אני צריך להודות שאמרתי לו רשות:
התורגמן – שהיה עומד לפני רבן גמליאל ומשמיע לרבים את הדרשה מפי רבן גמליאל:
עמוד – שתוק:
בראש השנה – במסכת ראש השנה (דף כה.) שאמר לו גוזר אני עליך שתבא אצלי במקלך ובמעותיך ביום הכפורים שחל להיות בחשבונך:
אשתקד – שנה שעברה:
בבכורות – במסכת בכורות (דף לו.):

במעשה דרבי צדוק – בבכורות הוא ר' צדוק הוה ליה בוכרא ואמר ליה רבן גמליאל לר' יהושע עמוד על רגליך כו' כי הכא:
תא ונעבריה – בואו ונעביר אותו מן הנשיאות:
בעל מעשה הוא – והוה ליה לרבן גמליאל צערא טפי:
לית ליה זכות אבות – ודילמא עניש ליה רבן גמליאל:

דף כח.

מעברין לך – יורידוך מן הנשיאות בשביל אחר:
ה"ג דלמא מעברין לך אמר לה יומא חדא בכסא דמוקרא ולמחר ליתבר ול"ג מעלין בקדש:
כסא דמוקרא – כוס זכוכית יקרה שקורין לה בלשון ישמעאל ערקי"א ואומרים בני אדם במשל הדיוט יום אחד ישתמש בו בעליו ויתכבד בו ואם ישבר ישבר:
לית לך חיורתא – אין לך שערות לבנות של זקנה ונאה לדרשן להיות זקן:
י"ח דרי חיורתא – י"ח שורות של זקנה:
קא חלשא דעתיה דר"ג – כשראה שנתוספו היום תלמידים רבים והיה דואג שלא יענש במה שמנעם בימיו מלבא:
דמליין קטמא – כלומר אף אלו אינם ראויים:
תלויה – בספק שלא פירשוה מתוך שרבו התלמידים רב החדוד והפלפול:
לאשיתא דביתיה דמשחרן – כותלי ביתו של ר' יהושע שהיו שחורות:
שפחמי אתה – עושה פחמים וי"א נפח:
נעניתי לך – דברתי למולך יותר מן הראוי:
דלביש מדא – הרגיל ללבוש המעיל ילבש כלומר הרגיל בנשיאות יהיה נשיא:
מזה בן מזה – כהן בן כהן יזה את מי חטאת:
אפר מקלה – אפר הקלוי בתנורים ובכירות כלומר אפר סתם:
שבת של מי היתה – במסכת חגיגה:
ואותו תלמיד – ששאל תפלת ערבית רשות או חובה רשב"י הוא:
ונקרא פושע – המאחר כ"כ:
מתפלל של מנחה – מאחר שהגיע זמנה כדי להקדימה בתחלת זמנה שלא יקרא פושע גם עליה:
ואח"כ של מוספין – הואיל ואיחר זמנה אינו עובר דהא אמרי רבנן ושל מוספים כל היום:
שזו מצוה עוברת – ר' יהודה לטעמיה דאמר עד שבע שעות ותו לא:
כי חלפי רבנן – תלמידים היוצאים מבית ר' נתן:

מאן אמר הלכה בי מדרשא – מי מבני הישיבה אמר בבית המדרש שהלכה כר' יהודה:
חדא היא לך או חדת היא לך – אחת היא לך שלא למדת דבר משמו של ר' יוחנן אלא זו בלבד לכך חביבה היא לך או חדשה היא לך שהיית סבור שאחד מן האחרים אמרה:
ה"ג א"ל חדת היא לי דמספקא לי בר' יהושע בן לוי – סבור הייתי שרבי יהושע בן לוי אמרה:
אמר ריב"ל גרסי' ול"ג דאמר:
ממועד – מחמת שהעבירו מועדי התפלות וחגים יהיו נוגים ואסופים וכלים:

דף כח:

לא על לפרקא דרב יוסף – שהיה ראש הישיבה בפומבדיתא והיה דורש בשבת קודם תפלת המוספין ולאחר הדרשה היו הולכים לבית הכנסת ומתפללים תפלת המוספין:
בצבור שנו – אם הוא בבהכ"נ עם הצבור לא יקדים להתפלל:
מתני' מה מקום – כלומר מה טיבה:
ולא אכשל – וישמחו חברי על כשלוני הרי רעות שתים שיבאו על ידי שאגרום להם שיענשו:
מיושבי קרנות – חנוונים או עמי הארץ שעוסקים בדבר שיחה:
מההגיון – לא תרגילום במקרא יותר מדאי משום דמשכא. לשון אחר משיחת ילדים:
דעו לפני מי וכו' – כדי שתתפללו ביראה ובכוונה:
עמוד הימיני – שני עמודים העמיד שלמה באולם שם הימני יכין ושם השמאלי בועז (מלכים א ז':ט"ו) הימיני לעולם חשוב:
פטיש – המפוצץ פי"ק בלע"ז:
אוסרני – חובש אותי:
מיתת עולם – לעוה"ב:
הייתי בוכה – מאימת משפטו אם לדין מוליכין אותי לפניו:
עד כאן – בתמיה כלומר ולא יותר ממורא בשר ודם:
ולואי – שיהא כמורא בשר ודם שאם כן תחדלו מעבירות הרבה:
עבירה – בסתר ממורא הבריות ויודע שהכל הוא גלוי להקב"ה ואינו מניח בכך:
מפני הטומאה – טומאת אהל המת בכל הבית:
לחזקיהו שבא – אלי ללוותי:
מתני' מעין שמנה עשרה – בגמרא מפרש:
הושע ה' וכו' – זו תפלה קצרה:

בכל פרשת העבור כו' – מפרש בגמרא:
אם אינו יכול לירד – שאין לו מי שיאחז את חמורו:
יחזיר את פניו – לצד ירושלים:
באסדא – כמו ותשם בסד רגלי (איוב י״ג:כ״ז) בית הסהר שקורין ציפ"ש בלע"ז. לשון אחר עצים הקשורים זה עם זה הרבה יחד ובלשון מקרא קורא אותם רפסודות (ד"ה ב) ובלע"ז רדיי"ל ובלשון אשכנז ולו"ס ומשיטן בנהר להוליכן ממקום למקום ויכולין להלך עליהן כמו בספינה:
גמ' הבו לה' בני אלים – שהוא רמז לאבות וגבורות וקדושת השם כדאמרינן בראש השנה (דף לב.) מנין שאומרים אבות ת"ל הבו לה' בני אלים כו':
שיתפקקו – שיראו הפקקים הם הקשרים כמו ששנינו (ב"ב פ:) בקנים ובגפנים מן הפקק שלמעלה והיא הקשר שחלל הקנה פקוק וסתום שם:
איסר – שני קמטים אחד מלמטה ואחד מלמעלה וכאיסר רוחב בשר באמצע:
דמצער נפשיה – שהוא ניכר שחפץ לכרוע אלא שהוא מצטער:
ביבנה תקנוה – לאחר זמן מרובה:
הפקולי – מוכר פקולי צמר גפן שקורין קיטו"ן:

דף כט.

והשקיף – חשב לזכור אותה לשון סוכה כדמתרגמינן וישקף ואסתכי (בראשית יט):
רשע מעיקרו – ושב מרשעתו פעמים שחוזר ונעשה רשע:
הוא ינאי – ששנינו בקידושין (פ"ג דף סו.) שהרג חכמי ישראל:
ינאי רשע מעיקרו – ונעשה צדיק וחזר לרשעתו:
דאתחיל בה – התחיל לאומרה וטעה באמצעיתה:
לא שנו – הא דאמר רב יהודה מעלין אותו:
שבעה קולות – במזמור קול ה' על המים (תהילים כ״ט:ג'):
שאמרה חנה – בפרשת עלץ לבי (שמואל א ב):
כ"ד רננות – בפרשת ויעמוד שלמה (מלכים א ח':כ״ב) רנה תפלה תחנה כלהון כ"ד איכא:
ביומא דרחמי – שהוצרך לבקש רחמים שדבקו שערים זה בזה ולא היו מניחין להכניס ארון לבית קדשי הקדשים כדאמרי' במועד קטן (דף ט.):
מעין כל ברכה – אומר בקוצר ומברך על כל אחת ואחת:

הביננו – ואינו מברך אלא שומע תפלה בכל הברכות שבין שלש ראשונות לשלש אחרונות הביננו כנגד אתה חונן ומול את לבבנו כנגד השיבנו לסלוח לנו כנגד סלח לנו להיות גאולים כנגד גאולה וכן כולם:

בנאות ארצך – לשון נוה כמו בנאות דשא ירביצני (תהילים כ"ג:ב') והוא כנגד ברכת השנים:

והתועים על דעתך – העוברים על דבריך:

ישפטו – כנגד צדקה ומשפט. לשון אחר והתועים במשפט על דעתך ישפטו השיבם ללמדם לשפוט כדבריך וכן עיקר נראה לי וכן בה"ג:

לייט עלה אביי – לפי שמדלג הברכות וכוללן בברכה אחת:

כל השנה מי עבדינן כר' עקיבא – כלומר כשאנו מתפללין י"ח שלמות מי עבדינן כר' עקיבא לומר ברכה רביעית בפני עצמה דהשתא כשמתפללין הביננו נעביד כותיה:

שבע תקון – שלש ראשונות ושלש אחרונות והביננו:

ונכללה – להבדלה:

מכלל – בתוך הביננו כדרך שהוא כוללה בחונן הדעת ויאמר הביננו ה' אלהינו המבדיל בין קדש לחול לדעת דרכיך:

לאטרודי – לטעות:

בתחלת – התפלה יכול אדם לכוין דעתו יותר מן האמצע:

גבורות גשמים – הזכרה בעלמא היא לפיכך מחזירין אותו שאינה תפלה שיכול לאומרה בשומע תפלה:

ביחיד – מחזירין אותו:

בצבור – יחיד המתפלל עם הצבור:

דאדכר קודם ש"ת – אין מחזירין אותו שיכול לאומרה בשומע תפלה:

דף כט:

תחנונים – כגון אלהי נצור לשוני מרע שאנו אומרים בעמידה אחר תפלה:

אבל אם אינו רגיל – הויא סיום תפלתו כעקירה אפילו לא עקר:

כמשוי – והיינו לשון קבע חוק קבוע הוא עלי להתפלל וצריך אני לצאת ידי חובתי:

מי שאינו יכול – לכוין לבו לשאול צרכיו:

לחדש בה דבר – בבקשתו והיינו לשון קבע כיום כן אתמול כן מחר:

דילמא מטרידנא – שמא אטעה ולא אדע לחזור למקום שהפסקתי:

שאינו מתפלל עם דמדומי חמה – והיינו לשון קבע תפלתו עליו חוק קבוע לצאת ידי חובה ואינו מקפיד לחזר אחר שעת מצוה ועת רצון:
עם דמדומי חמה – תפלת יוצר עם הנץ החמה ותפלת המנחה עם שקיעת החמה:
יראוך עם שמש – זו תפלת יוצר:
ולפני ירח – זו מנחה:
לייטי במערבא – על מי שמשהה תפלת המנחה עד דמדומי חמה שמא תטרף לו השעה ע"י אונס ועבר הזמן:
בכל פרשת העבור וכו' – כמו פרישת העבור:
אפי' בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברה – והכי משמע בכל ענייני פרישת העבור כגון עברה בעברה:
יהיו כל צרכיהם – גלוים לפניך לרחם עליהם:
אפי' בשעה שהם עוברים – ולשון פרשת העבור שהן פורשין לעבירה:
עשה רצונך בשמים – שאין שם חטא ואין רצונך עליהם אלא לטוב ועבור לתחתונים על רצונך:
ותן – להם ליראיך:
נחת רוח – שלא יתערבב רוחם על ידי הבריות כגון ע"י חיות ולסטים:
והטוב בעיניך עשה – אתה להם ודוגמא זו מצינו בספר שופטים ויאמרו בני ישראל חטאנו עשה אתה לנו (כטוב) [ככל הטוב] בעיניך אך הצילנו וגו':
שועת – לשון גניחה יותר מתפלה:
ודעתם קצרה – ואינם יודעים לפרש צרכיהם:
לא תרתח ולא תחטי – לא תכעוס שמתוך הכעס אתה בא לידי חטא:
לא תרוי – לא תשתכר ביין:
המלך – טול רשות:

דף ל.

לישתף נפשיה – אל יתפלל תפלה קצרה בלשון יחיד אלא בלשון רבים שמתוך כך תפלתו נשמעת:
עד כמה – זמנה להתפלל:
עד פרסה – אבל לא לאחר שהלך פרסה ובה"ג מפרש עד כמה יבקש לילך שיהא צריך להתפלל עד פרסה אפי' אין לו לילך אלא עד פרסה אבל דרך פחות מפרסה אין צריך להתפלל תפלה זו:

רב ששת – מאור עינים הוה:
מהיות טוב אל תקרא רע – הואיל ואני יכול להתפלל מעומד שהרי חבורתי עומדת לא אקרא רע להתפלל מהלך ואע"פ שמותר:
וכי מטי לביתיה בעי מהדר לצלויי – שהרי לא התפלל כלום מתפלת י"ח:
שאין דעתו מיושבת עליו – שקשה עליו עכוב הדרך:
לכוין את הרוחות – לצד ארץ ישראל כדבעינן למימר תל שהכל פונים בו:
אחורי בית הכפורת – במערב העזרה היו י"א אמה חצר מכותל בית קדשי הקדשים לכותל מערבי של עזרה והעומד שם מחזיר פניו לבית הכפורת למזרח:
הוו מקדמי – קודם היום:
בקרון ובספינה – איכא בעתותא דמיא:
קורא ק"ש – ימתין עד שיגיע זמן ק"ש ויקראנה ואח"כ יתפלל:
תפלה מעומד עדיף – שיכול לכוין את לבו לפיכך היו מקדימין להתפלל מעומד בביתם שלא יצטרכו להתפלל בדרך במהלך:
בשבתא דרגלא – שלפני פסח ועצרת וסוכות ומרימר בעירו ומר זוטרא בעירו היו הדרשנים ושחרית היו העם הולכים לבית המדרש וכשמגיע זמן ק"ש קורין והדרשן דורש והעם נשמטים ומתפללים איש איש לבדו ולכך הם היו מאספין להם י' שחרית קודם שילכו לבית המדרש וקורין ק"ש ומתפללים בסמיכת גאולה לתפלה והדר נפקי לפרקא ודרשי: ומצלי בהדי צבורא ל"ג:
רב אשי – היה ראש ישיבה במתא מחסיא ודורש והוא לא היה מתפלל קודם בית המדרש אלא כשמגיע זמן ק"ש לוחש הרבה יחד למתורגמן העומד לפניו ובעוד שהמתורגמן משמיע לרבים הוא קורא את שמע וסומך גאולה לתפלה ומתפלל מיושב שלא היה רוצה לצאת שלא להטריח את הצבור לקום מפניו:
בהדי צבורא – בשעה שהצבור נשמטין ומתפללין אי נמי בהדי צבורא כמו שהוא יושב בתוך הצבור כלומר שאינו יוצא וכי הוה אתי לביתי' חוזר ומתפלל מעומד לכוין את לבו:
טריחא לי מילתא – לאחר בית המדרש עד שאתפלל:
ולעביד מר כאבוה דשמואל ולוי – שמתפללין קודם היום בביתם מעומד ולא תצטרך לב' תפלות ומשום מסמך גאולה לתפלה כיון דמצלו קודם ק"ש לא קפדי:
לא חזינן להו לרבנן קשישי מינן דעבדי הכי – שיקדימו תפלה לקריאת שמע הלכך כיון דממתין מתפלה עד זמן ק"ש מצוה לסמוך תפלה אחר גאולה לפיכך מתפלל מיושב במקומו ולפי שאין דעתו מיושבת עליו כ"כ צריך לחזור ולהתפלל בביתו:

מתני' אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר - לא תקנוה אלא בצבור. חבר עיר חבורת העיר אבל לא ליחיד:

משמו - של ראב"ע:

כל מקום כו' - ובגמ' פריך היינו ת"ק אליבא דראב"ע:

גמ' יחיד שלא בחבר עיר - יחיד הדר בעיר שאין שם עשרה לת"ק אליבא דרבי אלעזר דאמר לא תקנוה אלא בעשרה יחיד זה פטור ולרבי יהודה אין יחיד פטור אלא במקום עשרה ששליח צבור פוטרו:

דף ל:

בנהרדעא - לפי שיש שם צבור והשליח פוטרני:

פולמוסא - חיל:

דצלי והדר צלי - ולמה ליה ב' תפלות אלא אחת של שחרית ואחת של מוספין ש"מ לית ליה דראב"ע:

ודילמא מעיקרא לא כוון דעתיה - ותרווייהו דשחרית:

מאן גברא רבא דקמסהיד עליה - רבי יוחנן שהעיד על הדבר יפה דקדק שבשביל תפלת המוספין היתה:

משום רבינו - רב:

טעה ולא הזכיר במוספין - שהתפלל אתה חונן:

בצבור שנו - דאין מחזירין משום דשמע ליה מש"צ ואיכא מקצת הזכרה אבל ביחיד צריך לחזור ובה"ג מפרש לה בש"צ משום טירחא דצבורא אבל יחיד הדר:

כמה ישהה בין תפלה לתפלה - מי שיש עליו לחזור ולהתפלל או משום דטעה או משום מוספין כמה ישהה בין זו לזו:

שתתחונן - שתהא דעתו מיושבת לערוך דבריו בלשון תחנה:

שתתחולל - לשון חילוי והיא היא אלא בלישנא בעלמא פליגי:

בחדש מלא - כשהחדש שעבר מלא עושין ר"ח ב' ימים הלכך יכול לאומרה למחר דערבית של מחר ר"ח גמור יותר מן הראשון:

מכדי טעמא קאמר - שאין מקדשין את החדש בלילה:

הדרן עלך תפלת השחר

כובד ראש - הכנעה:

שוהין שעה אחת - במקום שבאו להתפלל:

גמ' אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך - מתוך יראה:

מציין נפשיה – מקשט עצמו בבגדיו:
עבדו את ה' ביראה – תפלה שהיא לנו במקום עבודה עשו אותה ביראה:
דהוה קא בדח טובא – יותר מדאי ונראה כפורק עול:
תפילין מנחנא – והם עדות שממשלת קוני ומשרתו עלי:
בכל עצב יהיה מותר – כשאדם מראה את עצמו עצב יהיה לו שכר:

דף לא.

כסא דמוקרא – כוס של זכוכית לבנה:
לישרי לן מר – שירה:
הי תורה והי מצוה דמגנו עלן – היכן התורה שעסקנו והיכן המצות שאנו מקיימין שיגינו עלינו מדינה של גיהנם:
הלכה פסוקה – שאינה צריכה עיון שלא יהא מהרהר בה בתפלתו:
יושבת עליה ז' נקיים – לבד מאותו יום שפוסקת והתורה לא הצריכה ז' נקיים אלא לזבה שנאמר ואם טהרה מזובה ואין זבה אלא הרואה שלשה ימים רצופין בתוך י"א יום שבין נדה לנדה:
ומכניסה – בבית:
במוץ שלה – קודם שיזרה אותה שאין מתחייב במעשר מן התורה אלא בראיית פני הבית ומשנמרח בכרי אבל לפני מירוח אין ראיית פני הבית קובעתו דגבי תרומה ומעשר כתיב דגן ראשית דגנך (דברים י"ח:ד') והוא המירוח לפיכך כשמכניסה לבית קודם מירוח לא הוקבעה למעשר מן התורה ורבנן הוא דאסרו אכילת קבע בדבר שלא נגמר מלאכתו אבל אכילת עראי לא אסרו ומאכל בהמה עראי הוא דתנן במסכת פאה (פ"א מ"ו) מאכיל לבהמה חיה ועוף עד שימרח הלכך בהמתו אוכלת ופטורה אבל איהו אסור באכילת קבע:
אסור בהנאה ומועלין בו – ואע"ג דקי"ל אין מועלין בדמים ילפינן לה מקראי במסכת יומא (דף נט:) ובשחיטת חולין (דף קיז.) ה"מ כשנשחטו בעזרה דאיכא למימר נתתיו לכם על המזבח לכפר (ויקרא י"ז:י"א) לכפר נתתיו לך ולא למעילה אבל בדם הקזה מועלין כלומר אם נהנה מביא קרבן מעילה והנך הויין הלכות פסוקות שאין עליהן קושיות ותירוצים שיהא צריך להרהר בהן:
כמתניתין – מתוך כובד ראש:
כברייתא – מתוך הלכה פסוקה:
שיחה – ליצנות:

מתוך קלות ראש – חילוף של כובד ראש מתוך זחות לב ועתק:
אלא מתוך שמחה – כגון דברי תנחומים של תורה כגון סמוך לגאולת מצרים או סמוך לתהלה לדוד שהוא של שבח ותנחומין כגון רצון יראיו יעשה שומר ה' את כל אוהביו וכגון מקראות הסדורות בתפלת ערבית כי לא יטוש ה' את עמו וכיוצא בהן:
אלוייה – ליוהו בדרך:
צניתא – דקלים:
אדכרתן מילתא כו' – וזה שאומרים מימות אדם הראשון הם שהוא גזר על אותו מקום לישוב דקלים:
אם תכין לבם – אז תקשיב אזנך:
זמנין תלתא – שחרית מנחה וערבית:
יכול משבא לגולה הוחלה – התפלה הזאת הוחלה כמו נתחלה אבל קודם לכן לא היה רגיל בכך:
יכול יהא כוללן – לשלש תפלות הללו בשעה אחת:
יכול ישאל צרכיו – כגון ברכות דאתה חונן עד ש"ת ואח"כ יתפלל שלש ברכות ראשונות שהן של שבח:
רנה זו תפלה – של שבח:
בקשה – שאלת צרכיו:
אחר אמת ויציב – קודם ג' ראשונות:

דף לא:

שצריך להודיעו – הנחשד צריך לנקות את עצמו ולהודיע את חושדו שאין בו אותו דבר מגונה:
לפני בת בליעל – אל תתנני כבת בליעל לחשדני בשכרות:
ואסתתר – אתייחד עם אחרים ויחשדני בעלי:
פלסתר – שקר:
שלש אמתות – דריש להו לשון מיתה:
בדקי מיתה – שהאשה נבדקת בהן בשעת הסכנה שאם ימצא בה אחד מהם תמות:
נדה וחלה והדלקת נר – של שבת על ג' עברות הללו נשים מתות וטעמא יליף במסכת שבת (ד' לא:):
שמובלע בין אנשים – רב דימי מפרש לה לא ארוך ולא גוץ וכו':
אלם – פי' עב:

צחור – רו"ש בלע"ז:
גיחור – שהוא לבן יותר מדאי:
ולא חכם – יותר מדאי שלא יהיה תימה בעיני הבריות ומתוך שנדברין בו שולטת בו עין הרע:
הנצבת עמכה – משמע אף הוא עמה בעמידה:
אל הנער הזה – על זה ולא לאחר מכאן שחטא לעלי ורצה לענשו ולהתפלל שינתן לה בן אחר:
והקריבו הכהנים – אמרו בפרק קמא דחגיגה (ד' יא.) והקריבו זה קבלת הדם:
של שבעים שנה – כלומר אפילו נגזר עליו מנעוריו לפי שתענית קשה בשבת לפי שהכל מתענגים בו והוא מתענה:
תעניתא לתעניתא – יתענה למחר:
ותתפלל על ה' – כך כתוב הוא במקרא ולא גרסינן הכא אל תקרי:
שחזר והודה לאליהו – לדבריו הודה לאחר זמן בנבואת נביאים אחרים:

דף לב.

דכתיב ואשר הרעותי – רישא דקרא אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי אני גרמתי להם שבראתי יצר הרע:
אלמלא שלש מקראות הללו – שמעידין שיש ביד הקדוש ברוך הוא לתקן יצרנו ולהסיר יצר הרע ממנו:
נתמוטטו – רגלינו במשפט אבל עכשיו יש לנו פתחון פה שהוא גרם לנו שברא יצר הרע:
הטיח – לשון זריקה כמו כמטחוי קשת (בראשית כא):
אין ארי נוהם – שמח ומשתגע ומזיק:
מלי כריסיה זני בישי – מילוי הכרס הוא ממיני חטאים הרעים. זני מתרגמינן למינהו לזנוהי (בראשית א):
הרף ממני – הראהו שיש כח בידו למחול ע"י תפלה:
הניחה לי – משמע שהיה אוחז בו:
שלש רגלים – אברהם יצחק ויעקב:
שהחלהו – הפציר בו אנוי"ר בלע"ז:
נדרו – דבורו שאמר ואכלם:
שמסר עצמו למיתה – ויחל לשון חלל:
שהחלה עליהם מדת רחמים – כמו יחולו על ראש יואב (שמואל ב ג׳:כ"ט) לשון הניח:

שאחזתו אחילו גרס:
אשתא דגרמי – מולייי"ר בלע"ז:
אשר נשבעת להם בך – שנאמר בעקדת יצחק בי נשבעתי (בראשית כב):
עד כאן – עד ככוכבי השמים:
מכאן ואילך דברי הרב – אמר לו אעשה כדבריך:
דברים שאמרת לי – בסנה אמרת לי אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ טובה ורחבה (שמות ג':י"ז):
החייתני – בפני האומות:

דף לב:

עלה ראש הפסגה – בדבר תפלה זו נתרציתי להראותך אותה:
ובפרשכם כפיכם – אי לאו דגדולה תפלה כיון דאמר למה לי רוב זבחיכם למה לי תו ובפרשכם הא אפילו זבחיהם לא ניחא ליה:
אל תחרש – מדלא כתיב את דמעתי תראה ש"מ נראית היא לפניו ואין צריך להתפלל אלא שתתקבל לפניו:
ונתתה אותה קיר ברזל – סימן למחיצת ברזל המפסקת בינו לבינם:
ומעיין בה – מצפה שתעשה בקשתו על ידי הארכתו סוף שאינה נעשית ונמצאת תוחלת ממושכה חנם והיא כאב לב כשאדם מצפה ואין תאותו באה:
תוחלת – לשון חלוי ותחנה:
ועץ חיים תאוה באה – סופו של מקרא הוא:
קוה – והתחזק ולא תמשוך ידך אלא חזור וקוה:
צריכין חזוק – שיתחזק אדם בהן תמיד בכל כחו:
דרך ארץ – אם אומן הוא לאומנתו אם סוחר הוא לסחורתו אם איש מלחמה הוא למלחמתו:
שלשים חיל – ראשי גייסות וחבורות חלוקות:
לגיון וקרטון וגסטרא – שמות של שררה כגון שלטון והגמון ודוכס ופחה:
עולה – כמו עולות וקרבנות:
גם אלה – מעשה העגל שאמרו אלה אלהיך ישראל (שמות ל"ב:ד'):
ואנכי זה מעשה סיני – שנאמר בו אנכי ה' אלהיך (שמות כ':ב'):
יושבי ביתך – והדר יהללוך:
יודו לשמך – והדר ישבו ישרים את פניך:

תשע שעות – לשלש תפלות:
תורתם משתמרת – בתוך לבם שאין תלמודם משתכח:
אבל למלכי עכו"ם פוסק – שלא יהרגנו:
הא דאפשר בקצור – כגון שסמוך לגמור תפלתו:

דף לג.

אבל עקרב פוסק – ונוטלו לפי שהעקרב מסוכן לעקוץ יותר משנחש מוכן לישוך:
אין מעידין עליו – לומר לאשתו מת בעליך להתירה לינשא פעמים שאין האריות רעבים ואין אוכלין אותו:
נחשים ועקרבים – או זה או זה מעידים עליו שמת אלמא מועד הנחש לישוך:
אגב איצצא – כשנפל עליהם ודחקם הזיקוהו:
שור תם – שלא נגח אדם:
מועד – שנגח ג' פעמים:
בדקולא – סל שתולין בו תבן בראשו ואוכל:
ושדי דרגא – לאו דוקא אלא כלומר הזהר ממנו הרבה:
ביומי ניסן – מתוך שעברו ימי הסתיו שהארץ יבשה ועכשיו רואה אותה מלאה דשאים זחה דעתו עליו ונכנס בו יצר הרע:
ערוד – מן הנחש והצב בא שנזקקין זה עם זה ויוצא משניהם ערוד:
את חורו – שהוא יוצא משם:
ומת הערוד – מצאתי בה"ג אמרי במערבא כשהערוד נושך את האדם אם הערוד קודם למים מת האדם ואם האדם קודם למים מת הערוד ונעשה נס לר' חנינא ונקבע מעין מתחת עקבו:
מתני' מזכירין גבורות גשמים – משיב הרוח שאינו לשון בקשה אלא לשון הזכרה ושבח:
ושואלין – ותן טל ומטר לשון בקשה:
והבדלה בחונן הדעת – במוצאי שבת אתה חוננתנו:
גמ' מתוך שהיא חכמה – החכם יודע להבדיל בין קדש לחול ובין טמא לטהור:
בין שתי אותיות – בין שתי הזכרות:
במילתה מיהא גדולה היא – במקום שצריכה נקמה דבר גדול הוא:
שתי נקמות הללו למה – אחת לרעה להנקם מן העכו"ם שלא קבלו את התורה:
ואחת לטובה – כדאמרינן בב"ק (דף לח.) מפארן הופיע והפקיר ממונן לישראל שור של ישראל שנגח שור של עכו"ם פטור:

הופיע – גלה והפקיר כשלא קבלו את התורה:
קדושות – קדוש היום:
בתחלה – כשעלו מן הגולה והיו דחוקים:
העשירו – לקנות יין:
קבעוה על הכוס – ואז נשתכח תקנת עזרא וכשחזרו והענו קבעוה בתפלה ונחלקו היאך יאמרוה:
מפני שיכול – משמע אם ירצה שלא לחזור ולהתפלל הא אם אמרה בתפלה א"צ לאומרה על הכוס:
ואנא שמעית – אני שמעתי:
חוזר לראש – לתפלה ולכוס:

דף לג:

הלכתא מאי – המבדיל בתפילה צריך שיבדיל על הכוס או לא:
ביום טוב שחל להיות אחר השבת – שאין מתפללין אתה חונן:
ה"ג הלכה מכלל דפליגי ולא פליגי והא פליגי רבנן אימר דפליגי רבנן בשאר ימות השנה בי"ט שחל להיות אחר השבת מי פליגי והא פליג ר"ע אטו כל השנה מי עבדינן כר"ע דהשתא נעביד וכו' – והכי פריך א"ל רבי זירא הלכה מכלל דפליגי בתמיה ופריך הגמרא ולא פליגי והא פליגי רבנן וכו':
והא פליג ר' עקיבא – לומרה ברכה רביעית לעצמה ואצטרי' למימר הלכה כר"א לאפוקי מדר"ע:
אטו כל השנה כולה מי עבדינן כר"ע דהשתא נעביד כותיה – דאצטריך למימר הלכה כר"א:
הלכה – מ"ד הלכה דרשינן לה בפרקין ומ"ד מטין מדרש לא דרשינן ברבים אבל אורויי מורינן ליחיד לעשות כר"א בי"ט שחל להיות בא' בשבת ומ"ד נראין אורויי נמי לא מורינן ואי עביד לא מהדרינן עובדא:
מודים – חכמים לר"א בי"ט שחל להיות אחר השבת:
נקוט דר' חייא בר אבא בידך – שהוא מדקדק בלשון רבו וקובע בו סימנים שלא יתחלף לו נראין במטין או במודים:
כרחבא – שהיה מדקדק בלשון רבו ואומר סטיו כפול היה ואע"פ שבלשון משנה קורהו אצטבא בפסחים ובסוכה על גב האצטבא הוא דקדק בלשון רבו ולא אמר אצטבא כפולה היתה יש פותרין הא דרחבא מדאמר ר' יהודה דדייק ספיקי דרבוותיה אי מדרבי יהודה

אי מדרב יהודה וקשיא לי בגוה טובא חדא דרחבא לא ראה רבי יהודה מימיו לא רבי יהודה ברבי אלעאי ולא ר' יהודה נשיאה ועוד כולהו אמוראי נמי דייקו לומר דבר בשם אומרו ועוד ליכא למימר מהא דדייק לישנא דשמעתא אלא ספיקי דרבוותא:

סטיו כפול – אצטבאות זו לפנים מזו בהיקף עגול לישב שם:

לא האי ידענא כו' – לא נראין ולא מודים ולא מטים:

ותודיענו – לומר במקום ותתן לנו ולכשיגיע בין קדושת שבת לקדושת י"ט וכו' הבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדושתך יאמר ותתן לנו ה' אלהינו מועדים לשמחה וכו' ומסיים מקדש ישראל והזמנים:

מתני' האומר – בתפלתו:

על קן צפור יגיעו רחמיך – אנשים שהיו מראים עצמם כמתכונים להעמיק בלשון תחנונים ואומרים רחום וחנון אתה ועל קן צפור יגיעו רחמיך שאמרת לשלח את האם או שאומר על טוב שאתה עושה לנו יזכר שמך או שאומר מודים משתקין אותו:

גמ' שמטיל קנאה – לומר על אלה חס ולא על שאר בריותיו:

מדותיו – מצותיו והוא לא לרחמים עשה אלא להטיל על ישראל חקי גזרותיו להודיע שהם עבדיו ושומרי מצותיו וגזרות חקותיו אף בדברי' שיש לשטן ולעכו"ם להשיב עליהם ולומר מה צורך במצוה זו:

ורבה נמי לחדודי לאביי הוא דבעי – שישיב לו מה שהשיב:

אי לאו דאמרינהו משה – האל הגדול הגבור והנורא אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד (דברים י':י"ז):

ותקנינהו בתפלה – כשהתפלל עזרא על מעל הגולה בספר עזרא (נחמיה ט):

הכל בידי שמים – כל הבא על האדם ביד הקב"ה הוא כגון ארוך קצר עני עשיר חכם שוטה לבן שחור הכל בידי שמים הוא אבל צדיק ורשע אינו בא על ידי שמים את זו מסר בידו של אדם ונתן לפניו שני דרכים והוא יבחר לו יראת שמים:

מילתא מילתא ותני לה – כל תיבה ותיבה חוזר ושונה מגונה הוי שתוקי לא משתקינן ליה שאין זה דומה למקבל עליו שתי מלכיות אלא למתלוצץ אמר פסוק שלם ותני ליה משתקינן ליה דמחזי כשתי רשויות:

דף לד.

חברותא כלפי שמיא – מנהג שנוהג אדם בחברו ינהג אצל המקום ולא יזהר בתפלתו:

מחינן ליה – כלומר מלמדין אותו שיכוין ומכין אותו אם ירגיל בכך:

מרזפתא – קורנס ותשם את המקבת בידה מתרגמינן מרזפתא (שופטים ד':כ"א):

מתני' ולא יהא סרבן באותה שעה – לפי ששאר יורדין לפני התיבה כשאומרים לו לך רד צריך לסרב פעם אחת כלומר איני כדאי לכך כדאמרי' לקמן בשמעתין אבל זה לא יסרב מפני שגנאי הוא שתהא התפלה מופסקת כל כך:

מתחלת הברכה שטעה זה – אם דלג אחת מן הברכות ואמר אחרת ואינו יודע לשוב ולאחוז סדרו יתחיל העובר תחתיו אותה ברכה שדלג זה ואומר משם ולהלן:

לא יענה אמן אחר הכהנים – הש"צ בסוף כל ברכה וברכה:

מפני הטירוף – שלא תטרף דעתו ויטעה לפי שש"צ הוא צריך להתחיל ברכה שניה ולומר לפני הכהנים כל תיבה ותיבה כדאמרינן במס' סוטה (דף לט:) ובענותו אמן לא יוכל לכוין מהר ולהתחיל בברכה שלאחריו:

אם אין שם כהן אלא הוא – החזן:

לא ישא את כפיו – שמא לא יוכל לחזור לתפלתו לדעת לכוין להתחיל בשים שלום שדעתו מטורפת מאימת הצבור:

ואם הבטחתו – כלומר אם בטוח הוא שאין דעתו מטורפת מאימת הצבור:

גמ' יסרב – כשאומרים לו לך יעשה עצמו כלא רוצה כלומר איני כדאי:

שהקדיחתו – לשון שרפה כמו כי אש קדחה באפי (דברים ל"ב:כ"ב):

מהבהב – כלומר מזמין עצמו כמו ננער לעמוד:

אין להן סדר – ואם דלג ברכה אחת ואח"כ נזכר בה אומרה אף שלא במקומה:

מתחלת הברכה שטעה זה – וממילא משתמע דגומר ממנה והלאה אלמא על סדרה צריך לחזור ולאומרה:

חדא ברכתא נינהו – ודקתני מתני' מתחלת הברכה שטעה זה היינו אתה חונן:

ונפטר – נוטל רשות:

א"צ להזכיר שמו – של חולה:

תחלה וסוף – במודים ולך נאה להודות:

דף לד:

כהן גדול בסוף כל ברכה – כל מה שהוא גדול ביותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו:

אינו זוקף – עד שיגמור:

קם מלפני מזבח ה' מכרוע – רישיה דקרא ויהי ככלות שלמה להתפלל והדר קם מכרוע:

ארצה – לשון משתטח משמע:

דמצלו אצלויי – כשנופלין על פניהם אין פושטין ידיהם ורגליהם אלא מטין על צדיהן:

בתחלה – כורע:

חזינא לרב נחמן דכרע – תחלה וסוף:
בהודאה דהלל – הודו לה' כי טוב:
מתני' אם שגורה – אם סדורה תפלתי בפי במרוצה ואיני נכשל ותחנתי נובעת מלבי אל פי כל מה שאני חפץ להאריך בתחנונים:
שהוא מטורף – החולה לשון אחר [לשון] טורפין לו תפלתו בפניו כלומר התפלה שהתפללו עליו מטורפת וטרודה ממנו ואינה מקובלת:
גמ' אהייא – בהיכא ובאיזו מן הברכות הוי טעות בסימן רע:
באבות – שהוא תחלת התפלה רמז הוא שאין חפץ בה:
בורא ניב שפתים – כשהניב בריא באדם אז מובטח על השלום:
לא נתנבאו – הטובות והנחמות:
עין לא ראתה – לא נראית ולא נגלית לשום נביא:
רחוק – שהיה רחוק כל ימיו מן העבירה דהיינו צדיק מעיקרו:
חלצתו חמה – שלפתו ניטלה מגופו החמה הוא החולי הקודחו חלצתו לשון חלץ מהם:
לא חסרתם – שעה:
כעבד – בן בית נכנס ויוצא שלא ברשות:
כשר לפני המלך – שאינו רגיל לבא לפניו:
חלונות – שגורמין לו שיכוין לבו שהוא מסתכל כלפי שמים ולבו נכנע:
דמצלי בבקתא – בבקעה שכשהוא במקום צניעות חלה עליו אימת מלך ולבו נשבר:
הדרן עלך אין עומדין

דף לה.

כיצד מברכין וכו' חוץ מן היין – שמתוך חשיבותו קבעו לו ברכה לעצמו וכן הפת:
בורא מיני דשאים – לפי שיש בכלל פרי האדמה דשאים וזרעים כגון קטניות ורבי יהודה בעי היכר ברכה לכל מין ומין:
גמ' קדש הלולים – בנטע רבעי כתיב ומשמע שני הלולים טעון באכילתו כשתאכלנו בשנה הרביעית שהוא מותר באכילה:
האי מיבעי ליה – הלולים לשון חלולים חד מינייהו אתא לאורויי אחליה והדר אכליה הוציאהו לחולין ע"י פדיון אם באת לאוכלו חוץ לירושלים וחד ללמדך שלא נאמרה תורת רבעי אלא בכרם שנא' קדש הלולים דבר שמהללין בו טעון חלול וזהו יין:
שאין אומרים – הלוים שיר של קרבן במקדש אלא על היין כשמנסכין נסכי מזבח:

הניחא למ"ד כו' – כולה סיומא דפרכא הוא וה"ק הניחא הא דילפת ברכה מהכא למאן דתני נטע רבעי דאית ליה כל פירות האילן בתורת רבעי ולא דריש מהכא דבר דטעון הלול טעון חלול אייתר ליה חד הלול לברכה:

מאי איכא למימר – הא מיבעי ליה למדרש שאין חלול אלא במקום הלול:

חד תני כרם רבעי – בכל מקום שיש במשנה נטע רבעי תני איהו כרם:

הניחא אי יליף בג"ש – דריש למלתיה בג"ש ואייתר ליה חד הלול לברכה:

אשכחן לאחריו – כדאשכחן בברכת המזון דכתיב ואכלת ושבעת וברכת (דברים ח':י'):

חייב בעוללות – וכרמך לא תעולל (ויקרא י"ט:י') איזהו עוללות כל שאין להן פסיגין לא כתף ולא נטף אלא שורה יחידית של ענבים:

קמה תוכיח – דאשכחן דאצרכה רחמנא ברכה דכתיב תאכל בה לחם וגו' (דברים ח':י') וסמיך ליה ואכלת ושבעת וברכת:

צד מזבח – יין לנסכים וסלת למנחות:

שבעה מינין – האמורים בארץ חטה ושעורה וגו' (שם ח) ובתרייהו כתיב ואכלת ושבעת וברכת:

שכן טעונים בכורים – דהכי אמרינן במנחות (פ"ט ד' פד:) נאמר כאן ארץ כי באתי אל הארץ (דברים כ"ו:ג') ונאמר להלן ארץ חטה ושעורה מה להלן שבח הארץ אף כאן שבח הארץ:

אלא סברא הוא – דלתרווייהו אית להו פירכא למאן דתני כרם ויליף ברכה מז' המינים איכא פירכא שכן טעונים בכורים ולמאן דתני נטע רבעי איכא למפרך התינח מידי דבר נטיעה דלאו בר נטיעה מנלן אלא סברא הוא דכיון דנהנה צריך להודות למי שבראם:

מעל – כנהנה מן ההקדש דכתיב לה' הארץ ומלואה כדאמרינן לקמן:

דף לה:

לאחר ברכה – הרי היא לבני אדם:

גוזל להקב"ה – את ברכתו:

וכנסת ישראל – שכשחטאו הפירות לוקין:

אין פשע – ולפי שהוא מיקל רואים האחרים ולמדין ממנו לעשות כן ליהנות מן העולם בלא ברכה ולכך נקרא זה המיקל חבר לאיש משחית:

לירבעם בן נבט – שחטא והחטיא את ישראל כך הוא חוטא ומחטיא:

בזמן שעושין רצונו – הדגן שלהם וכשאין עושים רצונו נוטלו ומראה להם שהוא שלו:

דברים ככתבן – שלא יעסוק בדרך ארץ:

הנהג בהם – עם דברי תורה:
מנהג דרך ארץ – שאם תבא לידי צורך הבריות סופך ליבטל מדברי תורה:
אפשר – בתמיה אפשר כדבריך:
ביומי ניסן – ימי הקציר:
ביומי תשרי – דריכת הגתות והבדים:
דרך טרקסמון – דרך שערי החצר והבית:
אין הטבל מתחייב במעשר – מן התורה אבל אכילת קבע אסור לאכול מדרבנן:
פני הבית – פתח כניסה ויציאה:
זית אקרי – והוה ליה בורא פרי הפרי שהפרי קרוי זית ואין זו בריאת שמים כי בידי אדם היא בריאה זו אבל גבי גפן הגפן היא העץ והענבים הם פרי הגפן:
חמרא זיין – להכי חשיב לקבוע לו ברכה לעצמו:
ואמר רב הונא – הא דקתני מותר במים ובמלח ואסור בשאר אוכלין ומשקין לאו באומר קונם מזון עלי דאין מזון אלא מה' מיני דגן חטין ושעורין וכוסמין ושבולת שועל ושיפון אלא באומר כל הזן עלי קונם וכל מילי נהי דלא אקרו מזון מיהו מיזן זייני בר ממים ומלח אלמא משחא זיין:
סעיד – חשיב טפי ממזון:
והכתיב ויין ישמח לבב אנוש – וסיפא דקרא ולחם לבב אנוש יסעד משמע אבל יין אינו אלא משמח ומשני לאו כדקאמרת אלא לחם יסעד ולא ישמח אבל יין סועד ומשמח:
אי הכי – דזיין וסעיד מזון הוא ולברך עליה שלש ברכות לאחריו ואנן אמרינן לקמן בפרקין (דף לז.) כל שהוא משבעת המינין ולא מין דגן חכמים אומרים ברכה אחת:
אוזוקי מזיק – לגופיה ואין זו אכילה שטעונה ברכה דגבי ברכה ואכלת כתיב:
דתני' – דלאו בר אכילה היא:
השותה שמן של תרומה – בשוגג:
משלם את הקרן – כשאחד מזיק את חבירו בממונו:
ואין משלם חומש – דגבי חומש אכילה כתיב ואיש כי יאכל קדש בשגגה (ויקרא כ"ב:י"ד) פרט למזיק:
ע"י הפת – משום לפתן:
ע"י אניגרון – מין מאכל הוא ונותנים לתוכו שמן ושנוי במשנה בכמה מקומות:
דאמר רבה בר שמואל – לא אתא הכא אלא לפרושי לן מאי ניהו:
מיא דסלקא – מים ששלקו בהן תרדין:

דף לו.

דכולהו שלקי - כל מיני ירק שלוק:
החושש בגרונו - וצריך לתת בו שמן הרבה דהוה ליה שמן עיקר ואניגרון טפל:
לא יערענו בשמן - בשבת דמשהי ליה בתוך גרונו ואינו בולעו וכיון דלא בלע ליה מוכחא מילתא דלרפואה הוא וחכמים גזרו על כל רפואות הנכרות משום שחיקת סמנים שהיא מלאכה:
תחלה - כלומר לכתחלה לא יתן השמן בפיו לשם ערעור כי אם לשם בליעה ואם בא להשהותו ישהנו:
דאית ליה הנאה מיניה - לבד הרפואה יש לו הנאת אכילה:
והלכתא וכו' עד פטר להו לא גרסינן ומה"ג הוא:
קמחא דחטי - אוכל קמח חטים כמות שהיא:
בורא פרי האדמה - כשאר כוסס חטין דתניא לקמן בפרקין (ד' לז.) שמברך בורא פרי האדמה:
דאשתני - וגרע הואיל ולא אשתני לעלויא מעלייתא:
במלתיה קאי - והוה ליה ככוסס חטין:
הכא אית ליה עילויא אחרינא - הלכך יצא מכלל פרי ולכלל דרך אכילתו לא בא אבל השמן מיד בא בשנויו לכלל דרך אכילתו ועיקר הפרי לכך נטעוהו הלכך פרי הוא:
מאי לאו - מדאמר שערי מכלל דס"ל בחטי בפה"א דחשיב:
ומי גרע ממלח וזמית - והיכי תיסק אדעתין דלא תבעי ברכה:
זמית - שלמיר"א:
קוקיאני - תולעים שבמעיים:
דאית ליה הנאה - באכילה:
קורא - רך של דקל כשענפיו גדלים בכל שנה ושנה כדרך כל האילנות הנוסף בשנה זו רך ובשנה שניה מתקשה ונעשה עץ:
צנון סופו להקשות - שאם אינו תולשו בעתו הוא מתקשה כעץ:
אדעתא דפוגלא - לאכלו כשהוא רך ושמו פוגלא:
צלף - מין עץ:
אדעתא דפרחא - שם פריו:
מיני נצפה - הוא צלף לפי שגדלים בו כמה מיני אכילה קרי ליה מיני:
תמרות - בתוך העלים גדלים כמין תמרות ובולטין בעלה כמו בעלין של ערבה:
אביונות - הוא הפרי:

קפריסין – הוא קליפה גדולה שסביבות הפרי כעין קליפה הגדילה סביב אגוזים דקים:
צלף נטעי אינשי אדעתא דשותא – לאכול את העלים ואת התמרות שאינן ממעטין את האילן בכך:
דקלא לא נטעי אינשי אדעתא – לאכול את הקורא שהאוכלו ממעט ענפי האילן:
והלכתא וכו' – עד פטר להו לא גרסינן ומה"ג הוא:
ערלה בחוצה לארץ – מדברי סופרים היא:
דכל המיקל בארץ – בערלה הלכה כמותו בחוצה לארץ. דכיון דאינה מן התורה הלך אחר המיקל:
גבי מעשר – דהא דר"ע לגבי מעשר איתמר דמעשר פירות האילן דבארץ גופה דרבנן שהתורה לא חייבה לעשר אלא דגן תירוש ויצהר:
כלאים בכרם – קסבר מין ירק הוא:
מ"מ לב"ש הוה ליה ספק ערלה וכו' – האי מ"מ מסקנא דפירכא דרבינא הוא ולמימר שאף הפרי עצמו מותר בחוצה לארץ דהא בארץ ספק הוא ותנן ספק ערלה כו':
ובסוריא – ארם צובה שכבש דוד והוסיפה על גבול ארץ ישראל:
ובחוצה לארץ – הלוקח מן החשוד על הערלה ויודע הוא שיש בפרדסו זקנות ונטיעות:
יורד ולוקח – הימנו אף על פי שספק הוא אם יביא מן הנטיעות:

דף לו:

ובלבד שלא יראנו – החבר כשהוא לוקט מן הנטיעות:
אינה משנה – ואין זה ספק אלא ודאי:
ותיפוק ליה – דאי נמי ר' עקיבא דאמר לענין מעשר דלאו פירא נינהו לענין ערלה אסירי קפריסין דהוה ליה שומר:
בתלוש ליתיה – סופו שנופל הימנו כשמגיע להתבשל:
פיטמא של רמון – הפרח שבראשו כעין שיש לתפוחים ולספרגלין:
מצטרפת – לכביצה לטומאת אוכלין:
והנץ שלו – נץ ברמון כקפרס באביונות:
אין מצטרף – אע"ג דקי"ל בהעור והרוטב (ד' קיז:) שומרים מצטרפין לטומאה קלה דהיינו טומאת אוכלין הני מילי קליפת האגוז והרמון אבל הנץ שומר על גבי שומר הוא ואין מצטרף והכי אמרינן בהעור והרוטב (ד' קיט:):
חייבים בערלה – דרחמנא רבינהו מאת פריו הטפל לפריו והא נץ ליתיה שומר בתלוש שכשמתיבש נופל מעל הקליפה:

קפרס ליתיה בגמר פירא – כשמגיע סמוך לבשולו הוא נופל ממנו:
מתחלי – בתמרי כקפרס בצלף:
בכופרא – כשהתמרים קטנים קודם בשולם:
סבר לה כר' יוסי – דכופרא הוי פרי ואע"פ שלא נגמר לפיכך שומר שלו חשוב שומר:
סמדר אסור – ענבים כיון שנפל הפרח וכל גרגיר נראה לעצמו קרוי סמדר וקאמר ר' יוסי כיון שבא לכלל סמדר קרוי פרי ואסור משום ערלה:
ופליגי רבנן עליה – והלכה כרבים הלכך אביונות בעוד שהקפריסין בהן לאו פירי נינהו ולא מיקרו קפריסין שומר לפרי:
בשאר אילנות – חוץ מן הענבים:
אין קוצצין בשביעית – דרחמנא אמר לאכלה ולא להפסד:
משיוציאו – את הפרי:
משישרשרו – משיראו בהן כמין שרשרות של חרובין:
משיגרעו – שהענבים גסים כגרוע ולקמן מפרש לה:
משיניצו – משיגדל הנץ סביב:
הוא בוסר הוא גרוע – כל מקום שהזכירו בוסר הוא גרוע:
פול הלבן ס"ד – הא בענבים קיימינן:
מאן שמעת ליה דאמר – גבי ענבים בוסר הוא דהוי פרי אבל סמדר לא:
רבנן – הוא דפליגי עליה דר' יוסי במסכת ערלה וקאמרי בשאר אילנות דמשיוציאו הוי פרי הראוי:
ביטיתא – אביונות:
כס פלפלי – כל דבר שאדם אוכל שלא כדרכו מקרי כסיסה:
פטור – מכרת:
המלתא – ליטואר"יו בלעז:
שריא – אין בה לא משום בשול נכרים ולא משום געול נכרים:
הנדואי – כושיים:
חביץ קדרה – מין מאכל קפוי כמו חלב שחבצוהו בקיבה כך עושין מאכל קפוי בקדרה ולקמן מפרש לה קמחא ודובשא ומשחא וקרו ליה אברושד"י:
דייסא – של חטים כתושות במכתשת:
דייסא כעין חביץ קדרה – לקמן מפרש לה חטי דמתברי באשיתא ויהבו בהו דובשא ועביד להו בקדירה:
סמידא – סלת:

דף לז.

קמ"ל כל שהוא - דאע"ג דכולהו מחד מינא בעינן דליהוי מחמשת המינין ואי לא לא מברכינן עליה בורא מיני מזונות:

אורז - מי"ל:

דוחן - פנ"ק:

כמעשה קדרה - ברכה שמברכין על מעשה קדרה של חמשת מינין:

ברכה אחת מעין ג' - בשלהי פרקין (דף מד.) מפ' לה על המחיה כו':

ואורז לאו מעשה קדרה - דקא מפקת ליה מכלל מעשה קדרה לברכה אחרת:

אלו הן מעשה קדרה - לענין ברכה:

חילקא טרגיס זריז וערסן - מפרש להו במועד קטן (פ"ב יג:):

חילקא - חטי דמתברי באסיתא חדא לתרתי:

טרגיס - חדא לתלת:

זריז - חדא לארבע:

ערסן - חדא לחמש:

הא מני - הך מתניתא דקתני אורז כמעשה קדרה רבי יוחנן בן נורי:

ה"ג אבל רבנן לא ורבנן לא והתניא כו' - ול"ג והלכתא ומהלכות גדולות הוא:

הכוסס - כמות שהיא:

אפאה ובשלה - לאחר שאפאה בתנור ועשאה לחם חזר ובשלה במים:

שהפרוסות קיימות - שלא נמוחו בבשולן:

ברכה אחת מעין ג' - על המחיה ועל הכלכלה ובשלהי פרקין (דף מד.) מפרש לה:

אלא לאו רבנן היא - וקתני במ"מ ותיובתא דרב ושמואל:

הא רבי יהודה כו' - הא דקתני בורא מיני זרעים ר' יהודה היא דקתני לכל מין ומין מעין ברכתו כדמפרש לקמן בפירקין (דף מ.) אליביה הלכך לירקות בורא מיני דשאים לחטין דזרעים נינהו בורא מיני זרעים ולרבנן בין זרעים בין ירקות בפה"א ולא בעינן לכל מין ומין מעין ברכתו:

ולא כלום - כלומר אין טעון מברכות פירות ארץ ישראל ולא כלום אלא בורא נפשות רבות ככל מידי דליתיה משבעת המינין:

כותבות - הם תמרים והם דבש האמור בשבעת המינין שהדבש זב מן התמרים:

קפץ ובירך - לאחריהן:

משמו - של ר"ג:

דף לז:

ולא מין דגן – שבמין דגן יש חילוק שאם עשאו פת הכל מודים שצריך לאחריו ג' ברכות:
או – אף אם מין דגן הוא אלא שלא עשאו פת בשתים אלו נחלקו ר"ג וחכמים:
במאי אוקימתא – להההוא דלעיל דקתני ולבסוף ברכה אחת מעין שלש:
כר"ג אימא סיפא דרישא – דההיא מתני' דמתני גבי הכוסס את החטה דההיא רישא דידה וקתני סיפא אין הפרוסות קיימות כו':
השתא – אפילו אדייסא אמר ר"ג במתניתין בתרייתא או מין דגן ולא עשאו פת מברך אחריו ג' ברכות:
אין הפרוסות קיימות – שבתחלתו פת ממש היה:
מיבעיא – וכשנמוח מי גרע מדייסא:
אלא לאו רבנן היא – דאמרי גבי דייסא ברכה אחת והאי נמי משנמוח לאו פת הוא והוי כדייסא:
והלכתא לא גרסינן:
ריהטא – הוא חביץ קדרה:
דחקלאי – בני כפר:
דמפשי ביה קמחא – שמרבים בו קמח:
דמחווזא – בני כרך:
חביצא – כעין שלנייי"קוק שמפררין בתוך האלפס לחם:
מנא אמינא לה – דאפרורין כזית מברכין המוציא:
היה – ישראל עומד:
ומקריב מנחות – ונתנה לכהן להקריבה:
אומר ברוך שהחיינו – אם לא הביא מנחות זה ימים רבים:
נטלן לאכלן – הכהן:
ותני עלה – כלומר ותנן על המנחות מנחת מחבת ומנחת מרחשת הקריבות כשהן אפויות:
וכולן פותתן – כלומר בוצען קודם קמיצה ועושה אותן פתיתין כזיתים כדכתיב פתות אותה פתים (ויקרא ב':ו') אלמא פתיתין כזיתים מברך עליהן המוציא:
פורכן – למנחות האפויות על המחבת ועל המרחשת קודם קמיצה עד שמחזירן לסלתן:
הכי נמי – דפליג אהא דקתני מברך המוציא:
והתניא לקט מכולן – פתיתי המנחות:

כזית כו' – ומדקאמר יוצא בו ידי חובתו בפסח משום אכילת מצה דמצות עשה היא דכתיב בערב תאכלו מצות והתם לחם בעינן דכתיב בה לחם עוני אלמא לחם הוי ומברך המוציא והא מתניתין על כרחך רבי ישמעאל היא דהא קתני לקט מכולן כזית אלמא בפתיתין פחותין מכזית קאי:

בשערסן – כשחזר וגבלן יחד וחזר ואפאן. ערסן לשון עריסותיכם:

והוא שאכלן בכדי אכילת פרס – שלא ישהה משהתחיל לאכול שיעור כזית עד שגמר אכילת השיעור יותר מכדי אכילת חצי ככר של שמנה ביצים דהוי חציו ארבעה ביצים שזהו צירוף שיעור אכילה ואם שהה יותר אין האכילה מצטרפת והוה ליה כאוכל חצי זית היום וחצי זית למחר ואין בו חיוב כרת אם חמץ הוא:

ואי בשערסן והוא שאכלו – לשון יחיד מיבעי ליה:

הב"ע – ובשלא ערסן היא וכדקאמרת והא דקתני דחשיב למיהוי לחם בבא מלחם גדול ונשאר מן הלחם שלא נפרס כולו אבל אם נפרס כולו לא חשיבי פתיתין הפחותי' מכזית ולא מברכינן המוציא ואין יוצא בהן ידי חובת מצה בפסח:

תוריתא דנהמ' – תואר מראית הלחם:

כובא דארעא – עושה מקום חלל בכירה ונותן בתוכו מים וקמח כמו שעושין באלפס:

גביל מרתח – נותנים קמח ומים בכלי ובוחשין בכף ושופכי' על הכירה כשהיא נסקת:

נהמא דהנדקא – בצק שאופין בשפוד ומושחים אותו תמיד בשמן או במי ביצים ושמן:

לחם העשוי לכותח – אין אופין אותו בתנור אלא בחמה:

דף לח.

כעבין – ערוכה ומקוטפת כגלוסקאות נאות גלי דעתיה דללחם עשאה:

כלמודין – כנסרים בעלמא שלא הקפיד על עריסתם ודוגמתו שנינו במועד קטן (פ"ב דף יב.) עושה לו למודין לוחין לבור של יין לכסותו:

זיעה בעלמא הוא – ואינו פרי לברך עליו בורא פרי העץ:

וחומץ ספוניות – סופי ענבים שאין מתבשלים עולמית ועושים מהן חומץ:

מחייב קרן וחומש – לשותה ממנו בשוגג:

ור' יהושע פוטר – דזיעה בעלמא הוא ואין שם תרומה חל עליו ואין לך פרי הניתן למשקה אלא זיתים וענבים בלבד והיינו כמר בר רב אשי:

טרימא מהו – מה מברכין עליו ושם טרימא כל דבר הכתוש קצת ואינו מרוסק:

לא הוה אדעתא דרבא – לא היה מבין מהו שואל:

א"ל – רבינא להההוא מרבנן איזו טרימא אתה שואל:

דקורטמי – כרכום שכותשים אותו ונותנין בו יין ושותין:
או דשומשמי – להוציא שמנן:
או דפורצני – כתישת ענבים לתת לתוך החרצנים מים לעשות תמד:
א"ל רבא חשילתא קא אמרת – מתוך דברי רבינא הבין רבא את השאלה א"ל דבר מעוך שאלתני כמו ביעי חשילתא דשחיטת חולין (דף צג.):
מותר לעשות מהן טרימא – שאינו מפסידה אלמא דבמילת' קאי וכיון דהכי הוא מברכין עליה ב"פ העץ:
והלכתא – ל"ג ומהלכות גדולות הוא:
שתיתא – מאכל העשוי מקמח קליות שנתיבשו בתנור בעוד שהשבלים לחים:
עבה לאכילה עבידא – ובמילת' קיימא:
שבוחשין – מגיסין בכף לערבו יפה במימיו:
זיתום המצרי – מפורש במסכת פסחים (דף מב:):
וכל המשקים שותה – אלמא לאכילה מכוין ורפואה ממילא הויא הכא נמי לאכילה מכוין כו':
ה"ג וצריכא דרב ושמואל – ואע"ג דתניא לענין שבת דאוכל הוא ומותר לאכלו בשבת איצטריך למימר דטעון ברכה:
ה"ג דסד"א כיון דלרפואה קא מכוין לא לבעי ברכה קמ"ל כיון דמתהני מיניה. שהרי מאכל הוא בעי ברוכי:
והלכתא – ל"ג ומהלכות גדולות הוא:
דאפיק משמע – שהוציא כבר והא ודאי ברכה הגונה דלשעבר בעינן שהרי כבר הוציא הלחם הזה מן הארץ שהוא בא ליהנות הימנו:
דכתיב אל מוציאם ממצרים – וכשנאמרה פרשת בלעם כבר יצאו:
המוציא לך מים – וכבר הוציא:
ורבי נחמיה סבר דמפיק משמע – שעתיד להוציא דכתיב המוציא אתכם וכשנאמר פסוק זה למשה עדיין לא יצאו והמוציא לך מים עדיין היה מוציא כל ימי היותם במדבר:
דאפיקית יתכון – שאני הוא שהוצאתי אתכם:

דף לח:

אשמעינן טעמא – פירושא דקרא כמו שפירשנוהו ולמדנו פירושו:
ואשמעינן הלכה כרבנן – דהמוציא דאפיק הוא:
מאי קמשמע לן – הכל מודים בזו:

אף ירקות שנשתנו כו' - ואפילו הכי במילתייהו קיימי ומברכין עלייהו בורא פרי האדמה:
שלקות - כל ירק שלוק:
דרש רב חסדא - כך:
משום רבינו - רב:
שלקות אומר בורא פרי האדמה ורבותינו כו' ומאן נינהו עולא אמר רבי יוחנן שהכל - הרי הדבר במחלוקת:
ואני אומר - ליישב דבריהם שאינן חלוקין יש מהן פרי האדמה ויש מהן שהכל:
כל - ירק הנאכל חי שתחלתו ב"פ האדמה שלקו אפקיה ממלתיה לגריעותא ומברך שהכל ולקמן מוקי לה בתומי וכרתי:
וכל - ירק שאין דרכו ליאכל חי שמתחלתו אם אכלו חי שהכל הוא מברך:
שלקו - והביאו לדרך אכילתו הוא עיקר פריו ומברך בורא פרי האדמה:
דרש רב נחמן - כך:
משום רבינו - שמואל:
שלקות מברך בורא פרי האדמה וחברינו כו' - רב נחמן חשוב ולא קרי לעולא רבותינו:
אמר שלקות שהכל ואני אומר - שהם חלוקין בפלוגתא דרבי מאיר ורבי יוסי ודברי שמואל ודברי ר' יוחנן בכל מיני ירקות הן וחלוקין זה על זה שמואל כר"מ דאמר מבושל קאי במלתיה ור' יוחנן קאי כר' יוסי:
יוצאין ברקיק השרוי - במים ידי אכילת מצה של מצוה וקרינן ביה לחם עוני:
אבל לא במבושל - דתו לאו לחם איקרי:
אפילו ר' יוסי מודה - דלענין ברכה במילתיה קאי:
אמר רב נחמן קבע עולא לשבשתיה כר' בנימין - עולא שאמר משום ר' יוחנן לעיל שהכל למד וקבע שבושו כרבי בנימין עד שנתקעה בלבו ועכשיו אומר בבית המדרש בשם רבי יוחנן:
תהי בה ר' זירא - במחלוקת זו שהוזכרה בבית המדרש וכי מה ענין להזכיר דברי ר' בנימין אצל דברי רבי חייא בר אבא במחלוקת בית המדרש הרי אינו כדאי לחלוק עליו:
בר מן דין ובר מן דין - לבר משתי ראיות הללו שאמרתי שאין רבי בנימין כלום אצל רבי חייא יש לנו עוד ראיה שלא אמר רבי יוחנן מימיו שלקות שהכל:
וא"ל בורא פרי האדמה - אלמא אע"ג דשלקיה קאי במלתיה:
שאכל זית מליח - שהיה מלוח זה כמה ימים וקי"ל (פסחים עו.) מליח כרותח:

אבל לא כבושין – בירקות של מרור היא שנויה בפרק כל שעה (פסחים דף לט.) לומר שאין יוצאין בהן שלוקין משום מרור אלמא לאו במלתייהו קיימי:
שלוק הוי נימוח טפי ממבושל:
דבעינן טעם מרור וליכא – אבל לענין ברכה שם פרי עליו:

דף לט.

בצר ליה שיעורא – וגבי ברכת פירות הארץ אכילה כתיבה ואכילה בכזית:
כזית שאמרו – לענין שיעור כל אכילות:
אגור בתוכו – מזומן לצאת ממנו שאינו נבלע בפרי כמשקה תפוחים ותותים אלא אגור כמשקה ענבים:
דורמסקין – אף הן שלקות מעשב שקורין אקדלשי"ט בלע"ז כך ראיתי בפירוש בבא קמא של רבינו יצחק ברבי יהודה אבל כאן פירש פרונ"ש וכן שמעתי אני כאן ובבבא קמא (פ"י דף קטז:) פרונ"ש ואי אפשר להעמידה דא"כ הרי ברכתו ב"פ העץ והאיך קדם וברך על הפרגיות שברכתן שהכל ואינם כדברים חשובים כדמפרש ואזיל:
פרגיות – בשר עוף שקורין פרדרי"א:
שלא טעם טעם בשר – ונעשה הבשר חביב עליו:
זקנה אין כאן – הלא זקן אני והיה לו לשאלני על איזה מהן יברך לפטור את שאר המינין ודברים הללו אינן באין ללפת את הפת אלא שלא מחמת הסעודה הן באין ואמרינן לקמן (דף מא:) דטעונין ברכה לפניהם ואין הפת פוטרתן:
דמברך סבר שלקות – דכרוב ודורמסקין שהכל ברכתן כפרגיות דעל דבר שאין גדולו מן הארץ כגון בשר ביצים ודגים תנא במתניתין שהכל וכיון דברכותיהם שוות חביב עדיף:
ומלגלג סבר שלקות בורא פרי האדמה – שהיא ברכה חשובה לעצמה לדברים חשובים והיה לו להקדימו:
כרוב עדיף דזיין – דתניא לקמן (דף מד:) כרוב למזון ותרדין לרפואה:
גרגלידי דלפתא – ראשי לפתות:
פרמינהו – מנושיי"ר בלע"ז לשון קניבת ירק:
פרימא זוטא – גריעותא היא ובשאכלו חי קאי:
אבי תפי – על מקום שפיתת הקדירה:
ועביד תוך תוך – כלומר ששלוק ונמחה מאד וקול רתיחתו נשמעת כקול תוך תוך:
מיא דסלקא – תבשיל של תרדין:
כסלקא – לענין ברכה:

דשיבתא – ירק שנותנין מעט בקדרה למתק בעלמא ולא לאכלו אני"ט בלע"ז:
למתוקי טעמא עביד – ומברכין על מימי תבשילו ב"פ האדמה:
השבת אין בה – בבד שלה משנתנוה בקדרה והוציאוה אין בה שוב משום איסור תרומה דהוה ליה כעץ בעלמא מדקתני משנתנה טעם שמע מינה לטעמא עבידא:
פת צנומה – יבשה שנתנה בקערה לשרות וכן צנומות דקות:
צריך שתכלה – ברכת המוציא עם פריסת הפרוסה מן הפת והאי פרוס ועומד הוא:
אפרוסה (**כליא**) – כיון דאמרת עם פריסת הפרוסה תכלה מאי חשיבותא ומאי אהניתא:

דף לט:

אלא אמר רבא מברך ואח"כ בוצע – וגומר כל הברכה ואח"כ מפריש הפרוסה דכליא ברכה אפת שלם:
פתיתין ושלמין אמר רב הונא – אם רצה מברך על הפתיתין ואם הפתיתין גדולים מן השלמין צריך לברך עליהן:
כתנאי – הא דאמרת פרוסה של חטין ושלמה של שעורין כו' תנאי היא:
אבל לא חצי בצל גדול – ואע"פ שיש בו יותר מקטן שלם:
במקום שיש כהן – ונותנו לו מיד:
במקום שאין כהן – צריך לישראל שיצניענו עד שימצא כהן ליתנו לו וחצי בצל אין מתקיים:
יוצא ידי שניהן – ידי מחלוקת של רב הונא ורבי יוחנן:
מניח פרוסה תחת השלמה – ונמצאו שתיהן בידו ובוצע או משתיהן או מן השלמה:
לחם עוני כתיב – ודרכו של עני בפרוסה לפיכך צריך שיראה כבוצע מן הפרוסה:
אכולה שירותא – פרוסה גדולה שהיה די לו לכל הסעודה בשבת:
ריפתא דערובא – שערבו בו אתמול ערובי חצירות:

דף מ.

טול ברוך – הבוצע קודם שטעם מן הפרוסה בצע ממנה והושיט למי שאצלו וא"ל טול מפרוסת הברכה אף על פי ששח בינתים אין צריך לחזור לברך ואף על גב דשיחה הויא הפסקה כדאמרינן במנחות (פרק ג' דף לו.) סח בין תפילין לתפילין צריך לברך וכן בכסוי הדם הך שיחה צורך ברכה ולא מפסקא:
הביאו מלח – נמי אין צריך לברך שאף זו צורך ברכה שתהא פרוסה של ברכה נאכלת בטעם:

גביל לתורי – גביל את המורסן במים לצורך השוורים:
ובצע לה להדיא – כלומר מיד ולא המתין למלח ולפתן:
בשש – עכוב כמו בושש רכבו (שופטים ה) כלומר פת נקיה היא זו ואין צריכה לפתן:
אין מי רגלים כלים – מן הגוף אלא בישיבה לפי שכשהקלוח קרוב לפיסוק הוא דואג שלא יפלו נצוצות על רגליו ומפסיק:
בעפר תיחוח – ליכא נצוצות:
אסכרה – בו"ן מלאנ"ט:
המקפה אכילתו במים – שותה מים הרבה אחר אכילתו עד שאכילתו צפה במים ויצף הברזל מתרגמינן וקפא פרזלא (מלכים ב ו':ו'):
מונע אסכרה – שהחולי בא מחמת עצור בני מעים והעדשים משלשלים:
קצח – רבותינו מפרשים ניי"ל בלע"ז אבל אני שמעתי מין זרעים שזורעין אותו בארץ ישמעאל:
למזרח גורנו – של קצח שרוח מערבית רוח לחה ומתונתה היא ומכנסת הריח בתוך הגוף:
הא בריחו הא בטעמו – הריח קשה והטעם טוב:
מדבקא ליה – בריפתא עד שקלט הטעם:
ומקלפא ליה – בשביל הריח:
כל יום ויום – בשבת מעין שבת ביום טוב מעין יו"ט:
כלי מלא – אדם חכם:
אם שמוע – פעם אחת סופך שתטה אזן פעם אחרת:
אם תשמע בישן – ששנית ושלשת מה ששמעת אשתקד:
דעיקר אילן ארעא היא – דעיקר כל הפירות היא הארץ והכל גדל הימנה:
יבש המעין ונקצץ האילן – היה לו בית השלחין ובו מעין שהוא משקהו ממנו וקצר בכורים ממנו ואחר כך יבש המעין וכן שדה האילן וקצץ בכורים ממנו ואח"כ נקצץ האילן:
מביא ואינו קורא – שאינו יכול לומר מן האדמה אשר נתתה לי דכיון דיבש המעין ונקצץ האילן ממנה בטלה לה ארעא:
מביא וקורא – שהארץ היא עיקר:
שהוא הביא יללה – וזה הביא מיתה:
שאין התינוק יודע לקרא אבא ואמא – וזה נקרא עץ הדעת:
גווזא – הענף של עץ:

מפיק – פירי אחריני:

דף מ:

חוץ מן הפת ומן היין – כדאמרינן לקמן (דף מב.) שגורם ברכות הרבה לעצמו בקדוש ובהבדלה ובברכת חתנים:

ידי ברכה ראשונה – ברכת הזן:

פרשת סוטה – כשהכהן משביעה:

וידוי מעשר – בערתי הקדש מן הבית (דברים כ"ו:י"ג):

מלברכך – ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש תרומה ומעשר:

מתני' הנובלות – מפרש בגמרא:

גובאי – חגבים טהורים:

מין קללה – חומץ ונובלות וגובאי על ידי קללה הן באין:

גמ' שהקרים – בוטי"ר בלע"ז:

מירבא רבו מארעא – מלחלוחית הארץ הם גדלים על העצים ועל הכלים:

בושלי כמרא – כמו שרופי חמה שבשלם ושרפם החום ויבשו ותמרים הם. כמרא חום כמו מכמר בשרא (פסחים דף נח.):

תמרי דזיקא – שהרוח משירן:

אשארא – אחומץ וגובאי פליג ר' יהודה:

פרי העץ בעי ברוכי – שהרי לא נשתנו לקלקול:

הקלים שבדמאי – פירוש שהקלו חכמים בדמאי שלהן שהלוקחן מעם הארץ אין צריך לעשרן. אלו הן:

השיתין כו' – שאינן חשובים ואין ע"ה חש עליהם מלעשרן:

טולשי – קולמש"י:

שילהי גופני – ענבים סתווניות:

הא ודאן – אם ידוע שלא הופרש מהן מעשר:

שעשאן גורן – העני או מי שלקטן העמיד מהן ערימת כרי:

הלקט והשכחה והפאה – אע"פ שפטורים מן המעשר לקטן עני ועשאן גורן הוקבעו למעשר מדרבנן דמאן דחזי סבר שתבואת קרקעו היא:

דף מא.

בשלמא למ"ד – נובלות דדמאי תמרי דזיקא ונובלות דמתני' אוקימנא בבושלי כמרא היינו דהכא קרי להו נובלות תמרה ובמתני' תנן (ד' מ) נובלות סתמא:

בשברכותיהן שוות – כגון זיתים ותפוחים דתרווייהו ב"פ העץ ובא לפטור את שתיהן בברכה אחת:

חביב עדיף – איזה שירצה דמתניתין את החביב עליו משמע:

אבל בשאין ברכותיהן שוות ד"ה – אין ברכה אחת פוטרתן ושוב אין כאן מחלוקת ואע"ג דתנן (לעיל דף מ.) בירך על פירות האילן ב"פ האדמה יצא ה"מ בחד מינא וטעה ובירך עליה ב"פ האדמה אבל צנון וזית ובירך על הצנון לא נפטר זית:

פשיטא לא גרסינן עד מיתיבי חדא שאין זו שיטת הגמ' מעיקרא קשיא ליה פשיטא דלא איצטריך למימרא והדר קשיא היכי מצי למימרא ועוד דלא פשיטא היא אי לאו דאשמעינן עולא ה"א צנון פוטר את הזית דהתנן בירך על פירות האילן ב"פ האדמה יצא:

שהיה צנון עיקר – שבשבילו התחיל האכילה ולא אכל זית אלא להפיג חורפו של צנון דהוה ליה זית טפל ותנן (דף מד.) כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוטר את הטפלה:

מברך על זה כו' – וכאן לא נחלקו:

ושני מינים בעלמא – כגון זית ותפוח שברכותיהן שוות והאחד ממין שבעה בזה נחלקו:

חד אמר מחלוקת בשברכותיהן שוות – וכדאמרן:

ה"ג וחד אמר אף בשאין ברכותיהן שוות נמי מחלוקת – ומפרש לה ואזיל:

במאי פליגי – הא ודאי לא מפטרי בחדא ברכה:

אמר ר' ירמיה בלהקדים פליגי – ולא גרסי' אבל בשברכותיהן שוות מברך על אחד מהן שירצה דהשתא בשאינן שוות מקפיד ר' יהודה על הקדמתן ואמר מין שבעה עדיף כשבא לפטור זו בזו לא כ"ש:

דאמר ר' יצחק כו' – אלמא קפדינן אהקדמה ור' יהודה אית ליה דר' יצחק הלכך כל שכן היכא דחד לאו ממין שבעה דמין שבעה עדיף ורבנן לית להו דר' יצחק במקום חביב דחביב עדיף:

ופליגא דרבי חנן – הא דר' יצחק דאמר המוקדם קודם לברכה אלמא קרא לשבח א"י בא שיש בה פירות החשובים הללו ומנאן כסדר חשיבותם ופליג אדר' חנן דאמר לא בא הכתוב להודיע שבח חשיבות הפירות בטעם שלהם אלא שבחה של א"י שיש בה

פירות ששיעורי תורה נתלין בהן וכיון דהכי הוא לא הקפיד הכתוב על סדרן שהרי בזו כולן שוין:

בבית המנוגע – כתיב והבא אל הבית יטמא עד הערב (ויקרא י"ד:מ"ז) ולא כתיב כבוס בגדים והאוכל בבית יכבס את בגדיו (שם) בשוהא שיעור אכילה ואפילו לא יאכל מדכתיב בסיפיה והשוכב בבית יכבס את בגדיו הלכך הנכנס בו ונושא את בגדיו עמו שלא כדרך מלבושו אין אלו בגדיו וטמאים מיד שאף בהן אני קורא והבא אל הבית וכשהוא לבוש בהן בעי שהייה:

אכילת פרס – חצי ככר ששיערו בו חכמים את העירוב שהוא כולו מזון שתי סעודות וחציו מזון סעודה אחת:

פת חטין – נאכלת מהר:

מיסב – דרך הסבה שהיא נאכלת מהר שאינו פונה אנה ואנה:

ואינו מטמא באהל – הלכה למשה מסיני הוא:

כדי רביעית יין לנזיר – אכל חרצנים וזגים ולולבין כשיעור רביעית יין חייב ואין שיעור רביעית יין ורביעית מים שוין לפי שהיין עב והמים קלושין ויש ברביעית יין יותר ממה שיש ברביעית מים כדאמרינן (במנחות קז.) [בשבת (דף עז.)] גבי רביעית דם שיכול לקרוש ולעמוד על כזית משום דסמיך אבל מידי דקליש לא הוה רביעית דידיה כזית:

להוצאת שבת – דתנן המוציא אוכלין כגרוגרת (שבת עו:) והיא תאנה יבשה:

דף מא:

שיעורן כרמונים – ניקב כמוציא רמון טהור בעלי בתים חסים על כליהם הלכך ניקב כמוציא קטניות מצניעו לזיתים ניקב כמוציא זית משתמש לאגוזים ניקב כמוציא אגוז משתמש בו רמונים אבל של אומן העומד למכור לא הוי שיעוריה בהכי:

שרוב שיעוריה – אכילת חלב דם נותר ופיגול:

דבש – האמור בתורה הוא דבש תמרים וכותבת היא תמרה:

זה שני לארץ – ארץ זית שמן ודבש דכתיב בסיפיה דקרא הפסיק ארץ את הסדר וחזר לעשות זיתים ותמרים חשובים מתאנים ורמונים שהרמון חמישי לארץ הכתובה בראש המקרא ודבש שני לארץ הכתובה בסופו:

מאן יהיב לן נגרי דפרזלא – רגלים של ברזל:

ונשמעינך – נשמשך ונלך אחריך תמיד:

הביאו לפניהם תאנים וענבים בתוך הסעודה – ולא ללפת את הפת דא"כ הוו להו טפלה ואין חולק בדבר שאין טעון ברכה לא לפניו ולא לאחריו אלא לפעמים שבא למתק את פיו בתוך הסעודה בפירות:

מברך לפניהם – דלאו טפלה נינהו:

ולא לאחריהם – דבהמ"ז פוטרתן:

בין לפניהם בין לאחריהם – דלא פטר אלא מידי דזיין והני לא זיינ:

פת הבאה בכסנין – לאחר אכילה ובהמ"ז היו רגילים להביא כיסנין והן קליות לפי שיפין ללב כדאמרי' בעלמא (עירובין כט:) הני כיסני דמעלו לליבא ומביאין עמהן פת שנלושה עם תבלין כעין אובליאי"ש שלנו ויש שעושין אותן כמין צפורים ואילנות ואוכלין מהן דבר מועט ומתוך שנותנים בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט לא הטעינוה ברכה מעין ג' מידי דהוה אפת אורז ודוחן דאמרינן בפרקין (דף לז:) בתחלה בורא מיני מזונות ולבסוף ולא כלום:

פת פוטרת – בין לפניהם בין לאחריהם:

דברים הבאים מחמת הסעודה – ללפת בהן את הפת:

אין טעונין ברכה – דהוו להו טפלה הלכך כל מידי בין מזון בין פירות שהביאו ללפתן אין בו ברכה לא לפניו ולא לאחריו:

שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה – כגון דייסא וכן כרוב ותרדין שאינן לפתן ובאין למזון ולשובע:

טעונין ברכה לפניהן – דלאו טפלה נינהו ואינן בכלל לחם דנפטר בברכת המוציא:

ולא לאחריהן – דמיני מזון נינהו וברכת המזון פוטרתן:

דברים הרגילין לבא לאחר סעודה – כגון פירות אפי' הביאן בתוך הסעודה שלא מחמת לפתן:

טעונין ברכה בין לפניהן – דלאו טפלה נינהו:

בין לאחריהם – דאין ברכת המזון פוטרתן דלאו מזוני נינהו:

דף מב.

דגורם ברכה לעצמו – בכמה מקומות הוא בא ומברכין עליו ואע"פ שלא היו צריכים לשתייתו:

רב הונא אכל תליסר ריפתי – מפת הבאה בכסנין ולא בירך אחריו:

אמר רב נחמן עדי כפנא גרסי':

עדי – אלו. כלומר אלו לרעבון נאכלו ואכילה מרובה כזו לא נפטרת מברכה אלא כל שאחרים קובעין אכילתן בכך טעון בהמ"ז כך פירש רב האי ורבותינו פירשו תליסר ריפתי מפת שלנו ולא בירך אחריו משום דלא שבע וקרא כתיב (דברים ח׳:י׳) ואכלת ושבעת וברכת וכך פירש רב יהודאי בה"ג ואינו נ"ל דלית ליה לרב הונא והם החמירו על עצמן עד כזית ועד כביצה (לעיל דף כ:) ודלא כר"מ ודלא כר' יהודה (לקמן דף מט:):

לחמניות – אובליא"ש בלע"ז:

אסור מלאכול – עד שיברך בהמ"ז ויחזור ויברך על הבא לפניו דכיון דגמר אסח דעתי' מברכה ראשונה ומסעודתיה:

סלק אתמר – אם סלק הלחם וכל האוכל מעל השלחן ועדיין לא ברכו אסור לאכול:

ריסתנא – אמנישטרשיו"ן:

אתכא דריש גלותא סמכינן – ואין סילוקתנו סלוק שדעתנו אם ישא משאות מאת פניו אלינו נאכל:

הרגיל בשמן – למשוח ידיו אחר אכילה:

שמן מעכבו – לענין ברכה שאפילו גמר וסלק ולא משח ידיו עדיין סעודה קיימת ואוכל בלא ברכה:

ולית הלכתא ככל הני שמעתתא – אין סיום סעודה תלוי לא בגמר ולא בסלוק ולא בשמן אלא במים אחרונים כ"ז שלא נטל מים אחרונים הוא מותר לאכול ומשנטל אסור לאכול:

לנטילת ידים – דמים אחרונים בהמ"ז ולא יאכל כלום עד שיברך על מזונו:

תכף לת"ח – המקריבו אליו ומארחובביתו:

ברכה – בביתו:

מתני' ברך על היין כו' – נוהגין היו להביא קודם אכילה כוס יין לשתות כדתניא לקמן (דף מג.) כיצד סדר הסבה כו' ומביאין לפניהם פרפראות להמשיך אכילה כגון פרגיות ודגים ואח"כ מביאין השלחן ולאחר גמר סעודה יושבים ושותים ואוכלים ומה הן אוכלים פרפראות כגון כיסני דמעלו ללבא ולחמניות והוא יין ופרפרת שלאחר המזון ושניהם קודם בהמ"ז:

מעשה קדרה – חלקא טרגיס וטיסני:

היו יושבים – בלא הסבת מטות שמוטים על צדיהן שמאלית על המטה ואוכלין ושותין בהסבה:

כל אחד ואחד מברך לעצמו – דאין קבע סעודה בלא הסבה:

דף מב:

בא להם יין בתוך המזון כו' – בגמ' מפרש טעמא (ד' מג.):
והוא אומר על המוגמר – אותו שברך על היין הוא מברך על המוגמר שהיו רגילים להביא לפניהם אחר אכילה אבקת רוכלין על האש במחתות לריח טוב ומברכים עליו בורא עצי בשמים:
לאחר סעודה – לאחר בהמ"ז שאינו מצרכי סעודה אפי' הכי מי שברך על היין שהתחיל בברכות אחרונות גומרן:
גמ' לא שנו – דיין שלפני המזון פוטר את שלאחר המזון:
אלא בשבתות כו' – דדעתו לישב אחר המזון ולשתות וכי בריך ברישא אדעתא דהכי בריך:
על כל כוס וכוס – דהוה כנמלך ומתחיל בשתיה בכל חד וחד:
יישר – יפה עשית:
וכן אמר ריב"ל – לעשות:
לא סבר לה מר כו' – דביום טוב לאו נמלך הוא:
נמלך אנא – איני רגיל לקבוע סעודה על היין:
בא להם יין בתוך המזון – וקודם המזון לא בא להם:
אם תימצי לומר – להביא ראיה ממשנתנו דקתני דיין שלפני המזון פוטר את שלאחר המזון אינה ראיה דהתם זה לשתות וזה לשתות אבל שבתוך המזון לשרות אכילה שבמעיו הוא בא ולא היו רגילין לשתות בתוך הסעודה אלא מעט לשרות:
לאחר המזון אחד מברך לכולן – קס"ד דה"ק דכשיביאו יין שני אחר המזון אחד מברך לכולן והא תנא ליה דכל אחד ואחד יברך על שבתוך המזון לעצמו וקא מצריך תו ברכה על שלאחר המזון:
פטר את הפרפרת – אע"פ שאין צורך סעודה למלוי הכרס אלא למגמר אכילה:
וכל שכן מעשה קדרה – שהוא לאכול לזון ממש:
בדוך פלן – במקום פלוני דקבעו להם מתחלה מקום בדבור ועצה והזמנה הוי קביעות אבל ישבו מאליהן במקום אחד יחד אינה קביעות:
אזלו תלמידיו בתריה – דקברוהו בעיר אחרת:
נהר דנק – כך שמו:
רישא דוקא – דקתני היו יושבים בלא הזמנת מקום הוא דלא הוי קביעות אבל אנו שהזמינהו לכך הוי קביעות ואחד מברך לכולן:

דף מג.

אהדר קרעיה לאחוריה – קרע שקרע בהספד רבו החזיר החלוק לאחוריו ומה שלאחור לפנים כדי לקרוע קרע אחר להראות אבל עכשיו כיום המיתה על שהיו צריכים להוראה ואין יודעים להורות:

רמי להו כו' – כדרמינן לעיל וע"כ מבעי ליה לאוקומי ברייתא בהכי וקתני אחד מברך לכולם דקביעות הוא:

הביאו להם מים – כך היו רגילים:

נוטל ידו אחת – לקבל בה כוס ששותה לפני המזון:

עלו – על המטות והסבו:

חוזר ונוטל ב' ידיו – שצריך לאכול בשתיהן:

אע"פ שכל אחד ואחד ברך לעצמו – צריכין עוד ברכה שאין ברכה ראשונה פוטרתו שאין הראשון קרוי שלפני המזון שאינו במקום סעודה והאי בתרא הוא יין שלפני המזון:

אחד מברך לכולן – דכיון דהסבו הוקבעו:

קשיא רישא – דקתני כל אחד ואחד מברך לעצמו:

שאני אורחין דדעתייהו למיעקר – סופן למיעקר ולעלות ולהסב במקום אחר שאין זה מקום המסיבה אלא כאן ישבו עד שיתכנסו כל הקרואים ודרך בעלי בתים עשירים היה לזמן לסעודתם אורחים עניים להכי קרי להו אורחים והא דאמר רב יין לא בעי הסבה אלא ישיבה בעלמא שלא בשעת סעודה קאמר או בשעת סעודה ובמקום סעודה:

הואיל ואין בית הבליעה פנוי – ואין לב המסובין אל המברך אלא לבלוע:

מכלל דאיכא עדיף מיניה – ואפ"ה כיון דאתחיל בחדא עביד לאידך:

הנוטל ידיו תחלה – במים אחרונים הוא מזומן לבהמ"ז:

חזייה – רבי חייא לרב:

דהוה מרתת – שמא ראה ידי מלוכלכות או שמא הארכתי באכילה יותר מדאי:

עיין בברכת מזונא קאמר לך – כאן נתן לך רשות לברך בהמ"ז שהנוטל ידיו תחלה הוא מברך:

על הריח – של מוגמר:

תמרתו – קיטור העשן שמתמר ועולה:

הא לא ארח – לא הריח בו עדיין ולא נהנה:

מברכין עליהן בורא עצי בשמים – ואע"פ שנשרף ואינו בעין אלא שהתימור עולה:

חוץ ממושק – מושג"א בלע"ז:

שהוא מן חיה – מן הרעי של חיה:
מיתיבי אין מברכין בורא עצי בשמים אלא על אפרסמון – שהעץ עצמו בא לפנינו:
של בית רבי ושל בית קיסר – נקט הני משום שאינו מצוי אלא בבית מלכים ובעלי גדולה:
ועל ההדס שבכל מקום – וה"ה לכל הדומה להם שהעץ עצמו מריח בלא שרפה אלא דהדס שכיח ודברו חכמים בהווה בכל מקום ומוגמר לא מברכינן אלא בורא מיני בשמים:
משחא דאפרסמא מאי מברכין – על ריחו:
שמן ארצנו – שהיה גדל ביריחו ועל שם הריח היתה נקראת יריחו והוא פנג האמור בספר יחזקאל (כ"ז) יהודה וא"י המה רוכליך בחיטי מנית ופנג כך ראיתי בספר יוסף בן גוריון:
בר מיניה דרב יהודה – אל תביא לי ראיה מדבריו בזו:
כשרתא – קושט:
משחא כבישא – שמן שבו טמון הקושט והשמן מריח מן הבושם שבתוכו:
משחא טחינא – שטחנו בו כשרתא:
לא – הואיל ואין נראה לעינינו אלא השמן:

דף מג:

סמלק – יסמי"ן קורין לו בלשון ישמעאל והוא מין עשב שיש בו שלש שורות של עלין זו למעלה מזו ושלשה עלין לכל שורה:
חלפי דימא – בושם שקורין אשפי"ג והוא שבולת נרד ועשוי כעין גבעולי פשתן דאשכחן גבעולין דאיקרי עץ:
נרקום – חבצלת השרון בה"ג:
דגנוניתא – הגדל בגינה:
סיגלי – ויול"ש בלע"ז:
חבושין – קודונייש בלע"ז:
להתנאות – ליהנות:
כלבנון – שמריחין עליו ופרחיו:
יפה לו אומנתו – ואפי' בורסי נאה לו אומנתו בעיניו ועשה הקדוש ב"ה כן שלא יחסר העולם אומנות:
קורא – רך הגדל בדקל תלה אותו לחזיר והוא יגלגלנו באשפה שזו היא אומנתו:
אבוקה כשני בני אדם – לענין היוצא בלילה דאמר מר אל יצא אדם יחידי בלילה:

וירח כשלשה – ויש חלוק בין שנים לשלשה כדלקמן:
לאחד נראה – השד ומזיקו:
היא מוצאת והיא שלחה וגו' – ואילו בהדיא לא אמרה אלו הסימנים של יהודה הם ולו אני הרה אלא לאיש אשר אלה לו אנכי הרה אם יודה יודה ואם לאו אשרף ולא אלבין פניו:
שמן והדס – בסוף הסעודה שמן לסוך ידיו להעביר זוהמת האוכלים והדס להריח כמו שאמרנו:
אני אכריע – לצד בית שמאי:
זכינו לריחו ולסיכתו – כגון משחא כבישא הלכך שמן עדיף:
ולא היא – לא אמר רבא הלכתא כב"ה אלא רב פפא אכסיף לפי שטעה והשמיט עצמו בכך:
שמן ויין – זהו יין שלאחר המזון ואין זה כוס של ברכה:
שמן בימינו – לפי שעליו מברך תחלה:
מברך על השמן – בורא שמן ערב:
חוזר ומברך על היין – כגון בחול שאין היין קבע ואין היין שלפני המזון פוטרו:
וטחו בראש השמש – כדי שלא יצא בידיו מבושמות בשוק שגנאי הוא לתלמיד חכם:
שחשודים על משכב זכור – מבשמין עצמם כדי שיתאוו להם:
ושערו כבגדו דמי – דלא שכיח ביה זיעה:
ואמרי לה כגופו – דשכיח ביה זיעה:
משום חשדא – של זנות:
דלא קביע ליה עידנא – שלא קבעו לו רבו קביעות ללמדו בלילה:
בפנתא – אנפוני"א בלע"ז שעל גבי הרגל:
גילדא – עקב שקורין שול"א:
בימות הגשמים – הטיט מכסהו:
אפי' היא אשתו – שאין הכל מכירין בה וחושדין אותו:
דקרו ליה פושע – מתעצל:
בקדושא דבי שמשי – ששותה כוס של קידוש בשבת בלילה:

דף מד.

מתני' מליח – כל דבר מלוח:
גמ' פירות גנוסר – פירות ארץ ים כנרת חשובים מן הפת:

זיונא – משמע מידי דבר אכילה:
מזונא – דבר הסועד:
דשריק דודבא מאפותי' – שהזבוב מחליק ממצחו מתוך צהלת פנים בשרו מחליק:
עד דמריד – דעתו מטרפת:
באלושי – אוכלוסי בני אדם:
ספלי טרית – ספלים מלאים חתיכות דג חתוך שקורים טונינ"א:
לקוצצי תאנים – למאכל פועלים שקוצצים תאנים והיו מרובים עד שכל אלו צריכין להם למאכל:
בריכות – קובייא"ש בלע"ז:
משלש בריכות בחדש – ג' פעמים בחדש מורידים ממנו כך:
שמנים זוגות אחים – שנים שנים אחים היו כולם וכן נשותיהם:
שריף – תבשיל לח שיש בו מרק כמו שורפה חיה:
מתני' מברך אחריהם ג' ברכות – ר"ג לטעמיה דאמר לעיל בפירקין (דף לז.) כל שהוא מז' המינים מברך אחריו ג' ברכות:
אפילו אכל שלק – של ירק:
והוא מזונו – שסמך עליו למזון:
וחסרונן – צרכי ספוקן:
גמ' וברכת – אכולהו קאי ובההוא קרא ג' ברכות רמיזי כדאמרינן בפרק שלשה שאכלו (דף מח:):
ארץ הפסיק העניין – ולא קאי וברכת אלא אלחם דסמיך ליה:
ור"ג ההוא – הפסקה לפרושי חטה דכתיב בקרא קמא אתא ולמעוטי שאם כססה כמות שהיא אין זו בכלל ברכה אא"כ עשאה לחם:
חמשת המינים – כולם מין דגן חטין ושעורין וכוסמין ושבולת שועל ושיפון כוסמין מין חטה שבולת שועל ושיפון מין שעורה:
מברך עליו ב"מ מזונות – אם עשאו תבשיל:
כל שהוא מז' המינים – משאר ז' המינים האמורים בפסוק ואינו מין דגן:
אפרי דעץ על העץ ועל פרי העץ ועל ארץ חמדה טובה ורחבה – אתרוייהו קאי כולה עד סופה:
רב חתים בר"ח כו' – אע"ג דדמיא לתרתי:
הכא מאי – מי מחתמינן בתרתי כהאי גוונא כגון על הארץ ועל הפירות ולא הויא חתימה בשתים ממש כדמפרש לה בפרק שלשה שאכלו (דף מט.):

הא לן והא להו – רב חסדא מבבל ובבבל חתמי על הארץ ועל פירותיה ור' יוחנן מארץ ישראל והתם חתמי על הפירות:
ואנן מברכינן – על פירותיה אארץ ישראל לחודה קאי ואנן לא אכלינן מינייהו ומברכים עלייהו:

דף מד:

קופרא – כל מיני בשר:
אבל ירקא לא – צריך לברוכי אחריה:
חד כתרי – מר זוטרא שהוזכר כאן יחיד בלא שם אביו עביד כרב יצחק בר אבדימי שהוזכר בשמו ובשם אביו:
ותרי כחד – מר בר רב אשי שהוזכר בשמו ובשם אביו עביד כר' יצחק שהוזכר יחיד:
ככולהו – אף כרב פפא:
כל שטעון ברכה – משנה היא במסכת נדה:
למעוטי ירקא – וכ"ש מיא:
למעוטי מצות – אין מברכין כשמסלקין תפילין וציצית ואחר תקיעת שופר ולולב:
כל שהוא כביצה – אין לך מין מאכל שיעור כביצה שלא תהא ביצה טובה לגוף ממנו:
מגולגלתא – צלויה לחה ורכה ששורפין אותה:
מגולגלתא משיתא – טובה משיתא קייסי:
קייסי – מדות מחזיקות לוג:
מטויתא – צלויה קשה טובה מארבע קייסי:
מבושלתא – במים עלה א"ר ינאי כל שהוא כביצה ביצה טובה ממנו:
בקלח של כרוב שנו – שהוא מזון דתניא לקמן כרוב למזון:
כרישין – כרתי:
כל ירק חי מוריק – נוטל תואר הפנים:
כל קטן – שלא גדל כל צרכו ולקמן מפרש כמה כל צרכו:
כל נפש – דבר חי הנאכל שלם כגון דגים קטנים שגדלו כל צרכן:
הקרוב לנפש – האוכל מן הבהמה במקום חיות שלה ולקמן מפרש לה:
אוי לבית – לכרס האוכל לפת:
נלעסיה – כוססו ומשליכו:
לשלקינהו – בקדרה הרבה שלא יצטרך לכוססו בשיניו:

קודם ארבע שעות – שאינו זמן סעודה והריח קשה לבני אדם המספרים עמו קודם אכילה שהגוף ריקן:
כאידך דר' יצחק סבירא לי – אבל אסור לספר לא סבירא לי:
בר זוזא – כלומר שמן וטוב ששוה זוז:
דלית ביה רבעא – שלא גדל עד רביעית שלו כגון טלה רביעית של איל גדי כדי רביעית של שעיר גדול וכן כל דבר:
גילדני דבי גילי – דגים קטנים מאד ומצויין בין הקנים באגם ואין דרכן לגדל יותר אבל דג קטן ממין דג גדול ולא גדל רובע זה הוא קטן מקטין:
עונקא – צואר מקום בית השחיטה וסמוך ללב ולמעים:
לבי ברוך – למקום שברכו שם על השחיטה:
ומי סיסין – תבשיל של פוליאו"ל:
והרת – ולדיר"א שהולד נוצר בו:
יותרת הכבד – טרפשא דכבדא שקורין אייבר"ש:
מבלי בשר – היא קשה אבל כשמבשלה עם בשר שמן מתיש כחה:
מבלי יין – כשאין שותה אחריה יין:
מבלי עצים – שאינו שולקה הרבה:
סודני – בעל שכר תמרים ור' פפא מוכר שכר היה כדאמר באיזהו נשך (ד' סה.) טרשא דרב פפא שכראי לא פסיד ואמר רב פפא אי לאו דרמאי שכרא לא איעתרי (פסחים קיג.) והוא נקרא סודני כדאמרינן תמרי בחלוזך לבי סודנא רהוט (שם):
דלא נפיש לכו חמרא – ששותי שכר אתם:
במאי תבריתו לה – לכחו של לפת:
אופי פרסייתא – בקעיות של עצים גדולות היתה שורפת תחת קדרת הלפת:
פעמים שהוא ממית – ואלו הן ביום שבעה ימים למליחתו או ביום שבעה עשר או ביום שבעה ועשרים:

דף מה.

מאי עמא דבר – היאך נוהגים וכבר נהגו לברך בתחלה שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שברא:
שלשה שאכלו וכו' לזמן – להזדמן יחד לצרוף ברכה בלשון רבים כגון נברך:
שנטלה תרומתו – קס"ד תרומת מעשר שלו שעל הלוי להפריש:
מעשר שני שנפדה – להתירו באכילה חוץ לירושלים ואת פדיונו יעלה לירושלים ויאכל:

והשמש - ששמשם בסעודה ואכל עמהם כזית כדי להצטרף עמהם לזמון ובכל הני אצטריך לאשמעינן אע"ג דדמו לאיסור אין כאן ברכה בעבירה כדמפרש ואזיל בגמרא:
עד כמה מזמנין - כמה יאכל עמהם ויתחייב עמהם בזימון ונפקא מינה להוציאם ידי חובתן אם יתנו לו הכוס לברך:
גמ' מה"מ - דשלשה ראוים לברכת צירוף:
גדלו לה' אתי - הרי שלשה וכן אקרא הבו גודל היחיד אומר לשנים:
אינן רשאין ליחלק - ולברך כל אחד לעצמו דמפקעי לה לתורת זמון:
שלשה אין שנים לא - ה"פ דמדקתני אין רשאין ליחלק שמע מינה דשלשה מזמנין שנים אין מזמנין ואפילו רצו דאי אמרת שנים נמי אם רצו מזמנין אמאי אין האחד רשאי ליחלק ליזיל הוא ולא מפקעת ברכת זמון בהכי ויזמנו השנים:
שאני התם דהוקבעו בחובה מעיקרא - ואי אזיל הוא מפקעת להו חובה וקמו להו ברשות וגדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה:
אוכל עמהם - אין כאן גאוה דניחא להו דמייתי להו לידי זמון ואי שנים מזמנין אמאי ניחא להו בלאו דידיה נמי אי בעו מזמני:

דף מה:

דניחא להו דמקבע להו בחובה - דגדול המצווה ועושה:
אם רצו אין מזמנים - כדמפרש טעמא לקמן שאין קביעותן נאה משום פריצותא בין דנשים בין דמשכב זכור דעבדים בקטנים:
דאפילו מאה כתרי דמיין - לענין חובה דאין חייבות לזמן ואם רצו מזמנין והוא הדין לשנים:
דאיכא דעות - דאע"ג דלענין חובה אינן חייבות לענין רשות דעות שלשה חשיבי להודות טפי משני אנשים דאיכא משום גדלו לה' אתי:
קוראין לו - להודיעו שהם רוצים לזמן ויפנה אליהם במקום מעמדו ודי להם בכך:
ומזמנין עליו - ואע"פ שאינו בא אצלם:
ואמר רבי זירא לומר שאין ברכת הזימון ביניהן - לא בא ללמדנו אלא שאין צריכין זימון דכיון דאחד יוצא בברכת חברו אשמעינן דאין זימון דאי יש זימון ברכת שניהם היא שהרי אומר נברך והוא עונה ברוך הוא:
לאו דשמיע להו מרבי יוחנן - דבר מערבא הוא דאילו רב בבבל הוה ובני מערבא היכא שמיע להו:
והוא דקרו ליה ועני - שסמוך הוא אצלם ועונה ברוך הוא:

לא אמרן – דלא צריך למיתי גבייהו אלא שלשה אבל עשרה שיצטרפו משום הזכרת השם עד דאתי גבייהו:

נראין כעשרה – דאין אדם ממהר להבחין בין עשרה לתשעה:

מצוה ליחלק – ולברך כל אחד בפני עצמו בין ברכת המוציא בין ברכת המזון:

אחד מפסיק לשנים – אם גמרו השנים סעודתן ורוצין לזמן דרך ארץ הוא שיהא האחד מפסיק את סעודתו עד שיזמנו עליו עד ברכת הזן דהיינו ברכת זימון וחוזר וגומר סעודתו אבל שנים אין עליהם להפסיק בשביל היחיד וימתין עד שיגמרו:

לפנים משורת הדין – לאחשוביה:

לא הוה בהו – מופלג בחכמה ובזקנה מן השנים:

דאיכא אדם גדול – שהגדול מברך כדפסקינן לקמן הלכתא (דף מז.):

בא ומצאן – אחד מן השוק בא ומצא שלשה שהיו מזמנין:

ברוך ומבורך – דלא מצי למימר שאכלנו משלו:

הא דקאמר ברוך ומבורך – כדאשכחינהו דקאמר המזמן נברך אבל אשכחינהו דענו ברוך הוא עונה בתרייהו אמן:

הא בבונה ירושלים – שהיא סוף הברכות הרי זה משובח וכן בסוף ברכות דקריאת שמע שחרית וערבית ואחר כל ברכותיו דקתני בברייתא הרי זה משובח אחר גמר כל ברכותיו קאמר ואחר כל ברכותיו דקתני הרי זה מגונה בסוף כל ברכה וברכה קאמר:

כי היכי דלשמעו פועלים – וידעו שנגמרה כל הברכה שהרי אין המברך עונה אמן אלא לבסוף:

וליקומו – לעבידתייהו ואי משום דקמפקע להו מהטוב והמטיב לא איכפת ליה דקסבר דלאו דאורייתא היא אלא ביבנה תקנוה על הרוגי ביתר שנתנו לקבורה:

רב אשי עני – להוא אמן בלחישה כי היכי דלא לשמעו וידעו ששם גמר הברכות ויזלזלו בהטוב והמטיב ומיהו משום דסוף כל ברכותיו היה ותניא בברייתא ה"ז משובח לא סגי דלא עני ליה:

דף מו.

קטינא חריך שקי – כך היו קורין לר' זירא וטעמא מפרש בבבא מציעא בהשוכר את הפועלים (בבא מציעא דף פה.):

כי מטא למשרי – לישנא דשירותא כלומר לפרוס ברכת המוציא ולאכול:

רב הונא דמבבל – היינו רב הונא סתמא ולפי שעכשיו היה ר' זירא בארץ ישראל במקום ר' אבהו והיה עולה מבבל קאמר הכי:

נכסיו – קרקעות:
קרובים לעיר – שיכול לראותן בעל הבית תמיד ולדעת מה הן צריכין:
עד היכן ברכת הזמון – שצריכין להיות שלשה וכשהן שנים לא יאמרוה:
ברכת המזון שתים ושלש – פעמים שהם שתי ברכות פעמים שהם שלש כיצד כשהם שלשה הן שלש ברכות וכשהם שנים הן שתי ברכות כדמפרש ואזיל:
דקסבר – ברכת זמון עד הזן וכשהם שנים אין אומרים אלא ברכת הארץ ובונה ירושלים:
ומאן דאמר שלש וארבע – כשהן שנים הרי שלש הזן וברכת הארץ ובונה ירושלים וכשהם שלשה הם מוסיפים נברך עד ובטובו חיינו:
מוקים לה – לא גרסינן והכי גרסינן והא דתניא שתים ושלש בברכת פועלים דאמרי ברכת הארץ ובונה ירושלים בחדא ברכה אין כאן אלא ברכת הזן וברכת הארץ וכשהם שלשה מוסיפין נברך הרי שלש:
דאמר מר – לעיל בפרק שני (דף טז.):
שהרי פותח בה בברוך – ואי דאורייתא היא הויא סמוכה לחברתה ואין פותחין בה בברוך:
כדתניא כו' יש מהן כו' – כגון ברכת פירות ומצות פותח ואינו חותם וטעמא מפרש בערבי פסחים (דף קה.) משום דכולה חדא הודאה ואין הפסק דבר תחנה או דבר אחר בתוכה כמו שיש בקדוש כי הוא יום תחלה למקראי קודש והנחילנו:

דף מו:

ויש מהם חותם ולא פותח – כגון ברכה הסמוכה לחברתה שהרי כבר פתח בברכה ראשונה וברכה אחרונה שבקריאת שמע אמת ויציב אמת ואמונה שאע"פ שק"ש מפסיק בינתים אברכות דלפניה סמוכה והויא לה סמוכה לחברתה:
הטוב והמטיב וכו' – דלאו סמוכה לחברתה היא שאינה מברכת המזון אלא על קבורת הרוגי ביתר תקנוה:
שהרי עוקרים אותה בבית האבל – אליבא דר"ע:
להיכן הוא חוזר – מי שנצטרף לזימון ואמרן לעיל אליבא דרב ששת ברכת זימון עד הזן והוצרך זה להיות מפסיק אכילתו עד שיגמור המברך ברכת הזן וחזר זה שהפסיק לשנים וגמר סעודתו להיכן הוא חוזר לברך לאחר שיגמור סעודתו:
חוזר לראש – לתחלת הזן שהרי נתחייב בזימון שבתחלה הוקבע בג':
למקום שפסק – לברכת הארץ כשאר יחיד:
ה"ג אף על גב דרבנן אתון פרסאי בצרכי סעודה בקיאי מינייכו:

בזמן שהן שתי מטות – רגילין היו לאכול בהסבה על צדו השמאלית מוטה ורגליו לארץ איש איש על מטה אחת:

בזמן שהן שנים גדול מסב בראש – כלומר מסב תחלה על מטתו:

ושני לו למעלה הימנו – מטת השני לצד מראשותיו של גדול:

ובזמן שהן שלשה גדול מסב באמצע שני לו למעלה הימנו שלישי לו למטה הימנו – לצד מרגלותיו:

א"ל – רב ששת לריש גלותא:

וכי בעי אשתעויי מתריץ תרוצי ויתיב – ואם רצה הגדול לדבר עם שני לו צריך הוא לזקוף עצמו ממסיבתו לישב זקוף דכל זמן שהוא מוטה אינו יכול לדבר עמו לפי שהשני לו אחורי ראשו של גדול הוא ופני הגדול מסובין לצד אחר וטוב לו שישב שני לו למטה הימנו וישמע דבריו כשהוא מוטה:

במחוג – מראים בידיהם ובאצבעותיה' ברמיזה:

מים ראשונים מהיכן מתחיללין – רב ששת קא"ל לריש גלותא מהיכן מתחילין פרסיים מים ראשונים:

לאלתר מייתו תכא קמיה – שלחן שלו מביאין מיד לפניו ואוכל ולפני כל אחד ואחד היו מביאין שלחן קטן:

לא מסלקי תכא – מקמי גדול עד דמשו כולהו ובעוד שהוא אוכל האחרים נוטלין מים אחרונים:

שני לו למטה הימנו – שאם הוצרך גדול לספר עמו לא יהא צריך לזקוף:

ובזמן שהם ג' שני לו למעלה הימנו – ואם בא לספר מספר עם השלישי לו ואם בא לספר עם השני לו טוב הוא שיזקוף ואל ישפיל את השני לו לפני קטן ממנו שיהא הוא למטה וקטן ממנו למעלה הימנו:

מתחילין מן הגדול – ולאלתר מעיילי תכא קמיה:

ובזמן שהם מאה – לאו דוקא דה"ה עשרה ולכל יותר מה' שגנאי הוא שיסלקו השלחן מלפני הגדול כשיטול ידיו וימתין שם יושב ובטל עד שיטלו כלם לפיכך כשהם יותר מחמשה מתחילין מן הקטן היושב בסוף ואין מסלקין שלחן מלפני הגדול עד שיגיעו המים לחמשה שאצלו:

וחוזרים ומתחילין מן הגדול – ונוטלין שלחן מלפניו:

למקום שמים אחרונים חוזרים – כשמגיעים לחמשה אם נטל הגדול הוא מברך ואם צוה לאחר ליטול קודם לו הוא מברך:

הנוטל ידיו באחרונה תחלה – אותו שנוטל בתחלת החמשה אחרונים קורא תחלה באחרונה:
אין מכבדין – לומר היה אתה קודם:
לא בדרכים – הולכי דרכים לומר לגדול הימנו לך לפני:

דף מז.

ולא בידים מזוהמות – בנטילת מים אחרונים:
ממערבא – לפי שהיה רבין רגיל לעלות מבבל לא"י ולומר הוא דבריו משמו של ר' יוחנן:
בפתח הראוי למזוזה – כלומר בכניסת כל פתחים למעוטי דרכים ופרצות:
לטעום איתמר – אין חלוק בדבר אלא שחייב לומר בלשון רבו:
קדים – רבה בר בר חנה לישב על השולחן ולשנות לבנו הלכות סעודה לפי שהחתן רגיל לבצוע והיה מלמדו היאך יעשה:
לבצוע – לפרוס הפרוסה מן הפת:
עד שיכלה אמן מפי העונים – אמן אחר ברכת המוציא דאף עניית אמן מן הברכה היא ואמרי' בפרק כיצד מברכין (דף לט:) צריך שתכלה ברכה קודם בציעה:
חטופה – שקורין את האלף בחטף ולא בפתח ואומר אמן והוא צריך לומר אמן:
קטופה – שמחסר קריאת הנו"ן שאינו מוציאה בפה שתהא נכרת:
יתומה – שלא שמע הברכה אלא ששמע שעונין אמן והא דאמרינן בהחליל (סוכה נא:) שבאלכסנדריא של מצרים היו מניפים בסודרים כשהגיע עת לענות אמן אלמא לא שמעי וקא ענו הנהו מידע ידעי שהם עונים אחר ברכה ועל איזו ברכה הם עונים אלא שלא היו שומעים את הקול:
ולא יזרוק ברכה מפיו – במהירות שדומה עליו כמשא אלא שחוק קבוע הוא לו:
וקא מסרהב ואכיל – ממהר לאכול כדי להצטרף לזימון וזימנו עליו:
אכילנא לן – גמרה לן סעודתנו קודם שבאת ואי אתה מחייבנו עוד בזימון:
אילו מייתו לי ארדיליא וגוזליא לאבא – שמואל חביבין עליו ארדיליא בקנוח סעודה והן כמהין ופטריות ולרב היו חביבין גוזלות ושמואל היה קורא לרב אבא לכבודו:
מי לא אכלינן – הלכך לא גמרה סעודתא ומצטרף:
עיקר שבסעודה – אחד מאותן שהיו בתחלת ההסבה:
דמאי – חטין הלקוחים מע"ה ספק עשרן ספק לא עשרן:

הא לא חזי ליה – והויא לה ברכת זמון הבאה בעבירה וכתיב (תהילים י:ג') בוצע ברך נאץ ה' ואמר מר (בב"ק דף צד.) הרי שגזל סאה של חטים וטחנה ואפאה וברך עליה אין זה מברך אלא מנאץ:

מאכילים את העניים דמאי – דרוב עמי הארץ מעשרים הם וחומרא דרבנן בעלמא הוא:

אכסניא – חיל של מלך שמטיל על בני העיר לזונם בשובם ממלחמתו והרי הם כעניים לפי שהם שלא במקומם:

שהקדימו בשבלים – לוי קדם את הכהן ונטל מעשר בשבלים קודם שנטל כהן תרומה גדולה והכהן היה לו ליטול תרומה גדולה תחלה א' מנ' דרחמנא קרייה ראשית וכתיב (שמות כ"ב:כ"ח) מלאתך ודמעך לא תאחר נמצאת תרומה גדולה של כהן בתוך המעשר הזה אחד מחמשים שבו לבד מתרומת מעשר שעל הלוי להפריש תרומה ממעשרו:

וכדרבי אבהו – אשמעינן מתניתין דהכי הוא כדרבי אבהו דפטר ליה ללוי מתרומה גדולה שבו:

דף מז:

מכל מעשרותיכם – בפרשת לוים כתיב ואל הלוים תדבר וכתיב בהאי קרא את כל תרומת ה' כל צד תרומה שבו חייבים להפריש ממנו:

האי אידגן – משעה שנתמרח בכרי נעשה דגן וכיון דאיקרי דגן חלה עליו רשות כהן תחלה דכתיב ראשית דגנך תתן לו אבל בשבלים לא אידגן ולא חלה עליו רשות כהן:

מעשר שני והקדש – אם הבעלים פודין אותו מוסיפין חומש:

לא קבע – אין לו קביעות לפי שהולך ובא:

והכא בע"ה דרבנן – ברייתא דקתני אין מזמנין על ע"ה בע"ה דרבנן:

דפליגי עליה דר"מ – וקאמרי כשאינו מעשר פירותיו הלכך כותי מזמנין עליו דעשורי מעשר:

איזהו ע"ה – שדברו חכמים בכל מקום:

שלא שמש ת"ח – הוא הגמרא התלויה בסברא שהיו נותנים לדברי משנה טעם והיו מתאספים יחד ועוסקים בכך והיא דוגמת הגמרא שסדרו האמוראים:

לא אזמין עליה – רמי בר חמא לא רצה לצרפו לשלשה לזמון:

דמשמע – משמש:

ורמי בר חמא הוא דלא דק – לא בדק לשאול מדת רב מנשיא:

שלא נטלה תרומתו – קס"ד תרומת מעשר קאמר:

פשיטא – דאין מזמנין דהיינו טבל:

שהקדימו בכרי – לאחר שנתמרח והוקבע לתרומה מן התורה קדם לוי את הכהן ונטל מעשר ראשון תחלה ואחד מחמשים שבו היה ראוי לתרומה גדולה לכהן ושלא ניטלה תרומתו דקתני לאו תרומת מעשר קאמר אלא תרומה גדולה:

מהו דתימא כדאמר ליה רב פפא לאביי – לעיל אי הכי אפילו הקדימו בכרי נמי קמ"ל:

אסימון – כסף שלא נקבע בו צורה וקורין לו פלזו"ן בלע"ז:

עד שימול ויטבול – ביבמות (ד' מו:) נפקא לן מויקח משה את הדם ויזרוק על העם ואין הזאה בלא טבילה:

סניף – חבור לזימון עשרה וכי אמר רב אסי נמי לעשרה קאמר:

מצוה דרבים – להוציא רבים ידי חובתם בקדושה:

תשעה נראין כעשרה – מפרש ואזיל לה:

אמרי לה כי מכנפי – הוו נראים כעשרה שאין אדם מבחין בהן כל כך מתוך שהן יחד:

ואמרי לה כי מבדרי – נראין טפי מרובין:

שני תלמידי חכמים המחדדין זה את זה בהלכה מצטרפין – להיות שלשה:

קטן פורח – שהביא סימנים ולא בא לכלל שניו:

דף מח.

לאתויי קטן פורח – שאין מדקדקין בו אם בא לכלל שנים או לאו ומה הן שנים י"ג שנים ויום אחד:

טללא – גג:

בוצין – דלעת ואית דגרסי מקטפיה וקטף הוא שרף האילן כלומר משעה שהוא חונט ויוצא מתוך השרף ניכר אם יהיה טוב:

מקניה – מקן שלו מקטנותו:

ואיהו סבר – רבי זירא שהיה קובל ומתחרט על שלא שאל על הששה סבר דילמא רובא דמנכר שפיר בעינן דליכול דגן ואי בעי מיניה ששה לא היה מתיר:

ינאי מלכא – ממלכי בית חשמונאי היה והרג חכמי ישראל שבאו לפסלו מן הכהונה במסכת קידושין (דף סו.):

סלסלה ותרוממך – סיפיה דקרא תכבדך כי תחבקנה:

היכי אבריך – ולא נהניתי אומר נברך שאכל ינאי וחביריו משלו בתמיה:

שמעון בן שטח דעבד – שבירך להוציאם ידי חובתם בשביל כוס אחד ששתה:

לגרמיה הוא דעבד – אין אדם מודה לו:

עד שיאכל כזית דגן – ומכי אכל כזית דגן מיהא מפיק אף על גב דכזית דגן שיעורא דרבנן הוא כדאמר בפרק מי שמתו (דף כ:) מיהו כיון דמיחייב מדרבנן מחוייב בדבר קרינן ביה ומוציא רבים ידי חובתן וא"ת בקטן שהגיע לחינוך הא לא אמר הכי ההוא אפי' מדרבנן לא מיחייב דעליה דאבוה הוא דרמי לחנוכיה. ובעל ה"ג פסק דוקא דאכלו אינהו כזית או כביצה דכוותיה אבל אכלו ושבעו לא מפיק ואי אפשר להעמידה דהא ינאי וחבריו אכלו ושבעו ואפקינהו שמעון בן שטח ואע"ג דלגרמיה הוא דעבד טעמא משום דלא אכל כזית דגן הא אכל כזית דגן הכי נמי:

דף מח:

ובשבת מתחיל בנחמה – כלומר אינו צריך לא לסיים ולא להתחיל בשל שבת אלא מתחיל ומסיים בנחמה בנין ירושלים קרי נחמה כל היכי דמתחיל בין רחם בין נחמנו:

בברכה שתקנו חכמים – בהטוב והמטיב:

איכא בינייהו דיעבד – לרבנן בתראי מהדרינן ליה:

בדתנא קמא גרסינן אשר נתן לך זו הטוב והמטיב ולא גרסינן ביבנה תקנוה אלא בדרבי:

כשהוא שבע – מצוה לברך ולהודות על שבעו:

כשהוא רעב – והוא בא להפיק את רעבו ע"י ברייתו של הקב"ה לא כל שכן שזה צריך לברך להקב"ה יותר:

אינו צריך – לק"ו זה ולא גרסי' בדרבי אשר נתן לך זה הטוב והמטיב:

אלא וברך את לחמך – ברך על לחמך:

כי הוא יברך הזבח ואחרי כן יאכלו הקרואים – למדך שטעון לברך לפני אכילה על הזבח הוא אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו לאכול את הזבח והיכן צונו והבשר תאכל (דברים יב):

וכל כך למה – היו מאריכות בדבריהן:

שאין מלכות נוגעת בחברתה – לפי ששמואל היה מנהיג את ישראל ושאול היה נוטל את השררה משדבר שמואל אליו ואורך דברים עכב לפי שעה:

בין מדה טובה – התורה מדה טובה היא:

ומלכות בית דוד בבונה ירושלים – שעל ידו נתקדשה ירושלים:

צריך שיזכור בה ברית – בברכת הארץ שעל ידי ברית נתנה לאברהם בפרשת מילה (בראשית י"ז:ח') ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגריך:

צריך שיזכור בה תורה – שאף בזכות התורה והמצות ירשו את הארץ שנאמר למען תחיון ורביתם ובאתם וירשתם את הארץ (דברים ח':א'):

צריך שיקדים ברית לתורה – כגון על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו ועל חיים שחוננתנו:
תורה נתנה בשלש בריתות – בשלשה מקומות נתנה התורה לישראל בסיני ובאהל מועד ובהר גרזים ובערבות מואב ובכל אחד נכרתה ברית כדתניא במסכת סוטה (דף לז.) ארור בכלל וארור בפרט וכו' וכן באהל מועד שנא' (דברים כ"ח:ס"ט) אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרות את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב וכתיב (שם כט) ושמרתם את דברי הברית וגו':

דף מט.

מילה נתנה בי"ג בריתות – בפרשת מילה שנתנה לאברהם אבינו הם כתובים:
תחלה וסוף – נודה ה' אלהינו ועל כולם ה' אלהינו אנו מודים לך:
מ"ד צריכה מלכות קסבר דרבנן – הלכך לאו ברכה הסמוכה לחברתה היא שאינה מברכת הארץ:
ומ"ד אינה צריכה מלכות קסבר דאורייתא היא – ומברכת הארץ היא כדאמר לעיל (ד' מח:) אשר נתן לך זה הטוב והמטיב והויא לה ברכה הסמוכה לחברתה ומיהו פותח בה בברוך לפי שפתיחתה היא חתימתה שכולה הודאה אחת היא ואינה הפסקה ודומה לברכת הפירות והמצות:
בונה ירושלים לא – בתמיה אם חתם בונה ירושלים לאו חתימה היא הלא עיקר ברכה דירושלים היא:
אלא אימא אף מושיע – אם בא לחתום מושיע ישראל ולא חתם בונה ירושלים יצא שתשועת ישראל היא בנין ירושלים:
פתח בחדא – כשהתחיל בברכה לא אמר רחם ה' על ישראל עמך ועל ירושלים עירך אלא אחת מהן וכשחתם חתם בשתים מושיע ישראל ובונה ירושלים:
אין חותמין בשתים – שדומין לעושין מצות חבילות כי היכי דאמר (פסחים קב:) אין אומר ב' קדושות על כוס אחד:
מקדש השבת וישראל והזמנים – והכא ליכא למימר ישראל מקדשי לשבת וזמנים דאילו זמנים תלויין בב"ד לקדש חדשים ע"פ הראייה אבל שבת קדישא וקיימא:
חוץ מזו ומ"ש הכא חדא היא – אין כאן אלא ברכת מקדש שמברך להקב"ה שמקדש השבת והזמנים אבל מושיע ישראל ובונה ירושלים תרתי מילי נינהו ואין כוללים ב' דברים בברכה אחת ולא גרס הא בהא תליא ובה"ג גרס הכי חוץ מזו ומ"ש הני תרתי קדושי נינהו ומודה רבי דחתמינן בהו בשתים אבל נחמה חדא מילתא היא ובחדא בעי

למחתם ואינו נ"ל דא"כ אית ליה לרבי חותמין בשתים והכא ה"ט דהא בהא תליא ולא היה לו לכלול ולומר אין חותמין בשתים ועוד רבי כי אמרה לאו אנחמה אמרה:

פתח בעל עמך ישראל כו' – דבעינן חתימה מעין פתיחה:

ור"נ כו' – בונה ירושלים תשועת ישראל היא דכתיב (תהילים קמ"ז:ב') בונה ירושלים ה' ואז נדחי ישראל יכנס:

לאו אורח ארעא דלא אמר מלכות שמים – בבונה ירושלים הלכך מהדר לה בהטוב והמטיב (ואומר מלך העולם הטוב והמטיב):

שתי מלכיות – כגון אבינו מלכנו אדירנו בוראנו גואלנו קדושנו קדוש יעקב רועינו רועה ישראל המלך הטוב והמטיב לכל וכו':

לבר מדידה – שפותחת ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם וכו':

ויתיב רב גידל וקאמר טעה כו' א"ל – רב הונא לרב גידל מאן אמרה:

ולא ידענא – רבי זירא קאמר לה לא ידענא אי אמר רב גידל לזכרון ולשמחה אי לא אמר לשמחה ואי אמרה משמיה דרב אי לא אמרה:

אי חתים בה – מקדש ישראל וראשי חדשים אי לא חתים:

דף מט:

והדר לרישא – לתחלת ברכת המזון כדאמרינן (לעיל דף כט:) גבי תפלה עקר את רגליו חוזר לראש התם הוא דאיכא עקירת רגלים אבל הכא סיום הברכה הוא עקירת רגלים:

מי שיצא מירושלים – לעיל מיניה מיירי ההולך לשחוט את פסחו ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו יחזור ויבער ואם לאו יבטל בלבו וכן מי שיצא מירושלים ונזכר שיש בידו בשר קודש ונפסל ביציאתו חוץ לחומה:

אם עבר צופים – מקום שיכול לראות בהמ"ק:

לפני הבירה – מקום בהר הבית שיש שם בית הדשן גדול ששורפין פסולי קדשים קלים כדאמרינן בזבחים בפרק טבול יום (זבחים דף קד:):

זה וזה – חמץ ובשר קודש:

חזרתו כטומאתו גרסינן – שיעור חזרתו כשיעור טומאתו מידי דחשיב לענין טומאה חשיב זה לענין חזרה:

מתני' בשלשה והוא אומר ברכו – דהא בלאו דידיה איכא זימון וכן כולם:

אחד עשרה ואחד עשרה רבוא – כלומר הכל שוה משראויים להזכיר את השם אין צריכין לשנות ובגמ' פריך הא קתני סיפא במאה והוא אומר כו':

לפי רוב הקהל הם מברכים – כמו שאמר שיש חילוק בין מאה לעשרה ובין מאה לאלף ובין אלף לרבוא והא דקתני אחד עשרה ואחד עשרה רבוא ר"ע היא דאמר מה מצינו בבית הכנסת משהגיעו לעשרה אין חילוק בין רבים בין מועטים אף כאן אין חילוק הכי מוקי לה בגמרא:

גמ' אל יוציא את עצמו – אע"פ שבארבעה הוא רשאי לומר לשלשה ברכו טוב לו שיאמר נברך ואל יוציא עצמו מכלל המברכים:

תנן בשלשה והוא אומר ברכו – אלמא הכי עדיף כלומר רבים אתם ואפילו איני עמכם:

דף נ.

אף ברכו – שפיר דמי ומיהו טוב לו להיות בכלל המברכים:

תנינא – סיעתא לשמואל:

ששה נחלקין – אם רצו ליחלק לשתי חבורות ולזמן אלו לעצמן ואלו לעצמן רשאין הן שהרי יש זימון כאן וכאן:

עד עשרה – כלומר וכן ז' וכן ח' לשתי חבורות וכן ט' לשתי חבורות או לשלשה עד עשרה אבל אם היו עשרה חלה עליהן הזכרת השם ואם יחלקו לא יהיה שם הזכרה אין נחלקין עד שיהיו שם עשרים:

ה"ג ואי אמרת ברכו עדיף אמאי ששה נחלקין – אם ירצו הא מעיקרא יכולין לומר ברכו והשתא תו לא אמרי:

אלא לאו ש"מ – אף ברכו קאמר מתני' וכיון דמתני' אף ברכו קאמר מסתברא היא שטוב לו לאדם להיות מן המברכים וסייעתא דשמואל וגירסא הכי איתא ששה עד עשרה ואי אמרת ברכו דוקא אמאי ששה נחלקין אלא לאו ש"מ אף ברכו ש"מ:

תנ"ה – דמתני' אף ברכו קאמר:

והנקדנין – דווקנין תופסין אותו על שהוציא עצמו מן הכלל:

ומטובו הרי זה בור – שממעט בתגמוליו של מקום דמשמע דבר מועט כדי חיים:

בשאלה שאני – שהשואל שואל כעני על פתח שאינו מרים ראש לשאול שאלה גדולה:

הרחב פיך – לשאול כל תאותך:

חיים ה"ז בור – דהוציא עצמו מן הכלל:

מתני איפכא – חיים עדיף שכולל את כל באי עולם:

נברך שאכלנו משלו – משמע שהוא יחידי שהכל אוכלים משלו:

למי שאכלנו משלו – משמע מרובים הן זה זן את זה וזה זן את זה ולפי דבריו מברך את בעל הבית:

התם מוכחא מילתא – דבמעשה נסים ליכא למימר מרובין:
כדתנן על המזון שאכלנו – ולא קתני משלו:
ואידך – עוברים ממקור נפקא ואנן ממקהלות דרשינן:
הלכה כר"ע – בבהמ"ז דאחד עשרה ואחד עשרה רבוא:
מברכינן תלתא תלתא – ריש גלותא מאריך בסעודתו ואנן כל ג' וג' שגמרו סעודתן מזמנין בקול נמוך ויושבין אחר הברכה עד שגמר ריש גלותא ויזמנו הוא והיושבין אצלו בקול רם ולקמן פריך וניפקו בברכה דריש גלותא:
שמע ריש גלותא – אם היו מזמנין י' י' היה צריך המברך להגביה קולו וישמע ריש גלותא ויחרה לו שאנו עושין חבורה לעצמנו בפרהסיא אע"ג דמפקי נפשייהו מידי זמון של הזכרת השם וכי הדר מזמן ריש גלותא בהזכרת השם לאו אינהו נפקי ביה כדאמר רבה תוספאה דאין זמון למפרע אפ"ה ניחא להו בהכי משום דאוושי כולי עלמא שהיו שם מסובין רבים ואין קול המברך נשמע:
ובריך לדעתיה – לעצמו בלא זימון:
למפרע – משבירך וידי זמון לא יצא:
פתיא – כלי חרס כדאמר (ע"ז ד' לג:) הני פתיותא דבי מכסי:
בהדי פלוגתא למה לך – טוב לך לאחוז דברי רבי ישמעאל שאף ר"ע מודה דכי אמר המבורך טפי עדיף אלא שאין צריך:
מתני' אינן רשאין ליחלק – דאיתחייבו להו בזמון:
וכן ד' – אין הג' מזמנין והיחיד יחלק מהם דאיהו נמי איקבע בחובת זמון:
ששה נחלקים – כדי זמון לכאן וכדי זמון לכאן:
עד עשרה – אבל עשרה אין נחלקים דאיתחייבו להו בזמון הזכרת השם עד שיהא עשרים ואז יחלקו אם ירצו לשתי חבורות:
גמ' ג' שבאו משלש חבורות – וכדמסיים רב חסדא שבאו מג' חבורות של ג' בני אדם בכל חבורה ונתחייבו אלו בזמון ועמד אחד מכל חבורה ונצטרפו שלשה לחבורה אחת חייבין לזמן ואינן רשאין ליחלק שכבר הוקבעו ואפילו לא אכלו אלו השלשה משנצטרפו יחד שכבר גמרו סעודתן עם הראשונים:

דף נ:

ולא אמרן אלא דלא אקדימו הנך – חבורות שפרשו אלו מהן ואזמון עלייהו דהני כגון אם היו ארבעה בכל חבורה ונשאר בכל אחת כדי זימון והפורשים הללו היו צריכים לצאת לשוק קודם שגמרו החבורות את סעודתם:

אבל אזמון עלייהו – דהני כגון שנצטרפו אלו עמהם לזימון כדאמ' לעיל קורין לו ומזמנים עליו וברכו החבורות ואלו לא היו שם אלא כדי נברך וברוך הוא ועכשיו הם באים לברך לא מזמני דפרח מינייהו חובת זימון ותו לא הדר עלייהו:

מטה – טמאה שנגנבה חציה:

אלמא כיון דפלגוה – פקע שם מטה מינה ושם טומאה אע"ג דהדר הדרוה והרי היא מטה לא הדרה טומאתה הכא נמי כיון דפקע שם שלשה מינייהו בהפרדם ושם זימון ע"י שזימנו הראשונים עליהם אע"ג דהדרי לכלל שם שלשה לא הדרי לכלל זימון אבל כי לא אזמון לא פקע חובת זימון מהן אף לפי פרידתם:

אם יש שמש ביניהם – שמשמש לשתיהם:

שמש מצרפן – אע"פ שאין אלו רואין את אלו כגון יריעה פרוסה ביניהם:

אין מברכין עליו ב"פ הגפן – לפי שהיה יינם חזק מאד ואין ראוי לשתיה בלא מים הלכך אכתי לא אשתני למעליותא ולא זז מברכתו הראשונה והרי הוא כענבים וברכתו ב"פ העץ:

ונוטלין ממנו לידים – דשם מים עליו דמי פירות בעלמא מקרי:

משנתן לתוכו מים – שם יין עליו ואין נוטלין אלא במים. לשון אחר הכי גרסי' יין עד שלא נתן לתוכו מים מברכין עליו ב"פ העץ ואין נוטלין הימנו לידים משנתן לתוכו מים מברכין עליו בורא פרי הגפן ונוטלין הימנו לידים דברי רבי אליעזר וחכ"א בין כך ובין כך מברכין עליו ב"פ הגפן ואין נוטלין ממנו לידים וטעמייהו דרבנן משום הפסד אוכלין כך מצאתי בהלכות גדולות אצל קידוש והבדלה ובדקתי בתוספתא ולא גרסינן בה הכי אלא כמו שהוא בספרים:

כר"א – דאמר נוטלין הימנו לידים ולא חייש להפסד אוכלין:

למאי חזי – לשתיה דמברכין עליו ברכת היין:

לקורייטי – פיישו"ן בלע"ז ובלשון חכמים אנומלית ואלונתית:

אין מעבירים כוס מלא על הפת – שלא ישפך על הפת ותהא הפת בזויה:

פתק – זרק:

דסתנא – אמינישטרישו"ן בלע"ז מנה של בשר מבושל:

מידי דממאיס – שמתמעך בזריקתו כגון תאנים שבשלו כל צרכם ותותים:

דלא ממאיס – רמון ואגוז וכל דבר קשה:

ממשיכין יין בצנורות – משום סימן טוב ואין כאן משום בזיון והפסד לפי שמקבלים אותו בראש פי הצנור בכלי:

בימות החמה – שאין טיט בדרכים:

אבל לא גלוסקאות – שהרי אף בימות החמה הן נמאסין בזריקתן:
בולען – בלא ברכה:
פולטן – ומברך וחוזר ואוכלן:
משקין – בולען שאי אפשר לסלקן לאחד מלוגמיו ולברך ולא לפולטם שמפסידן:
פולטן במידי דלא ממאיס – במה שנתנו בפיו ויכול לחזור ולאוכלו:

דף נא.

במידי דלא ממאיס נמי – למה לי פולטן לסלקינהו לצד אחד:
מי שאכל ושתה ולא ברך – לפניהם קאי אברכת המוציא וברכת היין:
מהו שיחזור וכו' – לאחר אכילה ושתיה:
יחזור ויאכל שום אחר – כדי שיסריח יותר כלומר יוסיף על סרחונו ויעשה ברכה לבטלה:
הלכך – כיון דאם נזכר באמצע יכול לברך אפי' גמר סעודתו נמי יכול לברך:
על הטבילה – אלמא אע"ג דטבל הויא ברכה:
התם מעיקרא לא חזי – דרוב טבילות משום קרי הם ובעלי קריין אסורים בברכות שהם דברי תורה כדאמרינן בפרק מי שמתו (ד' כ:) ודחוי מעיקרא לאו דחוי הוא ולכי מתקן הדר מברך אבל האי מעיקרא איחזי וכיון דגמ' אידחי והואיל ואידחי אידחי:
אספרגוס – כוס שהיו שותים בכל בקר אליבא ריקנא לרפואה:
דבחמרא עסקינן – דאמרינן לקמן בשמעתין אספרגוס ללע"ט יפה ואוקמינן בשל יין וסימן לע"ט לב עין טחול:
וכ"ש לבני מעים – קושיא היא כלו' בדחמרא קתני וכ"ש לבני מעים:
והתניא – לקמן לרמ"ת קשה אספרגוס של יין וסימן רמ"ת ראש מעים תחתוניות:
כי תניא ההיא – דקתני וכ"ש לבני מעים:
ביין מיושן – של ג' שנים כדתנן בבבא בתרא (ד' צח.) ישן משל אשתקד מיושן של שלש שנים:
קונם יין שאני טועם – כהקדש יהא עלי יין שאני טועם:
אלא חי – יין חי שאינו מזוג:
אין מפסיקין בו – אלא שותהו בבת אחת:
ואין סומכין אותו – לאכול אחריו מיד:
בדחמרא – סמיכתו בפת:

בדשכרא – סמיכתו במינו אם שכר תאנים סומכו בתאנים ואם של תמרים הוא סומכו בתמרים:
לוקה – בחולי:
בדחמרא – לא ירוק:
בדשכרא – אם לא רק מים הבאים בפיו אחריו לוקה:
אפילו בפני המלך – ירוק ואל יסתכן:
סוריאל – מלאך חשוב לבא לפני הקב"ה:
אל תטול חלוקך – שחרית מיד השמש אלא אתה בעצמך טלהו ממקום שהוא שם ותלבשנו:
תכספית – שם חבורת שדים:
איסתלגנית – שם חבורת מלאכי חבלה:
אימתי יבא אדם לידי אחד מן הדברים הללו וילכד – רבי ישמעאל עלה לרקיע על ידי שם בברייתא דמעשה מרכבה:
גודא – כותל:
כוס של ברכה – ברכת המזון:
הדחה ושטיפה וכו' – כולהו מפרש להו ואזיל:
מן הקרקע – אם ע"ג קרקע הסב ואם על גבי שלחן מגביהו מן השלחן:
במתנה – דרך דורון וחשיבות:
לאנשי ביתו – לאשתו:
חי – שמוזגו במים לאחר שנתנו בכוס חי אבל לברך עליו חי הא אמרן במתני' אין מברכין אי נמי חי בלע"ז פריש"ק להביאו מן החבית לשמו:
מעטרהו בתלמידים – תלמידיו סובבין אותו כשהוא מברך:
בנטלי – כוסות:
ובברכת הארץ – כשמגיע לברכת הארץ מוסיף עליה:
מעטף – בטליתו:

דף נא:

אנן נעבד לחומרא – שלא תסייע שמאל לימין בשעת ברכה:
שמעה ילתא – שלא ישגר לה כוס של ברכה:
קמה בזיהרא – עמדה בכעס:
כל האי נבנא דברכתא היא – כל יין שבחבית ככוס של ברכה הוא שתי ממנו:

נבגא – כוס כמו לשתי מר אנבגא:
ממהדורי מילי – ממחזירי בעיירות ירבו תמיד דברים:
ומסמרטוטי כלמי – וממשחקי בגדים בלויים וממורטים ירבו כנים. כנים מתרגמינ' כלמתא:
אין מסיחין – משאחזו עד שיברך:
כוס שני – שהוא של זוגות והעומד על שלחנו ושתי זוגות ניזוק על ידי שדים:
כפלים – זוגות:
הכון לקראת – בדברים נאים ולא בדברי פורענות:
מסב – במטה דרך הסבה:
והלכתא בכולהו יושב ומברך:
הדרן עלך שלשה שאכלו
אלו דברים וכו' בסעודה – שנחלקו בהלכות סעודה:
מברך על היום – בקידוש שבתות וימים טובים:
ואחר כך מוזגין את הכוס – יין הבא לפני המזון כדאמרינן בפרק כיצד מברכין (דף מג.) הסבו אע"פ שנטל כו' הביאו להם יין וכו' וקאמרי ב"ש נוטלין לידים ואחר כך שותים את הכוס ואוכלים סעודתם בההיא נטילה וב"ה אומרים מוזגין את הכוס ושותין אותו ואחר כך נוטלין לידים וטעמא דתרוייהו מפרש בגמרא:
ומקנח ידיו במפה – מנטילת מים ראשונים:
ומניחה על השולחן – ומקנח בה ידיו תמיד מזוהמת התבשיל:
וב"ה אומרים – על הכר או על הכסת יניחנה אחרי כן ושם יקנח בה ידיו תמיד וטעמא מפרש בגמ':
מכבדין את הבית – מקום שאכלו שם אם הסבו על גבי קרקע מכבדים את הקרקע או אם הסבו על השלחן מכבדין את השלחן משיורי אוכלין שנתפזרו עליו:
ואחר כך נוטלין לידים – מים אחרונים:
נר ומזון – מי שאין לו אלא כוס אחד במוצאי שבת מניחו עד לאחר המזון וסודר עליו נר ומזון ובשמים והבדלה כו':
אין מברכים על הנר ועל הבשמים של עכו"ם ושל מתים – טעם דכולהו מפרש בגמרא:
שיאותו – שיהו נהנים ממנו:
עד כדי שיתעכל המזון – מפרש שיעורא בגמרא:
מברך על היין – בגמרא מפרש פלוגתייהו:

עונין אמן אחר ישראל המברך - אפילו לא שמע אלא סוף ברכה אבל לא לאחר כותי שמא ברך להר גרזים:
גמ' שהיום גורם ליין שיבא - כוס זה לא בא אלא בשביל שבת לקידוש:
וכבר קדש היום - משקבלו עליו או מצאת הכוכבים:
ועדיין יין לא בא - לשלחן וכשם שקודם לכניסה כך קודם לברכה:
שהיין גורם לקדושה שתאמר - שאם אין יין לא מקדשין והמקדש על הפת גם הוא במקום יין וברכת הפת קודמת:
תדיר קודם - נפקא לן במסכת זבחים מהאי קרא דכתיב במוספין מלבד עולת הבקר אשר לעולת התמיד תעשו את אלה מלבד משמע לאחר שהקרבתם התמיד תקריבו המוספין וקא דרשינן אשר לעולת התמיד קרא יתירה למילף דבשביל שהיא תמיד הקדימה הכתוב ומכאן אתה למד לכל התמידין:

דף נב.

ור' יהושע היא - בבבא מציעא בתנורו של עכנאי בפ' הזהב (בבא מציעא ד' נט:):
ומשלשלן - לשון שלשלת כלומר סודרן לאחר המזון:
וממאי דב"ש היא כו' - אלמא לב"ש מאור ואח"כ בשמים וכן ברייתא נמי מאור ואחר כך בשמים קאמר אלמא ב"ש היא וקתני יין ברישא מקמי הבדלה:
ודילמא ב"ה היא ואליבא דר"מ - דתנן במתניתין ב"ה אומרים נר ובשמים ואמר בגמרא ר"מ היא:
לא סלקא דעתך - לאוקמי ברייתא כמתניתין דמתני' קתני מזון באמצע וברייתא קתני משלשלן כולן לאחריו כר' יהודה דאמר על המזון שבתחלה ומדקתני לרבי יהודה מאור ואח"כ בשמים בית שמאי היא:
ומ"מ קשיא - דברכת היין קדמה להבדלה:
קדוש עיולי הוא והבדלה אפוקי היא:
ברכה טעונה כוס - ברכת המזון דקתני מניחו לאחר המזון:
והתנן - מתני' בפרקין:
בא להן - כל ימות השנה קאמר:
אחר המזון - ובתוך המזון לא בא להם וכשגמרו סעודתם בא להם לפני ברכת המזון:
מאי לאו דשתי ליה - וה"ק ב"ש אם רצה מברך על היין ושותהו ואין צריך להניחו לברכת המזון:
טעמו פגמו - לברכת המזון ולקדוש ולהבדלה בפרק ערבי פסחים (פסחים ד' קה:):

ה"ג אלא תרי תנאי אליבא דב"ש – תנא דמתני' ותנא דר' חייא תנא דרבי חייא אליבא דב"ש אמר אין ברכה טעונה כוס ותנא דמתניתין דלעיל דרבי יהודה אליבא דב"ש סבר ברכה טעונה כוס:

גזרה שמא יטמאו משקין – שנפלו באחורי הכוס מחמת ידים דתנן (פרה פ"ח מ"ז) כל הפוסל את התרומה מטמא משקים להיות תחלה ויחזרו ויטמאו את הכוס וב"ש סברי אסור להשתמש בכוס שאחוריו טמאות כדלקמן:

וליטמו ידים לכוס – למה ליה דקאמר משקין שאחורי הכוס בלא משקין נמי מטמו ידים לכוס:

אלא ע"י משקין – שהמשקין נעשין ראשונים מדרבנן וא"ת כלי אינו מקבל טומאה אלא מאב הטומאה הני מילי מדאורייתא וחכמים גזרו שיהו משקים ראשונים מטמאים כלי גזרה משום משקים זב וזבה שהן אבות הטומאה כגון רוקו ומימי רגליו:

וב"ה אומרים כו' – בתוספתא ה"ג לה וב"ה אומרים אחורי הכוס לעולם טמאים דבר אחר תכף לנט"י סעודה למאי דחיישיתו שלא יטמאו הידים את אחורי הכוס לאו חששא היא שאפילו לכתחלה מותר להשתמש בכלי שאחוריו טמאים ותוכו טהור כגון זה שמטמא אחוריו מחמת משקין דאמרינן ביה בשמעתין תוכו טהור הלכך מוזגין ושותין את הכוס תחלה קודם נטילה שאם אתה אומר נוטלין לידים תחלה שמא יהו אחורי הכוס טמאין גזרה שמא לא יהו הידים נגובות יפה ממי הנטילה ויטמאו המשקין שבידים מחמת כוס והן נעשים תחלה ויחזרו ויטמאו את הידים ונמצא אוכל בידים מסואבות:

ונטמי כוס לידים – למה לי משקין בידים אפי' ידים נגובות נמי יטמא כוס לידים וכיון דהכי הוא נהי נמי דבכוס שלפני המזון עביד ב"ה תקנתא דשותהו קודם נטילה כוסות הבאין בתוך המזון מה תהא עליהן הלא מטמאין את הידים:

אין כלי מטמא אדם – כלומר כלי כזה שנטמא בולד הטומאה אינו מטמא את הידים דקיי"ל כרבנן דפליגי עליה דרבי יהושע במסכת ידים (פ"ג מ"א) בכלים שנטמאו במשקין ואומר את שנטמא באב הטומאה מטמא את הידים ושנטמא בולד הטומאה אינו מטמא את הידים שאין שני עושה שני ואע"פ שהספר מטמא את הידים אין למדים הימנו הלכך כוסות שבתוך המזון שהידים נגובין אינן מטמאין את הידים ואם תאמר פעמים שיש משקין תבשיל טופח על הידים אין תורת משקין עליו אלא תורת אוכל:

כלי שנטמאו אחוריו במשקין – בכלי שטף קאמר דאילו כלי חרס אין מטמאין מגבן אפילו בטומאה דאורייתא:

שנטמאו אחוריו במשקין – אין לך משקה שאינו ראשון לטומאה שאף אם נגע בשני עשאוהו חכמים תחלה:
אחוריו טמאין – אף על פי שאין אדם וכלים מקבלין טומאה מן התורה אלא מאב הטומאה גזרו חכמים שיהו משקין מטמאין כלים מפני שמצינו משקה שהוא אב הטומאה לטמא אדם וכלים מה"ת כגון זובו של זב ורוקו ומימי רגליו גזרו על כל המשקין טמאין שיטמאו כלים:

דף נב:

תוכו ואוגנו ואזנו וידיו טהורין – דכיון דטומאה זו דרבנן היא עבדו בה היכרא דלידעו דמדרבנן היא כי היכי דלא לשרוף עלה תרומה וקדשים והקילו בה וכן מפורש (בבכורות דף לח.) אוגנו שפתו הכפולה לצד חוץ הראוי לתשמיש אזנו כמו אזן החבית שקורין אנש"א בלע"ז וידיו כלי שיש לו יד כגון מחבת:
גזרה משום ניצוצות – שמא יתזו ניצוצות מתוכה על אחוריו ויטמאו משקין שמאחוריו מחמת אחורים ויטמאו את הידים הלכך נוטלים לידים תחלה שלא יטמאו את אחורי הכוס ולמאי דחיישי ב"ה מחמת אחוריו לאו חששא הוא דהא אסור לאשתמושי ביה:
וב"ה סברי מותר להשתמש בו – הלכך לחששא דידן איכא למיחש אבל לחששא דידכו ליכא למיחש דלא איכפת לן אם יטמאו אחוריו:
הא עדיפא – למזוג הכוס תחלה ואח"כ נט"י תכף לסעודה ולא אתיא חששא דניצוצות ומפקעה הלכתא וזו מהלכות סעודה היא:
משקין שבמפה – שמא יהא משקה טופח עליה מחמת נגוב הידים ויחזרו ויטמאו את הידים כשיקנח בה תמיד בתוך הסעודה:
ונטמייה כסת למפה – בלא משקים:
אין כלי – שאינו אב הטומאה מטמא כלים ולא אדם והוא יזהר שלא יגעו ידיו בכסת אם ראשונה היא לטומאה:
מחמת שלחן – כדמפרש לקמיה דסברי ב"ה מותר להשתמש בשלחן שני:
משום אוכלי תרומה – שהשני פוסל את התרומה:
אפילו הכי הא עדיפא – לחוש שמא אירע מקרה שישתמשו בשלחן שני ולא יניחנה על גבי השלחן שלא תטמא את האוכלין מחמת משקין שבה מלחוש שלא תטמא מחמת כסת ותחזור ותטמא את הידים:
מפסיד את האוכלין – שמים אחרונים נתזין עליהם ונמאסים:

ה"ג בתוספתא בה"א אם שמש ת"ח הוא נוטל פירורין שיש בהן כזית ומניח פירורין שאין בהם כזית:
מתני איפכא – מפיך בהך סיפא דב"ש לב"ה ודב"ה לב"ש וקבע בהא נמי הלכה כב"ה:
וא"ר יוחנן – גרסי':
דברא משמע – לשעבר ויפה לאומרו שעל בריית האור שברא בששת ימי בראשית משבחין אותו לפי שבמו"ש נברא כדאמרינן בפסחים (פ"ד דף נד.):
בורא – דבר שהוא בורא תמיד והא לא שייכא הכא שהרי כבר נברא:
הרבה מאורות – שלהבת אדומה לבנה וירקרקת:
משום דלא שבת – ממלאכת עבירה שהעובד כוכבים עושה מלאכה לאורו ותניא לקמן אור שלא שבת אין מברכין עליו הואיל ונעבדה בו עבירה:
במסבת עובדי כוכבים – לאכילה לסעודה:

דף נג.

אי נימא לא שבת מחמת מלאכה ואפי' היא מלאכה של היתר – כגון של חולה ושל חיה קאמר דאין מברכין:
עששית – לנטירנ"א:
שהיתה דולקת והולכת – מע"ש ובבית ישראל:
למ"ש מברכין – לפי שלא נעבדה בה עבירה שלא הודלקה בשבת:
נכרי שהדליק מישראל – משחשכה מ"ש:
הך איסורא אזלא – מתוך ששלהבת דולקת והולכת קמא קמא פרח ליה:
המוציא שלהבת לר"ה – בשבת חייב ומוקמינן לה במסכת ביצה כגון דשייפיה לחרס משחא ואתלי בה נורא דגחלת ליכא אלא שלהבת ומשום חרס לא מחייב דלית בה שיעורא:
מה שעקר לא הניח – והוצאת שבת לא מחייבא עד דאיכא עקירה מרשות זו והנחה ברשות זו:
גזירה משום נכרי ראשון ועמוד ראשון – אי שרית בנכרי שהדליק מנכרי משחשכה אתי לברוכי בנכרי שהדליק מבעוד יום ובאותו אור עצמו שלא נתוסף משחשכה כגון שמברך עליו סמוך לחשכה מיד:
גדול מוכחא מלתא דנכרי הוא – ואין צריך לבדוק אחריו דאי איתא דישראל הוא לא היה ממהר סמוך לחשכה מיד לאחוז האור בידו:

כפי הכבשן – ששורפים בו אבנים לסיד אם עבה כאור היוצא מפי הכבשן נהורא בריא היא ולהשתמש לאורה היא נעשית:

ואם לאו – לאו לאורה נעשית אלא לבשל ואין מברכין אלא על שנעשה להאיר:

בתחלה – בתחלת שרפת אבנים אין האור להאיר:

בסוף – לאחר שנשרפו האבנים רובן מדליקין אור גדול מלמעלה למרק שרפת האבנים ומשתמשין נמי לאורה:

של תנור – בסוף מברכין עליו לאחר שהוסק התנור והפת בתוכה מדליקין קסמין דקין בפיו להאיר ולקלוט חומו לתוכו וכיון דמשתמש לאורו מברכין עליו:

אור של בית הכנסת – בדאיכא אדם חשוב לכבודו הדליקוה ולא שצריך לאור אלא לכבוד בעלמא ואין מברכין עליו:

ליכא אדם חשוב – להאיר להם הדליקוה ומברכין:

הא והא דאיכא אדם חשוב – ואי איכא חזנא שמש שאוכל בבית הכנסת אף לאורה עשויה שיאכל החזן לאורה ומברכין:

הא והא דאיכא חזנא – ואיכא סהרא שהחזן יכול לאכול לאורה אין מברכין על הנר שלא להאיר הדליקוה אלא לכבוד אדם חשוב:

מפני בטול בית המדרש – שבזמן שאחד מברך לכולם הם צריכים לשתוק מגרסתם כדי שיתכונו כולם וישמעו אליו ויענו אמן:

מרפא – לאדם המתעטש שרגילים לומר אסותא:

נר לכבוד – המת עבידא:

בשמים עבידי לעבורי ריחא – דסרחונו של מת עבידי ולא להריח:

כל – מת שהוא חשוב להוציא לפניו נר ביום אם הוציאו בלילה במוצאי שבת לקבורה אין מברכין על אותו נר דלכבוד עבידא ולא להאיר:

וכל – מת שאינו חשוב להוציא נר לפניו ביום אלא בלילה מברכין עליו אם הוציאוהו במוצאי שבת לקבורה:

מברכין עליו – דלהאיר עבידא:

בשמים – שמוליך אדם אסטניס לבית הכסא להעביר ממנו ריח רע של בהכ"ס אין מברכין עליו:

ושמן העשוי להעביר את הזוהמא – שמביאים בסוף הסעודה לסוך ידים מזוהמות והוא מבושם בבשמים:

אין מברכין עליו – בורא עצי בשמים אלא בורא שמן ערב מברכין אם שמן של אפרסמון הוא והא דאמר בכיצד מברכין (דף מג.) האי משחא כבישה וטחינה מברכין עליו בע"ב לא בבא בתוך הסעודה קאמר אלא בבא להריח:

לגמר את הכלים – לבשם בעשנו את הבגדים:

בטבריא – היו רגילים לגמר ערבי שבתות ובצפורי במו"ש:

דף נג:

לא יאותו ממש – שאפילו לא נהנה ממנו מברכין עליו ומאי עד שיאותו עד שיהא אורו ראוי ליהנות ממנו לעומדים סמוך לו ואז מברכים עליו אפי' הרחוקים ממנו ובלבד שיראוהו:

בפנס – בעששית:

יאותו ממש – עומד בסמוך:

וכמה – הוא צריך להיות בסמוך:

מלוזמא – משקל:

רב יהודה – היה מברך על אור שבבית אדא דיילא ורחוק מביתו היה רב יהודה לטעמיה דלא בעי סמוך:

רבא מברך אדבי גוריא בר חמא – סמוך לביתו היה רבא לטעמיה דאמר סמוך בעינן:

אין מחזרין על האור – אם אין לו אור א"צ לחזר אחריו:

חד עבד בשוגג כב"ש – אע"פ ששגג ונעקר מן המקום ע"י שכחה החמיר על עצמו כב"ש וחזר למקום שאכל וברך:

חד עבד במזיד – נעקר ממקום שאכל במזיד כדי לברך במקום אחר שהוצרך לילך:

אנשאי יונה דדהבא – שכחתי יונה של זהב:

יונה אינה נצולת אלא בכנפיה – או בורחת או נלחמת בראשי אגפיה:

אכילה מרובה – ד' מילין:

בא להם יין אחר המזון – הא פריש לה בגמרא בריש פרקין לב"ש אין ברכת המזון טעונה כוס ולב"ה טעונה כוס:

היכי נפיק – קס"ד באחד מן המסובין עסקינן במתני':

חטוף ובריך – כשמושיטין כוס של ברכה הוי מחזר שיתנהו לך ותברך:

במשמע – העונה והמברך במשמע קומו ברכו את ה' אלהיכם בס' עזרא (נחמיה ט':ה') ואומר ויברכו שם כבודך והיא עניית אמן שבמקדש במסכת תענית (פ"ב דף טז: ולקמן

דף סג.) מפרש קומו ברכו בתחלת ברכה ויברכו שם כבודך (נחמיה ט׳:ה׳) במקום עניית אמן שבמקדש אומר בשכמל"ו:
שממהרין למברך – ליתן שכר:
אחר תינוקות – כשלומדים ברכות מפי רבן:
הואיל ולהתלמד עשויין – שאין מתכוונים לברך אלא ללמד:
אבל בעידן מפטרייהו – כשאומרים ההפטרה ומברכין בתורה ובנביא עוני' אחריהן אמן:
שמן מעכב את הברכה – שמן שהיו רגילין להביא בסוף הסעודה לסוך אחר הסעודה את הידים אחר מים אחרונים להעביר את זוהמתן:
מעכב את הברכה – שאסור לזמן עד שיובא וכן לענין שמעכב ברכות כל דבר הבא בקנוח סעודה שמותר לאכלו בלא ברכה עד שיסכוהו:
שמן טוב – שיש בו בשמים מעכב את הברכה למי שרגיל בו:
הדרן עלך אלו דברים

דף נד.

הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל – כגון הנך דקתני לקמן מעברות הים והירדן ונחלי ארנון כו':
זיקין וזועות ורעמים – מפרש בגמרא:
מלא עולם – לפי שאלו נראין או נשמעין למרחוק:
ברוך עושה בראשית – ובגמרא (ד' נט.) פריך אטו הנך דלעיל לאו מעשה בראשית נינהו:
לפרקים – מפרש בגמרא (שם ע"ב) ולפי שהוא חשוב וגדול מכולן קבע ליה רבי יהודה ברכה לעצמו:
מברך על הרעה מעין על הטובה – דיין האמת:
ועל הטובה מעין על הרעה – הטוב והמטיב ובגמרא מפרש היכי דמי:
הנכנס לכרך – המהלך בדרך וצריך לעבור כרך ושם מצויים מושלים רעים ומחפשים עלילות:
אחת בכניסתו – מתפלל שיכנס לשלום:
ביציאתו – מתפלל שיצא לשלום:
ארבע – כדמפרש נותן הודאה על שעבר וצועק על העתיד נמצאו ארבע כדמפרש בגמרא:
חייב אדם לברך על הרעה כו' – מפרש בגמרא:
דבר אחר בכל מאדך – מדות מדודות לך בין מדה טובה בין מדת פורענות:
לא יקל ראשו – לא ינהג קלות ראש:

כנגד שער מזרחי – חוץ להר הבית אשר בחומה הנמוכה אשר לרגלי הבית במזרח לפי שכל השערים מכוונים זה כנגד זה שער מזרח שער עזרת נשים ושער עזרת ישראל ופתח האולם וההיכל ובית קדשי הקדשים בימי מקדש ראשון כשהיה אמה טרקסין:

בפונדתו – חגור חלול ונותנין בו מעות:

מק"ו – בגמרא מפרש ליה:

כל חותמי ברכות שבמקדש היו אומרים עד העולם – במסכת תענית (פ"ב דף טז:) אמרינן אין עונין אמן במקדש המברך אומר בסוף כל ברכה ברוך אתה ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך חונן הדעת וכן בכולם והעונין אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וילפינן לה מקרא דתפלת עזרא וסיעתו ואשמעינן הכא דבמקדש ראשון לא היו אומרים אלא ברוך ה' אלהי ישראל עד מן העולם:

משקלקלו הצדוקים – ואמרו אין עולם אלא זה:

התקינו – עזרא וסיעתו שיהו אומרים מן העולם ועד העולם לומר ששני עולמות יש להוציא מלב הצדוקים הכופרים בתחיית המתים:

שיהו אומרים מן העולם ועד העולם – לומר ששני עולמות יש להוציא מלב הכופרים בתחיית המתים:

שיהא אדם שואל לשלום חבירו בשם – בשמו של הקב"ה ולא אמרינן מזלזל הוא בכבודו של מקום בשביל כבוד הבריות להוציא שם שמים עליו ולמדו מבעז שאמר ה' עמכם ומן המלאך שאמר לגדעון ה' עמך גבור החיל:

ואומר אל תבוז כי זקנה אמך – למוד מדברי זקני אומתך לעשות מה שראית שעשו הם ובגמ' מפרש מאי ואומר:

ואומר עת לעשות לה' הפרו תורתך – פעמים שמבטלים דברי תורה כדי לעשות לה' אף זה המתכוין לשאול לשלום חברו זהו רצונו של מקום שנאמ' בקש שלום ורדפהו מותר להפר תורה ולעשות דבר הנראה אסור:

גמ' ה"ג מנלן דמברכינן אניסא אמר רבי יוחנן דאמר קרא ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם וגו':

בעבר ימינא – שם מדינה בדרומו של פרת:

בפקתא – בקעה:

ערבות – שם מקום:

וצחא למיא – צמא למים:

ברסתקא – בשוק:

גמלא פריצא – גמל משוגע שעסקיו רעים:

אתפרקא ליה אשיתא – נפלה חומת בית שהיה סמוך לו ונכנס לתוך הבית מפני הגמל:
מעברות הים – מקום שעברו ישראל בים סוף:
ומעברות הירדן – בימי יהושע:
מעברות נחלי ארנון – לקמן מפרש מאי ניסא:
במורד בית חורון – בימי יהושע היה בספר יהושע:
ואבן שזרק עוג – לקמן מפרש:
ומעברות נחלי ארנון – לקמן מפרש מאי ניסא:

דף נד:

עבדי להון נקירותא – מערות מעברות נחל ארנון עמק עמוק בין ב' הרים גבוהים והיו ישראל צריכים לעבור באותו עמק עשו אמוריים מערות בצדי ההרים ונחבאו שם:
וטשו – נחבאו:
מסגי – עובר:
ממיך טורי – משפיל הרים ומתפשטין זה לצד זה עד שהעמק שוה:
חזו דמא – כשחזרו ההרים למקומן:
ואשד – ושפך:
אשר נטה לשבת ער – ההר שבעבר העמק נטה ונתפשט לצד חברו ההר אשר לצד עבר מואב ושם ארץ מואב ער:
שעמדו – באויר:
לא נתך ארצה – לא הגיע לארץ אלא עמדו באויר:
מחנה ישראל כמה הוי תלתא פרסי – עוג חשב כן בלבו מחנה ישראל תלתא פרסי דכתיב (במדבר ל"ג:מ"ט) ויחנו מבית הישימות עד אבל השטים ואמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי ההוא דוכתא והוה תלתא פרסי אורכא ותלתא פרסי פותיא (עירובין פ"ה ד' נה:):
קמצי – נמלים:
שרבבת – לשון אשתרבובי אשתרבוב ירדו וגדלו למטה:
משה כמה הוי עשר אמין – שהרי הוא הקים את המשכן ודרשי' הקים את עצמו לקומת המשכן וכתיב ביה עשר אמות אורך הקרש (שמות ל"ו:כ"א):
שוור – קפץ למעלה:
בקרסוליה – קבילי"א בלע"ז:

וידי משה כבדים – ואינו יכול לפושטן כל היום אלא אם כן תומכים בזרועותיו ויקחו אבן וישימו תחתיו:
תחתיה – משמע במקומה ואי אפשר זו אלא על ידי בליעה:
דאמר ברוך דיין האמת – תירוצא הוא:
זוכר את הצדיקים – שזכר את אברהם:
כיון דפותיה ורומה כי הדדי הוו – ואין נפילה ניכרת בה אם לא נבלעה משום הכי אבלעה והוא דרך נפילה לחומה כזו:
צריכין להודות – כשיוצאין מן הסכנה:
וירוממוהו בקהל עם – בסוף פרשת המזמור:
ואתפח – נתרפא:
בגדתאה – שם עירו בגדד היא עיר החשובה שבבבל משחרבה בבל:
שימור – מן המזיקין:
חולה – שהורע מזלו לפיכך השד מתגרה בו וכן חיה אשה שילדה וכן אבל:
חתן וכלה ותלמידי חכמים – מקנאתו מתגרה בהם:
והמאריך על שלחנו – שמתוך כך עניים באין ומתפרנסים:
והמאריך בבית הכסא – רפואה היא לו:

דף נה.

מעיין בה – אומר בלבו שתיעשה בקשתו לפי שהתפלל בכונה:
כאב לב – שאין בקשתו נעשית:
תוחלת – לשון תפלה כמו ויחל משה (שמות לב):
מזכירין עונותיו – שעל ידיהן מפשפשים למעלה במעשיו לומר בוטח זה בזכיותיו נראה מה הם:
קיר נטוי – מקום סכנה:
מוסר דין – בוטח הוא בזכיותיו שחברו יהיה נענש על ידו:
ה"ג הא דמעיין הא דלא מעיין:
לולבי גפנים – וידלי"ש בלע"ז:
מוריגי בהמה – כל בשר שבבהמה שאינו חלק אלא דומה למורג חרוץ שאינו חלק כמו החיך והלשון והכרס הפנימי ובית הכוסות:
התולה – שאינו יושב אלא על ברכיו שמתוך כך נקביו נפתחין יותר מדאי:
הכי גרסינן הא דמאריך ותלי הא דמאריך ולא תלי:

למגדלי חזירים ומלוי ברבית - שכרן מרובה בלא טורח ושמחים בחלקם לכך פניהם צהובים:
הימנותא - לשון שבועה כלומר באמונה שתיהן אסורות לי:
ואברכה מברכיך - והמברך ברכת המזון מברך לבעל הבית:
יוסף מת קודם לאחיו - דכתיב וימת יוסף וכל אחיו (שמות א':ו'):
צריכים רחמים - צריכים לבקש רחמים שיבאו לפי שהם בידו של הקב"ה ואין להם רשות לבא אלא ברשותו:
ראה קראתי בשם - ראה משמע היש בלבך תן עיניך בדבר:
לך אמור לו לבצלאל עשה משכן ארון וכלים - שכן הם סדורים בפרשת כי תשא ראה קראתי בשם וגו' את אהל מועד ואת הארון לעדות וכל הפרשה ומשה אמר לו עשה ארון וכלים כגון שלחן ומנורה ואחר כך משכן דס"ל לר"י שכסדר שהם סדורים בויקחו לי תרומה אמר לו:
אותיות שנבראו בהן שמים וארץ - על ידי צירופן ובספר יצירה תני להו:
כל חלום ולא טוות - כל חלומות יראה אדם ולא יראה אחד מאותן שהוא שרוי בתענית שאינו טוב טוות לשון תענית כמו ובת טוות האמור בדריוש (דניאל ו':י"ט):
דלא מפשר - שלא פתרוהו:
כאגרתא דלא מקריא - לא טוב ולא רע הוא שכל החלומות הולכין אחר הפתרון:
עדיף מחלמא טבא - שמביא את האדם לידי תשובה:
עציבותיה מסתייה - דיו עצבונו מה שאדם מתעצב עליו מבטל את החלום:
אפילו לדידי - שאני מאור עינים:
בדיחותיה מפכחא ליה - מבטליה:
מנגדא - ממלקות קשה לגוף האדם יותר ממלקות לפי שדואג ממנו:
זה חלום רע - מיראתו ישוב ויכנע:

דף נה:

והיא שעתא - דחלם אמיה לא הות:
יצפה - שיתקיים:
מיוסף - שלא נתקיימו השתחואות הללו עד עשרים ושתים שנה כשירד יעקב למצרים שכבר היה הרעב שתי שנים דכתיב כי זה שנתים הרעב (בראשית מה):
לאדם טוב מראין לו חלום רע - כדי שידאג ולא יחטא ושיכפר לו עצבונו:
לאדם רע מראין לו חלום טוב - כדי לשמחו שיאכל עולמו:

ודוד לא ראה חלום טוב והא כתיב וכו' - לא גרסינן הכי אלא גרסינן והא כתיב לא תאונה אליך רעה וגו'. קשיא לרב הונא דאמר לאדם טוב מראין לו חלום רע ומשני איהו לא חזי אחריני חזו ליה חלום רע:

וכי לא חזי איהו מעליותא הוא - כיון דלא חזי חלום רע כדקאמר שלא יבהילוהו וחלום טוב לא כל שכן דלא חזי דהא קתני כל ימיו של דוד לא ראה חלום טוב אם כן לא חזי חלום כלל:

אלא שבע - ז' לילות ילין ולא יפקד בשום חלום הרי הוא רע ושונאים אותו ואין מראין לו כלום:

ומשני דחזי ולא ידע מאי חזי - אדם טוב מראין לו חלום טוב ועד שלא יקיץ משתכח ממנו כדי שלא ישמח:

זקפא - גודל:

עלי עין עולי עין - שליטין על העין ולא העין עולה בהן:

אטרפא דנחיריה דשמאליה - דופן השמאלי של חוטמו:

האי מאן דחליש - מי שחלה:

דסני לי לחדי לי - ומתוך כך ישוב חרון אף מעלי:

הרהורי לבו - מה שהוא מהרהר ביום:

רעיונך - מחשבותיך וכן כל לשון רעיון שבמקרא אינו לשון רצון אלא לשון מחשבה וזה יוכיח ורעיוניה יבהלוניה (דניאל ד') וכי רצונו של אדם מבהלו אלא מחשבותיו מבהלין אותו:

דקלא דדהבא - דבר שלא הורגל לראות ולא הרהר בו מעולם:

קופא דמחטא - נקב המחט:

דף נו.

קיסר - מלך רומי והיה לו תגר עם פרסיים:

מאי חזינא - מאי אראה בלילה בחלום:

משחרי לך פרסאי - עושים בך עבודת המלך כמו לא חמרא דחד מנהון שחרית (תרגום במדבר יו) ולשון חכמים (ספרי פ' דברים) הדבק לשחוור וישתחוו לך:

שבור - מלך פרס:

ושבו לך - ישללוך בשבי:

וטחנו בך קשייתא - יכופו אותך לטחון גרעיני תמרים:

פסיד עסקך - תתקלקל פרקמטיא שלך:

ולא אהני לך למיכל – מתוך צערך לא יטעם לך שום מאכל:
מרווח עסקך – ומתוך שמחתך לא תתאוה לאכול שתהיה שבע בשמחתך:
והיא – אשתך:
לפכוחי פחדך – להפיג דאגתך:
מרישיה – זרע רב תוציא השדה:
בדיינא דמלכא – אוצר שתכשיטי המלך שם ישבר על ידי גנבים ויעלילו עליך לומר שאתה גנבתם:
קל וחומר מינך – אם רבא נחשד כל שכן שיחשדונו וזהו וייראו ממך:
חסא – חזרת:
עיף עסקך – כפול בריוח כחזרת שהיא רחבה וכפולה:
מריר עסקך – שנאוי לכל ומר יהיה הסחורה שלך:
חביתא – הם היו משתכרים ביין:
חלי עסקך – מתוק כלומר שתתן סחורתך בזול:
דקדחי – גדלה:
עשיק עסקך – ביוקר תמכרנו כמו עשיק לגבך (ב"מ ד' נב.):
לרבא א"ל קאוי עסקך – לשון קהוי הכל ישנאוהו:
מתבעי עסקך – יתבקש עסקך ויחזרו אחריו לקנות:
דקאי אאיסדן – מראשותיו כדמתרגמינן מראשותיו אסדוהי (בראשית כח):
מלכא הוית – ראש ישיבה הדורש דרשות והמתורגמן עומד עליו באמורא להשמיע בקול רם לרבים כקול חמור הנוער:
וי"ו דפטר חמור גהיט מתפילך – בפרשת והיה כי יביאך וכל פטר חמר תפדה בשה והוא חסר וי"ו ובתפילין של רבא כתבו הכותב מלא ואח"כ מחקו והיינו גהיט מחוק:
דשא ברייתא – דלת חיצון שבבית:
אתתך מתה – השומרת את הבית:
ככי – שינים הפנימיות שקורין משילאר"י:
תרתי נשי מגרשת – שאשתו של אדם קרויה יונה דכתיב יונתי תמתי:
תרין קולפי בלעת – מכת מקל עב בראשו כראשי לפתות:
בלא מצרים – נחלה בלא מצרים כלומר קרקעות רחבים ורבים:
וכסיין אבקיה – כסוי עפר הפורח ממפולת החומה:
ונתר מוקרי – נשר מוחו:
אודרא מבי סדיא – המוכין יוצאין מן הכר שבמראשותיו:

הללא מצראה – הלל שאנו קורין בפסח לפי שיש הלל אחר הקרוי הלל הגדול קורין לזה הלל המצרי:

ניסי מתרחשי לך – שע"י נסים נקרא ניסן שעל כל צרה הבאה לישראל אומרים אותו על גאולתן:

הוה קא אזיל – בר הדיא בהדיה דרבא:

בארבא – בספינה:

אמר בהדי גברא דמתרחיש ליה ניסא למה לי – שמא כאן יארע לו הנס שתטבע הספינה והוא ינצל:

בדידך קיימא – בך הוא תלוי הפתרון אם לטובה אם לרעה והפכת לי לרעה:

אשתו של רבא – בת רב חסדא היתה:

טורזינא דמלכא – שומר אוצר המלך:

נפל תכלא – תולע:

דף נו:

שיראי דמלכא – מעילים של מלך:

דאצטליק – נחלק לב' ודוגמתו בהעור והרוטב (דף קכד.) דצלקי מצלק:

יעצו עליך רעה – והם הלחיים פה שיעץ עליך רעה:

חרון אף – ניכר בחוטם שמתחמם ומוציא הבל על כן הוא קרוי חרון אף:

לא תצטרך למעשה ידיך – שתתעשר:

באדרותא מיתת – בכבוד ובהדר תמות:

אמו בעל – דומיא דשמן שהוא בתוך הזית השקה את אמו:

קטיף לי כוכבא – עקרתי כוכב בחלום:

גנבת – שנמשלו לכוכבים:

טונא דאסא – טולא דאסא:

נערה המאורסה – היו רגילין לעשות לה חופה של הדס בכניסתה לחופה וקורין לה הינומא כדאמרינן בכתובות (דף טו:) שיצאתה בהינומא וראשה פרוע:

שכבי משלחת – מתים הפשטת:

אם כן – דלית לך התם נכסי ואבוך לא שכיב התם:

קפא – דאמרי לך היא כשורא שבלשון פרס ויון קורין לכשורא קפא:

דיקא – הוא עשרה שבלשון יוני קורין לעשרה דיקא והכי אמרי לך יש לך ממון בקורה עשירית:

דריש עשרה – קורה שבראש עשרה:
שלש שלומות הם – שלש חלומות המבשרים שלום:
ופרשו כאשר בסיר – אלמא פורענותא היא:
ובכל קנינך – לשון מרובה הוא אף קנים הרבה קנה של בינה הוא:
קרא קורא קירא קניא – קרא דלעת כדאמרינן לקמן הרואה דלועין בחלום ירא שמים הוא לשון דלו עיני למרום (ישעיהו ל"ח:י"ד):
קורא – רך הגדל בענפי הדקל בכל שנה כדרך שאר אילנות ולשנה שניה הוא מתקשה ונעשה עץ:
קירא – שעוה:
קניא – קנה:
האוכל מבשרו – בחלום:
בין ברדוף – כשהוא רץ:
גם עלה – קרוב לנוטריקון של גמל:
פלא נעשה לו – כמו שנעשה לפינחס כדאמרינן בסנהדרין (דף פב:):

דף נז.

דמסרג – שיש לו אוכף על גביו יפה:
נס נעשה לו – נו"ן כנגד נו"ן וכגון שראה השם כתוב:
חנינא – נוני"ן הרבה נסים רבים:
והני מילי בכתבא – אכולהו קאי שראה הונא או חנינא או תיבה זו של הספד כתובה דמשמע חסו עליו ופדאוהו:
דלא סיים – שנעור משנתו קודם שנסתלק סימן הוא שסמוך אצל הקב"ה:
מובטח לו שהוא בן העולם הבא – ונוטל חלקו וחלק חברו בגן עדן דדמי לאשת איש:
פלגי – רמונים שנחלקו:
יצפה לתורה – שנאמר אשקך מיין הרקח היינו תורה:
מעסיס רמוני – הנמצץ מן הרמונים:
נכסיו מצליחין – כהדס זה שעליו משולשים זה על זה כמין קליעה:
בכנייהו – על כנם במקומם במחובר:
הוי ראש ישיבה – שמכריז ומצוה לרבים:
אני ראיתיה וכו' – ועל כן נעשיתי ראש ישיבה במתא מחסיא:
תרביצא – גינה א"נ בהמ"ד תרביצא נאה וגילה נוטריקון של תרנגול:

תלויה בקשתו – בספק כביצים הללו שהאוכל סתום בם:
נשתברו – נתגלה האוכל:
וינחם אל מחוז – היינו כרך:
חפצם – סימן הוא להיות חפציו נעשים:
המגלח – סימן גדולה ותפארת היא לו כמו ויגלח ויחלף וגו' (בראשית מא):
בעריבה – בספינה:
דמדלי – שהולכת בגובה של ים:
הנפנה – סימן הוא שסרחונו וגנותו נפרש ויוצא מעליו:
והוא דלא קנח – שלא המאיס ידיו:
בבבל עומד בלא חטא – לפי שחו"ל אין לה זכיות אלא עון יש בישיבתה וזה עומד ערום בלא אותם עונות:
בא"י – שהרבה מצות תלויות בה וזה העומד ערום סימן שהוא ערום ממצותיה:
הנתפש לסרדיוט – שומרין אותו שלא יברח אלמא סימן שמירה הוא ששומרים אותו מידי היזק:
אגם – שיש בו קנים גדולים וקטנים וסמוכים זה לזה סימן לראש ישיבה שהגדולים והקטנים מתקבצים יחד קבוץ גדול ובאים לשמוע דרשה מפיו:
יער – אילנות גדולים ואינן סמוכים זה לזה אף זה סימן לראש לתלמידי הרב והוא ראש לבני כלה שמפרש לתלמידים שמועתם אחר שעמד הרב והם מחזרין על שמועתם ויש תלמידים שלא יבינו בדברי הרב ככל הצורך וזה מבינה להם:
תלי טבלא – נראה לו שהיה זוג וענבל תלוי בצוארו ומשמיע קול והוא סימן לראש ישיבה שמשמיע קול לרבים:
ונבחי בה נבוחי – קשקשתי בה בקול:
עונותיו מחולין לו – לפי שהעונות קרויין אדומים שנאמר אם יאדימו כתולע (ישעיהו א':י"ח) ואומר נכתם עונך (ירמיהו ב':כ"ב) וסימן הוא שפורשין ממנו:
פרנסתו מזומנת – כנחש שעפר לחמו ומצוי לו בכל מקום:
הרגו – לנחש:
כל שכן שנכפלה לו – שהרי נתגבר עליו:
ולא היא – אלא רב ששת דורש להנאתו לפתור חלומו לטובה:
יש שותהו כו' – לפיכך אין לעמוד על פתרונו:

דף נז:

השכים – העומד ממטתו ונפל לו פסוק בפיו:
שיר השירים – כולו יראת שמים וחבת המקום בלב כל ישראל:
רבי ישמעאל בן אלישע – מהרוגי מלכות היה והפשיטו עור קרקפתו בחייו:
חוץ מן הפיל והקוף והקפוד – שמשונין במראיהן. קפוד חיה שדומה לקוף ויש לה זנב ארוך ושמה מרטינ"א:
דמסרג – אוכף על גביו וי"א נתון באפסר:
חוץ ממר – פשו"ר בלע"ז:
פסל – דולייי"ר:
דחזנהו בקתייהו – שראויין למלאכתן לחבל ולהשחית:
פגי תמרה – שלא בשלו כל צרכן:
בכנייהו – במחובר אבל בתלוש סימן הוא למכות כדפשר ליה בר הדיא לרבא קולפי בלעת:
תכלת – ירוק הוא ומי שפניו ירוקים חולה הוא:
קריא – יבנ"ץ:
קפופא – צואיט"א בלע"ז ויש לה לסתות כלחיי אדם לפיכך הן מגונים:
קורפראי – טלפ"א:
גודגדניות – צירתי"ש:
כפניות – מין תמרים רעים:
שמש – חמה זורחת:
קול – של מיני זמר או קול ערב של אשה:
עטוש – אשטרנוד"ר:
מהר צועה – מי שצריך להריק מעיו הרקת כלי נקראת צעיה שנאמר (ירמיהו מח) ושלחתי לו צועים וצעוהו וכליו יריקו במואב כתיב:
ותחלימני והחייני – בחזקיה כתיב:
תרדין – בלי"ץ:
מי סיסין – בשול פוליאו"ל:
והרת – וידלייר"א שהשליל בתוכה:
יותרת הכבד – אייבר"ש של בהמה:
ומברין – לשון בריאות:
ותגלחת – אם מגלח:

זוטרי – יפין:
מסאנא וסנדלא – סימן יוצאי חוץ הוא שמוציא אחרים מן הבית:
עפרא – סימן הוא שרמז להם קבורה:
לב עובדיהם – על פושעי ישראל מתפלל:
כבשן של אש – חפירה שהוסק בה כבשנם של חנניה מישאל ועזריה:
מקום שנוטלין ממנו עפר – מקום יש בבבל שאין בהמה יוצאה משם אם אין נותנים עליה עפר מעפר המקום והוא סימן השמד ומקללותיה של בבל היא וביסוד מהר"ר יצחק ראיתי שנוטלים משם עפר לטיט לבניני המקום וסוף סוף אותו מקום אין בו ישוב ולא זרע ולא נטיעה:
גוזר ומקיים – שגזר להשמידה וקיים:

דף נח.

נתקללה בבל נתקללו שכניה – כלומר אוי לרשע אוי לשכנו:
קאת וקפוד – חיות ועופות רעים ומזיקין את השכנים אבל עי השדה ומטעי כרם שנתקללו בה ערי ישראל הנאה היא לשכנים:
אוכלוסי – חיל גדול של ששים רבוא:
חכם הרזים – היודע מה שבלב כל אלו:
לשמשני – שהם חורשים וזורעים ואני מוצא מוכן:
כל אומות שוקדות ובאות לפתחי – עשיר היה והכל באין אצלו לסחורה:
שאם יזכה – לעולם הבא ויראה בכבוד מלך המשיח:
יבחין – כמה יתר כבוד נוטלי שכר מצות יותר ממה שהיה כבוד האומות בעוה"ז:
חצבי לנהרא – הכדין השלמים הולכים לנהר לשאוב מים:
כגני לייא – השבורים להיכן כלומר למה הולכים ואף אתה שאתה סומא ולא תראהו להיכן תלך:
גונדא – כת:
כחלינהו לעיניה – נקרו לעיניו:
ורחמי דינא – אוהבים משפט:
קולפא – מקל לרדות:
התורה אמרה אם בא להרגך השכם להרגו – אם במחתרת וגו' (שמות כב) לפי שבא על עסקי נפשות שיודע הוא שאם ימצא ותמצאנו חותר לא תעמיד עצמך מלהציל ממונך והוא בא לדעת כן שיקום עליך ויהרגך אמרה תורה השכם אתה והרגהו:

הממלכה זו מלחמת עמלק – דכתיב בה כסא מלכות כי יד על כס יה (שמות י״ז:ט״ז) כלומר על ידי מלחמה ליי' בעמלק יתעלה כסאו:
המתנשא – מדכתיב לשון נשיאות משמע על נשיא ראש משך ותובל:
לכל לראש – לכל הקם להיות לראש הוא מתנשא כלומר שהוא גוזר ומעמידו:
ריש גרגיתא – בור הממונה על החופרין חפירות למלאותן מים כדי להשקות בהן שדותיהן:

דף נח:

ברוך מציב גבול אלמנה – כגון בישוב בית שני:
אומר ברוך דיין האמת – דומיא דקטע וקטע בתר דאתיליד הוא:
אמאי – קא מתנחת:
נפל ליה בתלא – שנפל לו ונעשה תל:
דיו לעבד שיהא כרבו – שהרי בית המקדש חרב שהוא ביתו של הקב"ה:
ככלי אובד – וסתם כלי לאחר י"ב חדש משתכח מן הלב דיאוש בעלים לאחר י"ב חדש בפרק אלו מציאות (בבא מציעא ד' כח.) מי שמצא כלי או שום מציאה חייב להכריז שלש רגלים ואם נמצא אחר הסוכות צריך להמתין ולהכריז בפסח ובעצרת ובחג דהיינו י"ב חדש ושוב אין צריך להכריז:
אשר חלק ושהחיינו – דלאחר שלשים יום הוה:
מחכמתו ליראיו – כרב חנינא דחכים טפי:
בהקנים – לינטיילי"ש כעדשים:
כושי – שחור הרבה:
גיחור – אדום הרבה רו"ש בלע"ז:
לווקן – לבן יותר מדאי:
קפח – בטן גדול מתוך עוביו נראית קומתו מקופחת לשון אחר קפח ארוך הרבה ופרצופו שמוט ובולט דמכוער הוי:
הדרניקוס – רודא"ש לשון אחר פיו עקום:
אומר ברוך משנה את הבריות – דממעי אמן הוו:
קטע – שנקטעו ידיו הכא הוא דקטע משמע דידים הוא משום דקתני תרתי קטע וחגר אבל היכא דקתני קטע לחוד משמע דרגלים כדתנן (שבת פ"ו ד' סה:) הקטע יוצא בקב שלו:
פתויי ראש – ששערו כנמטא כל שערו דבוק זה בזה פלטדי"ר בלע"ז:

היכא דאיתרע ליה בתר דאתיליד – לאחר שנולד נולדו בו:
דומיא דקטע – וקטע בתר דאיתיליד הוא:
קפוף – עוף שקורין וולטו"ר ויש לו לסתות ולחיים כאדם:
כוכבא דשביט – כוכב היורד כחץ ברקיע ממקום למקום וארוך כשבט שהוא יורה ונראה כמו שפותח רקיע:
וגמירי דלא עבר כסלא – שאינו מעביר מזל כסיל כשהוא שביט:
כסלא – כסיל:
רב הונא אמר – מאי זיקין וילון הוא דמקרע ומתחזי רקיע דרך הקריעה כרומח:
כתיב עושה עש כסיל וכימה – דקדמיה ליה כסיל לכימה:
הא כיצד – מלמד ששניהן שוין:
שאלמלא חמה של כסיל וכו' – כסיל שולט בימות החמה להכי אקדמיה קרא כימה שולט בימות הגשמים ולהכי אקדמיה קרא:
עקרב – היינו כימה וממזל טלה הוא:
עוקצא דעקרבא – זנב העקרב:
נהר דינור – מתשת כחו של עקרב:
מעדנות כימה – קשרים של כימה:
כמאה ככבי – יש בין הכוכבים של כימה שהן כחה של כימה:
אמרי לה דמכנפי – אותן שהן כחה של כימה ואמרי לה דמבדרן:
יותא אמרי לה – דקיימא בזנב טלה ואמרי לה דקיימא בריש עגלא:
רישא דעגלא – ראשו של עגל והיינו מזל שור והוא נמשך אחר מזל טלה ראש השור סמוך לזנב טלה שכן הסדר טלה שור תאומים:
ומסתברא כמאן דאמר זנב – היינו כוכבים העשויין כזנב מדכתיב ועיש על בניה תנחם:
אלמא חסרה – והאי זנב מחזי כטרפא דטריף:

דף נט.

כטרפא דטריף – דבר שהוא חסר וסתמוהו מגופו שעשאוהו כנוס ומתחזי כמכה בקורנס טרפא דטריף מוכה בהכאות כמו ביצה טרופה. ל"א דמתחזיא כדטרפא מטרף נדבק יחד ועשאו סניפין כמין חיבור:
והאי דאזלא – עיש אחר כימה:
דאמרה לה הב לי בני – שני כוכבים שלי:
וליהדר – לכימה אותן כוכבים עצמן שנטל הימנה:

גוהא – בלשונם קורין רעידת הארץ גוהא:
אובא טמיא – בעל אוב של עצמות שעושה כשוף בעצמות המת. טמיא עצמות ודומה לו במסכת כלים בית מלא טמיא ופי' רב האי מלא טמיא בית שהוא מלא עצמות והביא ראיה על זה מבראשית רבה דקתני אדרינוס שחיק טמיא דהיינו שחיק עצמות ואין לפרש אוב טמא שאין זה הלשון:
גנח גוהא – ותגעש ותרעש כלומר נזדעזעת הארץ מאד מאד. גנח גוהא חדא מילתא היא וכן הלשון:
גוהא גוהא מיבעי ליה – שני פעמים היה לו להזדעזע כנגד שתי דמעות:
סופק כפיו – ומאותו קול מזדעזעת הארץ שמצינו שכפיו סופק שנאמר גם אני אכה כפי אל כפי (יחזקאל כ"א:כ"ב):
אנחה מתאנח – ומאותה אנחה מרעיד הקרקע ומצינו שמתאנח שנאמר והניחותי חמתי בם (יחזקאל ה':י"ג) כביכול כאדם שיש לו חימה ומתאנח ומתנחם דעתו ועושה לו נחת רוח:
והנחמתי – אנחם על הרעה שעשיתי להן:
הידד כדורכים יענה – שדורך ובועט ברקיע:
והארץ הדום רגלי – כגון שדחה תחת כסא הכבוד ומגיע בעוטו עד לארץ שהיא הדום רגליו:
ענני בגלגלא – עננים מתחופפין ומתחככין ונשמע הקול לשון אחר העננים פוגעין בגלגל ומתגלגלות עם הגלגל בעל כרחם ואותו הקול היינו רעמים:
ברקא – ברקים של אש:
ומתבר גזיזי דברזא – ואותו הקול היינו רעמים. גזיזי גלציי"ש חתיכות של ברד:
חלחולי מחלחלי – ענני ומנשב זיקא עלייהו והיינו רעמים:
מנהמי ענני – הומות העננים:
זעפא – סופטורבי"ל:
ברקא – אישלוזיר"א לשון מבריק נהר:
ברקא יחידאה – שלא הבריק אלא פעם אחד:
וברקא חיורא וברקא ירוקתא כולהו קשיין – שאינם של ברכה:
דסלקן חדא לאפי חברתה – ששני עננים פוגעים זה את זה:
ענן בקר – לא קבוע:
כד מפתח בבי מטרא בר חמרא מוך שקיך וגני – אם כשתפתח דלתיך בבקר ירד לך מטר לך אני אומר חמר ההולך ממקום למקום להביא תבואה מוך שקיך וגני כפול שקך

תחתיך ותישן עליו ולא תלך אנה ואנה להביא תבואה לפי שיהיו החטים בזול בשביל הגשם:

ה"ג הא דקטר בעיבא – נתקשרו השמים בעב עבה אז טוב כי ירד גשם רב:

הא דקטיר בעננא – ענן קלוש הוא ענן בקר שאין בו ממש:

צריך שיפול על פניו – לפי שהוא מראה כבוד ה':

על ההרים – לא מצי לברוכי מלא עולם שאינן במקום אחד אלא כל אחד ואחד במקומו:

כרוך ותני – בכולהו ברוך עושה בראשית וברוך שכחו מלא עולם כרוך ותני לכולהו בחדא בבא ועל כולם שתי ברכות הללו:

אומר ברוך עושה בראשית – שכך היתה ברייתו ואחר כך כסוהו עננים:

אסתנא – רוח צפונית:

דף נט:

בתקופתה – מקום שהיא חוזרת שם לתחלת היקפה היא שעת תליית המאורות ומאז התחילה להקיף ולשמש:

אימת הוי – אחמה בתקופתה קאי:

כל כ"ח שנים – של תקופת ניסן שבסוף כ"ח כשחוזר מחזור גדול של חמה להיות תקופה נופלת בשעת תליית המאורות בשבתאי היא שעה תחלת ליל ד':

באורתא דתלת נגהי ד' – שהעריב שמשו של ג' בשבת ויתחיל ליל ד':

נגהי – ליל כדאמר בפסחים בשמעתא קמייתא (דף ג.) דאיכא דוכתא דקרו לליליא נגהי:

שבתאי – שם שעה ראשונה של ליל ד' שבאותה שעה נתלו מאורות ושבע שעות הן וחוזרות חלילה שצ"ם חנכ"ל תמצא בהקף סדרן של עולם סימני שעות תחלת הלילות כצנ"ש חל"ם מוצאי שבת כוכב. תחלת ליל ב' צדק. תחלת ליל ג' נוגה. תחלת ליל רביעי שבתאי. תחלת ליל ה' חמה. תחלת ליל ששי לבנה. תחלת ליל שבת מאדים. וסדר תחלת הימים כעלות השחר חל"ם כצנ"ש ותקופה מושכת מחברתה ז' שעות ומחצה כלומר מתאחרת אחר היום והשעה שנפלה בה חברתה ז' שעות ומחצה הרי שלשים שעות לארבע תקופות הרי יום ורביע לשנה. לד' שנים חמשה ימים למדת שאין תקופה נופלת בתחלת הלילה אלא לסוף ד' שנים שהוא מחזור קטן וז' מחזורים קטנים למחזור גדול וסימניך דב"ז הגא"ו הרי שאינה באה לתחלת ליל ד' אלא מכ"ח שנים לכ"ח שנים בראש כל מחזור קטן באה לתחלת הלילה ובראש מחזור הגדול באה לתקופה הראשונה שהוא תחלת ליל ד':

אגשרא דבבל אומר ברוך עושה בראשית – קים להו שלא נשתנה פרת מהלוכו ע"י אדם משם ולמעלה אבל משם ולמטה הסיבוהו בני אדם דרך אחרת:
והאידנא דשניוה פרסאי – מלמעלה לגשר אין מברך עליו עושה בראשית אלא מאיהי דקירא ולעיל איהי דקירי שם מחוז שהוא על הפרת:
חדין – חריפין מיא וקלין לשקול במאזנים וטובים לשתות שאין מכבידין את הגוף:
ה"ג והאי דגיחורי משום דמשמשי בימא לפיכך בניהן אדומין כאדמומית היום רו"ש בלע"ז:
דניידי עינייהו – עיניהם נדים ונעים:
משיצא חתן לקראת כלה – שהמים קבוצין על הארץ וכשהטפה נופלת עליהן טפה תחתונה בולטת לקראתה:
שמע משמע – שבשרוהו לאמר ירדו גשמים בלילה אומר הטוב והמטיב:
אתה פורתא – מודים אנחנו לך:
אתא טובא – הטוב והמטיב:
אית ליה ארעא – הטוב והמטיב שהטיב לו:
בנה בית חדש – שכולו שלו אומר שהחיינו:
שלו ושל אחרים – הטוב והמטיב:
ה"ג (והתנן) בנה בית חדש וכו' לא קשיא הא דאית ליה שותפות הא דלית ליה שותפות ול"ג אלא הא והא דאית ליה ארעא וה"פ תירוצא דשנינן קאי בדוכתיה מודים אנחנו לך בדלית ליה ארעא הטוב והמטיב בדאית ליה ודקא קשיא לך בנה בית חדש אומר שהחיינו לא קשיא ההוא דבנה בית חדש שאין לו שותפות בה ועליה מברך שהחיינו אבל גשמים בדאית ליה ארעא טובא שיש לו שותפות בה היא שהרי כל מי שיש לו קרקע שותף עמו בטובה זו:
והתניא – בניחותא:
קצרו של דבר – כלומר כללו של דבר:
ולבסוף הוא אומר הטוב והמטיב – על בשורות הירושה שנשארה לו ירושה מאביו שכן בשרוהו מת אביו ויורשו כלומר הניח נכסים:
שינוי יין – שתה יין בסעודה והביאו לו יין אחר טוב מן הראשון אין צריך לברך בורא פרי הגפן:
שינוי מקום – יצא מכאן והלך לבית אחר והביאו לו יין:
ר"י אמר אפילו יש לו כיוצא בהן – מירושה הואיל ולענין קניה חדש היא אצלו צריך לברך:

דף ס.

דקנה וחזר וקנה דברי הכל אין צריך לברך – דהא רבי יוחנן לא אמר צריך לברך אלא משום דלענין קנייה חדש הוא:

ואיכא דאמרי כו' מכלל דכי יש לו וקנה דברי הכל צריך לברך – דהא רב הונא לא אמר אין צריך לברך אלא דקנה וחזר וקנה דליכא חדוש כלל אבל יש לו וקנה דאיכא חדוש מודה הוא דצריך:

בין כך ובין כך – בין שיש לו בין שאין לו הואיל ולא קנה הראשונים ועכשיו קנה צריך לברך:

לא כרבי מאיר ולא כרבי יהודה – דאפילו רבי יהודה לא פליג אלא ביש לו וקנה אבל בקנה וחזר וקנה לא:

דמסקא ארעא שרטון – לימ"ץ מחמת המים והוה ליה לזבל:

השתא מיהא רעה היא – שמחבלת תבואה של שנה זו ומברך ברוך דיין האמת:

ועל הטוב שהיא מעין הרעה – יברך הטוב והמטיב:

מאי היא – כגון דאשכח מציאה:

שלא יסריח – הזרע אלא יקלוט ויהיה ולד ולאחר שלשה ימים אם לא קלט כבר הסריח ואין תפלה מועלת:

שלא יהא סנדל – שלא תתעבר אשתו ולד אחר ויהיה פוחת צורתו של ראשון ודומה לדג של ים ששמו סנדל הכי אמרינן במס' נדה (דף כה:) סנדל דומה לסנדל של ים ומתחלתו ולד היה אלא שנרצף משל לאדם שסטר את חבירו והחזיר צורתו לאחוריו:

ומי מהני – תפלה לזכר אפילו בתוך ארבעים יום והלא הדבר תלוי בהזרעה תחלה:

הכי גרסינן משכחת לה דמהניא כגון שהזריעו שניהם בבת אחת:

כל היכי דדרשת ליה להאי קרא – מדריש לחדא משמעות:

מסיפיה לרישיה מדריש – מי שנכון לבו בטוח בייי משמועה רעה לא ייירא:

בדברי תורה כתיב – אשרי אדם מפחד תמיד שמא תשתכח ממנו שמתוך כך הוא מחזיר לשנותם תמיד:

תנו רבנן – בן עזאי אמרה דאמר שתים בכניסתו ושתים ביציאתו:

לית לן בה – יזהר בעצמו שלא יפשע או אם פשע כבר אל יכנס במקום סכנה:

בי בני – בית המרחץ:

מתותיה – חפירה שהמים נופלים לתוכה ובני אדם רוחצים על גבי תקרה שעל גבה:

בחד אבריה – בזרועו החזיק אחד או שנים וזה בזה החזיקו עד מאה ואחד:

היינו דרבי אחא – דבעי אודויי שהוצאתני לשלום:
שאין דרכן של בני אדם וכו' – כלומר לא היה להם לעסוק ברפואות אלא לבקש רחמים:

דף ס:

התכבדו וכו' – אל המלאכים המלוים אותו הוא אומר שנאמר כי מלאכיו יצוה לך (תהילים צ"א:י"א):
שאם יפתח אחד מהם – מן החללים כגון הלב או הכרס או המעים:
או אם יסתם אחד מהם – מן הנקבים הפתוחים כגון הפה או החוטם או פי הטבעת. יפתח קאי אחללים יסתם קאי אנקבים:
קצירי – חולים:
רופא כל בשר – כנגד היציאה שהיא רפואת כל הגוף:
ומפליא לעשות – כנגד שהגוף חלול כמו נאד והנאד הזה אם יש בו נקב אין הרוח עומד בתוכו והקב"ה ברא את האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים הרבה ואעפ"כ הרוח בתוכו כל ימי חייו וזו היא פליאה וחכמה:
ותהא מטתי שלמה – שלא יהא פסול ורשע בזרעי:
לשכוי – תרנגול דאיכא דוכתא דקרו לתרנגול שכוי כדאמרינן בר"ה (דף כו.):
הכי גרסי' אילימא כשם שמברך על הטובה הטוב והמטיב כך מברך על הרעה הטוב והמטיב והתנן על בשורות טובות הטוב והמטיב ועל שמועות רעות אומר ברוך דיין האמת:
לקבולינהו בשמחה – לברך על מדת פורענות בלבב שלם:
אלהים – לשון דיין כמו עד האלהים יבא דבר שניהם (שמות כ"ב:ח'):
ובת בדברא – ולן בשדה:
הוה בהדיה תרנגולא – להקיצו משנתו:

דף סא.

הכל לטובה – אילו היה נר דלוק היה הגייס רואה אותי ואילו היה החמור נוער או התרנגול קורא היה הגייס בא ושובה אותי:
והא קחזינן דמזקא – שמזקת:
אוי לי מיוצרי – אם אלך אחרי יצרי ואם לא אלך אחריו אוי לי מיצרי המיגעני בהרהורים:
דו פרצופין – שני פרצופין בראו תחלה אחד מלפניו ואחד מאחריו וצלחו לשנים ועשה מן האחד חוה:

אחור וקדם צרתני – לשון צורה דהיינו שני פרצופין:
זכר ונקבה בראם – משמע מתחלת ברייתם תרי הוו:
היינו דכתיב ויבן – שהיה צריך בנין:
מאי ויבן – והלא כבר נבנה:
כדי לקבל את הפירות – שאם יהיה קצר מלמטה ורחב מלמעלה תהא התבואה דוחפת את הכתלים מלמעלה לכאן ולכאן שהמשא מכביד עליהם:
שושבין – משתדל בחופתו ובזיווגו:
ולמ"ד פרצוף – ומתחלתו היה מצד אחד זכר ונקבה מצד אחר:
הי מינייהו סגי ברישא – איזהו פרצוף היה מהלך לפנים:
אפי' היא אשתו – גנאי הדבר:
נזדמנה לו על הגשר – אשת איש והיא לפניו:
יסלקנה לצדדין – עד שיעבור לפניה:
אחורי אשה בנהר – אחורי אשת איש מגבהת בגדיה מפני המים וזה מסתכל בה:
יד ליד לא ינקה רע – אפילו כמשה רבינו שקבל תורה מימינו של הקב"ה לא ינקה רע וקרא באשה משתעי:
עם הארץ – לא שמש תלמידי חכמים שלא למד משנה זו ששנינו לא יהלך אדם אחורי אשה ואפילו היא אשתו:
ולמאי דקאמר רב נחמן – שהלך אחריה ממש אם כן אפילו בי רב עם תינוקות של בית רבן נמי לא קרא:
בשעה שהצבור מתפללים – דכיון שאינו נכנס נראה כפורק עול ומבזה בית הכנסת:
ואי דרי מידי – אין כאן גנאי דמוכחא מילתא דהאי דלא נכנס מפני המשוי:
ואי איכא פתחא אחרינא – אין כאן בזוי דמאן דחזי סבר בפתחא אחרינא ליעול:
יביע – לשון אבעבועות כל משקה מסריח מעלה רתיחה ואבעבועות:
חטאת – לשון חטה דריש ליה:
כליות יועצות – את הלב עשה כן:
והלב מבין – מה יש לו לעשות אם ישמע לעצת הכליות אם לאו ומנין שהכליות יועצות שנאמר (תהילים ט"ז:ז') אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי ומנין שהלב מבין שנאמר (ישעיהו ו) ולבבו יבין:
לשון מחתך – הדבור להוציא מפיו:
והפה – הם השפתים גומר ומוציאו:

דף סא:

שואבת כל מיני משקין – אע"פ שהן נכנסין בכרס דרך הושט הריאה מוצצתן ושואבתן מבעד לדופני הכרס:

זורקת בו טפה – מרה ומניחתו מן הכעס:

שוחק – שחוק:

קרקבן – בעוף הוא המסס בבהמה:

טוחן – המאכל:

אף – החוטם:

נעור – מקיצו משנתו:

נעור הישן וישן הנעור – שנתחלפה ובאה השינה מן האף והקיבה נעורת:

נמוק והולך לו – מתנונה והולך לו ונמשך למיתה. לשון אחר נעור הישן הקיבה ונמצאו קיבה ואף נעורים שאינו ישן כלל או ישן הנעור ונמצאו שניהם ישנים ואינו נעור כי אם בקושי:

ולבי חלל בקרבי – יצר הרע הרי הוא כמת בקרבי שיש בידי לכופו:

נאם פשע לרשע וגו' – אמר דוד בקרב לבי יש ואומר אני שהפשע נאם לרשע כלומר שהיצר הרע אומר לרשע אל יהא פחד אלהים לנגד עיניך אלמא יצר הרע שופטו עד שמרחיקו שאינו מתפחד מיוצרו:

כי יעמוד – הקב"ה:

לימין אביון להושיע משופטי נפשו – ש"מ יש לך אדם שיש לנפשו שני שופטים:

לא שבק מר חיי לכל בריה – אם אתה מן הבינונים אין לך צדיק גמור בעולם:

לרשיעי גמורי – העולם הזה שאין להם בעולם הבא כלום וצריכין ליטול שכרן כאן כגון אחאב שהיה עשיר מאד דקאמר ליה בן הדד כספך וזהבך לי הוא (מלכים א כ':ג'):

לצדיקי גמורי העוה"ב – שאין להם בעוה"ז כלום כגון רבי חנינא בן דוסא שדי לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת (תענית כד:):

לכך נאמר בכל מאדך – מן החביב עליך:

והיה מקבל עליו עול מלכות שמים – קורא קריאת שמע:

ממתים ידך יי' ממתים – מידך היה לו למות ולא מידי בשר ודם:

מן הצופים – מקום שיכולין לראות משם הר הבית ומשם והלאה אין יכולין לראותו:

וברואה – שיכול לראות משם פרט אם מקום נמוך הוא:

ובשאין גדר – מפסיק בינו להר הבית:

ובזמן שהשכינה שורה – שבית המקדש קיים:
הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב – אחוריו למזרח ופניו למערב ולא אחוריו למערב ופניו למזרח מפני שירושלים בארץ יהודה היא בצפונה של ארץ יהודה בגבול שבין יהודה לבנימין ויש מארץ יהודה הימנה [למזרח] עד סוף ארץ ישראל והימנה למערב עד סוף ארץ ישראל שארץ יהודה על פני כל אורך ארץ ישראל היא מן המזרח למערב כרצועה ארוכה וקצרה ואם יפנה מזרח ומערב יהיה פרועו לצד ירושלים או פרועו שלפניו או פרועו שלאחריו אבל צפון ודרום יפנה ובלבד שלא יפנה כנגד ירושלים ממש בדרומה של ארץ יהודה:
ובגליל – שהיא בצפונה של א"י לא יחזיר פניו צפון ודרום אלא מזרח ומערב:
ה"ג וחכמים אוסרין ולא גרסינן בכל מקום:
חכמים היינו ת"ק – דאמר לא יפנה ולא מפליג בין רואה ללא רואה בין בזמן הבית בין בזמן הזה:
איכא בינייהו צדדים – דיהודה וגליל שאינן כנגד ירושלים ממש לתנא קמא צדדין נמי אסירי דהא הנפנה ביהודה קאמר כל יהודה משמע ורבנן בתראי סברי כנגד ירושלים ממש אסור אבל לצדדין מותר דהא אדר' יוסי קיימי דאמר לא אסרו אלא ברואה אבל ברחוק לא ואפילו כנגד ירושלים ממש ואתו רבנן למימר וחכמים אוסרים אפילו שלא ברואה ואפילו בזמן הזה ומיהו נגד ירושלים לא:
בדר' עקיבא גרסינן בכל מקום הלכך בחוצה לארץ נמי קאמר:
הוו שדיין ליה לבני – לבנים שישב עליהן לפנות היו מתוקנים וזקופות על צדיהן ראשן א' למזרח והשני למערב לבנה אחת לצפון ולבנה אחת לדרום והוא יושב על האחת ונפנה בינתים נמצא הוא נפנה צפון ודרום ולא היה רוצה לפנות בבבל מזרח ומערב לפי שבבל במזרחה של ארץ ישראל עומדת שלא יהא פרועו לא מלפניו ולא מלאחריו לצד ארץ ישראל:
אזל אביי שדנהו צפון ודרום – לראות אם יקפיד רבו על כך אי סבירא ליה כר"ע דאמר בחו"ל נמי קפדינן עלה דמילתא:

דף סב.

אחר רבי יהושע וכו' – וביהודה הוה:
עד כאן – כלומר כל זה העזת פניך בפני רבך שנסתכלת בכל אלו:
דשח ושחק – עם אשתו שיחה בטלה של ריצוי תשמיש:
ועשה צרכיו – ושימש מטתו:

כדלא שריף תבשילא – כאדם רעב כמו שלא שמשת מטתך מעולם שאתה נוהג קלות ראש זה לתאותך:
שריף – הומי"ר בלע"ז:
שקרובה לפה – רגילין להושיטה לפה:
שקושר בה תפילין – בזרוע שמאלו:
טעמי תורה – נגינות טעמי מקרא של תורה נביאים וכתובים בין בניקוד שבספר בין בהגבהת קול ובצלצול נעימות הנגינה של פשטא ודרגא ושופר מהפך מוליך ידו לפי טעם הנגינה ראיתי בקוראים הבאים מארץ ישראל:
מן הנחשים ומן העקרבים ומן המזיקין – דמתוך צניעתו מתנהג בנחת ובשתיקה ואין הנחשים מרגישים להתקנאות בו ואף המזיקין חסין עליו:
חלומותיו מיושבין עליו – שאין המזיקין מבהילין אותו:
קבלה – מסורת ומנהג שקבלנו מרבותינו בבית הכסא:
קבלה דיסורי שתיקותא – שלא יבעט ביסורין הבאים עליו:
מרביה ליה אימרא – מגדלת לו שה ומלמדתו שהולך עמו תמיד:
שעיר – שד של בית הכסא דומה לשעיר ועליהם נאמר (ישעיהו י"ג:כ"א) ושעירים ירקדו שם:
אמגוזא בלקנא – נותנת אגוז בספל של נחשת ומקרקשת בו מבית והוא נפנה כנגדה מבחוץ:
בתר דמלך – ונעשה ראש ישיבה צריך שימור טפי מפני המזיקים שמתקנאים השדים בתלמידי חכמים יותר משאר בני אדם:
כוותא – חלון כנגד מקום שהוא נפנה שם אחורי הבית:
אחורי הגדר נפנה מיד – ואין צריך להתרחק כלום:
ובבקעה – צריך להתרחק כדי שלא ישמע חברו עטושים של מטה אבל אין צריך להתרחק עד כדי שלא יראנו:
רב אשי אמר וכו' – לא גרסינן עד לקמן דמוקי לדאיסי בר נתן בהכי:
יוצאין מפתח בית הבד – משמרי טהרות של שמן בית הבד אם הוצרכו לפנות יוצאים מפתח בית הבד ונפנין לאחורי הגדר שלפני הפתח ואין חוששין שמא בתוך כך יכנס עם הארץ ויגע אלמא נפנין לאחורי הגדר מיד:
בטהרות הקלו – בשביל שמירת טהרות הקלו בבית הכסא:
כמה ירחקו – שומרי טהרות:

כדי שיהא רואהו – וכיון דאינו יכול להתרחק יותר על כרחך אם הוצרך לפנות יפנה תיובתא דאיסי דבעי שלא יראנו:
דאקילו בהו רבנן – בשביל שמירתן הקלו בבית הכסא:
אבל לדידיה חזי ליה – אבל הוא עצמו את חברו יכול לראות ולא ירחיק:
במקום שנפנה ביום – מתרחק מבני אדם בלילה כביום:
ינהיג אדם עצמו – לפנות:
שחרית – קודם היום:
וערבית – משחשכה:
כדי שלא יהא צריך להתרחק – אלמא אין מתרחקין בלילה:
פנו לי דוכתא – מבני אדם:
כדרך שנפנה ביום – לענין פרוע טפח וטפחיים כדאמרינן בפרקי קמאי (פ"ג ד' כג:) ומיושב כדאמרינן לעיל:
לקרן זוית – אם יש קרן זוית סמוך צריך להסתלק שם בלילה כביום ולא יפנה בגלוי:
משמש – בצרור או בקיסם לפתוח נקבים כדאמרינן במסכת שבת (ד' פב.) לשון אחר משמש המושב שלא יהא מלוכלך ולשון ראשון הגון דא"כ למה לי משום כשפים תיפוק לי כיון שישב כבר מלוכלכים בגדיו ומה יועיל משמושו:
לא לי לא לי – לא תוכלו לי:
לא תחים ולא תחתים – הם שמות הכשפים העשויים ע"י תחתוניות:
לא הני ולא מהני – לא כולן ולא מקצתן:
לא חרשי דחרשא ולא חרשי דחרשתא – ולא מכשפות מכשף זכר ולא מכשפות מכשפה נקבה לשון אחר לא הני ולא מהני לא יצלח ולא יועיל עוד מכשפות:

דף סב:

על כל מושב שב חוץ מן הקורה – שמא תפול:
כאסטמא לפרזלא – אצייי"ר בלע"ז שמועיל לברזל כך מועיל לגוף יציאה להפנות:
אדכפנת אכול – שאם תשהא תעבור ממך תאות המאכל ואין המאכל מועיל:
עד דרתחא קדרך שפוך – קודם שתצטנן משל הוא זה כשאתה צריך לנקביך שפוך ואל תשהא אותם:
קרנא קריא ברומי – אם תשמע קול קרן ברומי הוא סימן למבקשי תאנים לקנות ולהוליך למקום אחר:

בר מזבין תאני תאני דאבוך זבין – אם אין אביך בבית הזהר אתה בנו למכור תאניו בעוד שיש תובעים:

בשבילי – שביל קטן שפונים בו לשדות:

נחר ליה אבבא – לידע אם יש שם אדם נחר טושי"ר בלע"ז:

אמר ליה – ר' אבא לרב ספרא:

עד כאן לא עיילת לשעיר – שאינן צנועין בבית הכסא:

וגמרת לך מילי דשעיר – שאינך צנוע:

לאו הכי תנן – במסכת תמיד:

מדורה היתה שם – בעזרה היסק גדול של אור להתחמם שם הכהנים המסיכים רגליהם בבית הכסא שצריכין טבילה כדתנן במסכת יומא (ד' כח.) כל המיסך רגליו טעון טבילה:

ובית הכסא של כבוד – אלמא אין מספרים בבית הכסא ואת אמרת ליעול מר:

והוא סבר – רב ספרא שמהר לומר ליעול מר סבר מסוכן הוא בעמוד החוזר אם ישוב לאחוריו ויחזור העמוד:

הדרוקן – כרסו צבה:

דרקונא – נחש:

שמטיה לכרכשיה – חלחולת שהרעי יוצא בו שקורין טבחיא:

ואמר להרגך ותחס עליך – דוד אמר לשאול כן בצאתו מן המערה שנכנס בה לפנות וכרת דוד את כנף מעילו ואמר להרגך הקב"ה התיר לי להרגך:

התורה אמרה וכו' – אם במחתרת ימצא הגנב וגו' (שמות כ"ב:א') וכבר פירשנוהו למעלה במעשה דר' שילא (דף נח.):

צניעות שראיתי בך – שנכנס למערה בשביל הצנע ואף שם נהג צניעות כדמפרש ואזיל:

שסכך רגליו – בבגדיו כסוכה:

שיש בו ליפרע כמה – שיש במיתתו כדי לכפר על כמה עונות:

ובהשחית ראה ה' וינחם – מקרא הוא באותה פרשה בדברי הימים:

כסף כפורים ראה – שנתן במנין ראשון של ישראל למשכן והוא כפר על מנין זה שהרי לזכרון נתן כדכתיב והיה לבני ישראל לזכרון לכפר ועכשיו הוצרכו כפרתו:

כשמה – כמשמעה פירוש שמה:

אדמקיפנא אדרי איעול בהא – בעוד שאני מקיף כל שורות הבתים הללו אכנס כאן לקצר דרכי:

אדרי – שורות:

קפנדריא – טרי"א בלע"ז:

מעיקרא – קודם שנבנה עליו בית הכנסת:
נילף מקפנדריא – לאיסורא דתנן במסכת מגילה (ד' כח.) אין עושין בית הכנסת קפנדריא:
תנא יליף – רקיקה ממנעל:
פונדתו – אזור חלול שנותנין בו מעות:

דף סג.

ואימא הר הבית דאסור במנעל – ילפינן רקיקה מיניה לאיסורא בקל וחומר אבל בית הכנסת דשרי במנעל לא נילף רקיקה להתירה דרקיקה מאיסא אלא ילפינן מקפנדריא לאיסורא:
ויברכו שם כבודך – בשכמל"ו עונים והמברך אומר ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם מפרש בתוספתא שתקנו מן העולם ועד העולם להודיע שאין העוה"ז לפני העוה"ב כלום אלא כפרוזדור לפני הטרקלין כלומר הנהיגו ברכותיו בעוה"ז כדי להיות רגילים לעוה"ב שכולו ארוך:
על כל הברכות – בסוף ברכה אחרונה:
תהלה אחת – שיענו פעם אחת בשכמל"ו:
וכי תימא בועז מדעתיה עבד – ולא גמרינן מיניה:
תא שמע – דגמרינן ממלאך שאמר לגדעון:
וכי תימא מלאך הוא דקאמר ליה לגדעון – כלומר לא שאל בשלומו ולא ברכו אלא בשליחות קאמר מאת המקום לבשרו שהשכינה עמו ולא גמרינן מיניה:
תא שמע אל תבוז כי זקנה אמך – אל תבוז את בועז לאמר מדעתו עשה אלא למוד מזקני ישראל כי יש לו על מי שיסמוך שנאמר עת לעשות לה':
מסיפיה לרישיה כו' – אם באת לדרשו למקרא זה יש לך לדרשו יפה בין בכתיבתו בין בהפוך:
מרישיה לסיפיה עת לעשות לה' משום הפרו – עתים הם לה' לעשות משפט פורעניות בעוברי רצונו משום דהפרו תורתך:
מסיפיה לרישיה – הפרו תורתו עושי רצונו כגון אליהו בהר הכרמל (מלכים א י"ח:ז') שהקריב בבמה בשעת איסור הבמות משום דעת לעשות סייג וגדר בישראל לשמו של הקדוש ברוך הוא:
בשעת המכניסים – שאין חכמי הדור מרביצים תורה לתלמידים:
פזר – אתה לשנות לתלמידים:

בשעת המפזרים – שהגדולים שבדור מרביצים תורה:
כנס – אתה ולא תטול שררה עליהם דאף זו לכבוד שמים היא לאחוז במדת הענוה וכתיב עת לעשות לה' הפרו תורתך:
ואם ראית דור שאין התורה חביבה עליו כנס – ואל תטיל דברי תורה לבזיון:
הפרו תורתך – מלפזרה בשעה שהכנוס לשם שמים:
הכי גרסינן זלת קבוץ קנה מינה – אם ראית פרקמטיא בזול קבוץ וקנה מינה ואסוף שסופה להתיקר:
פשיטא – הא דאבי למה לי פשיטא שלא יורה אדם הלכה בפני רבו למה ליה לאביי למשמע מכללא:
בששניהן שוין – אם באת במקום תלמיד חכם ואינך גדול ממנו אל תטול עטרה לדרוש במקומו:
בכל דרכיך – אפילו לעבור עבירה:
דעהו – תן לב אם צורך מצוה הוא כגון אליהו בהר הכרמל עבור עליה:
מחטא דתלמיותא – ברושי"ד שלגבויי"ש שהתפירו' עשויות שורות שורות כתלמי מענה:
להתרועע – להתרוצץ:
אפוטרופוס – מכניס ומוציא נכסיו:
כל שיש לו תרומות ומעשרות ואינו נותנן לכהן סוף שנצרך לו על ידי אשתו – שנעשית סוטה:
ה"ג ואיש את קדשיו לו יהיו וסמיך ליה איש איש כי תשטה אשתו וכתיב והביא האיש את אשתו:
איש את קדשיו לו יהיו – שמעכב קדשיו אצלו ואינו נותנן לכהנים וללוים:
סוף שנצרך להן – שנעשה עני וצריך לכך ליטול מעשר עני:
לו יהיו – לעצמו יצטרכו:
המשתף שם שמים בצערו – שמברך על הרעה דיין האמת אי נמי שמבקש רחמים מלפניו:
בצריך – בצרתך:
תועפות – לשון כפילה כדמתרגמינן וכפלת ותעיף (שמות כו):
התרפית – מדברי תורה ביום צרה צר כחכה:
ואפילו מצוה אחת – אם נתרפה ממנה כשבאה לידו ולא חש להתעסק בה צר כחו:
התרפית מכל מקום – אף במצוה אחת משמע:

מעבר שנים וכו' – ותנן אין מעברין את השנים אלא ביהודה דכתיב לשכנו תדרשו כל דרישות שאתה דורש לא יהו אלא בשכנו של מקום בפ"ק דסנהדרין (דף יא:):
שגרו אחריו – למחות בידו:
כבר בנית – שהגדלת שמנו לומר גדולי הדור הם:
והלא עקיבא בן יוסף עשה כן – דתנן ביבמות א"ר עקיבא כשירדתי לנהרדעא לעבר שנים בפרק בתרא האשה שהלך בעלה וצרתה (דף קכב.):

דף סג:

ואמרו לאחינו שבגולה – שלא ישמעו לו:
יעלו להר – לאחד ההרים להתנהג בחוקות העמים לבנות במות:
אחיה יבנה מזבח – אדם גדול היה וראש לבני הגולה:
חנניה – הוא חנניה אחי רבי יהושע:
ינגן בכנור – לפני הבמה לפי שחנניה לוי היה כדתנן במסכת ערכין (ד' יא:) מעשה ברב יהושע בן חנניה שהלך לסייע את רב יוחנן בן גודגדא בהגפת דלתות אמר לו חזור בך שאתה מן המשוררים ואני מן השוערים:
לכרם – על שם שהיו יושבים שורות שורות ככרם זה הנטוע שורות שורות:
בכבוד אכסניא – מכניסי אורחים בבתים:
ראש המדברים – במסכת שבת מפרש לה בבמה מדליקין (ד' לג:):
שנים עשר מיל – שלש פרסאות מחנה ישראל מבית הישימות עד אבל השטים תלתא פרסי:
אמרה תורה כו' – כלומר קראו הכתוב מבקש ה':
כשם שאני הסברתי לך פנים כך אתה הסבר פנים – והיינו דכתיב פנים בפנים:
הרב בכעס – עליהם משום מעשה העגל:
ותלמיד בכעס – וגם אתה מראה להם כעס שהרחקת אהלך ממחנה:
אם אתה מחזיר האהל למקומו גרסינן:
והיינו דכתיב ושב אל המחנה – השב האהל למחנה ואם לאו משרתך יהושע בן נון נער לא ימיש מתוכה שישמש תחתיך ואף על פי שהשיבו לאחר שנתרצה הקב"ה לישראל והוקם המשכן לא יצא דבר לבטלה:
לא גרסינן ומשרתו יהושע וגו':
הסכת – עשו כתות כתות. דריש הס כמו עשו:
כתתו עצמכם – ודרשי נמי הס כמו עשה עשו עצמכם כתותים להצטער על דברי תורה:

זאת התורה – היכן מצויה באדם שימות באהלי תורה:
הס ואחר כך כתת – שתוק כמו ויהס כלב (במדבר י"ג:ל') שתוק והאזן לשמועתך עד שתהא שגורה בפיך ואף על פי שאינה מיושבת לך ואחר כך כתתנה והקשה עליה מה שיש לך להקשות ותרץ תרוצין עד שתתיישב לך:
יהגה – יעיין:
מיץ חלב יוציא חמאה – המוציא את החלב שמצץ משדי אמו על דברי התורה חמאה היא לו:
ומיץ אף – המוצץ כעס רבו וסובלו יוציא הלכות דם לעומתם:
דתנן – שדיני ממונות עמוקים הם והרוצה שיתחכם יעסוק בדיני ממונות שאין מקצוע בתורה גדול מהם:
המנבל עצמו – ששואל לרבו כל ספקותיו ואף על פי שיש בהם שחבריו מלעיגים עליו:
ואם זמות – שסתמת פיך מלשאול לשון זמם טבעת של רצועה שתוחבים בחוטם בהמה שעסקיה רעים ונותנים אותו בשפתיה לתופרם יחד ולסותמן סופך שתתן יד לפה כשישאלוך ולא תדע להשיב:
עשית חסד – שהאכילם שנאמר ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם וגו' (שמות י"ח:י"ב):
חמות – אשתו של עובד אדום:
וח' כלותיה – שהיו לה מח' בניה:

דף סד.

שנאמר פעלתי השמיני – בני עובד אדום קא חשיב בדברי הימים וקא חשיב תמניא והיא תשיעית כל אחת ילדה ששה הם חמשים וארבע הוסיף עליהם שמונה בנים הראשונים הרי ששים ושנים לעובד אדום:
הדוחק את השעה – כגון אבשלום שבקש למלוך בחזקה:
אצטריכא להו שעתא – להיות אחד מהם ראש ישיבה. אצטריכא להו גרסי' הוצרכו להם חכמים:
סיני – היו קורין לרב יוסף שהיה בקי בברייתות הרבה:
עוקר הרים – לרבה בר נחמני שהיה מחודד יותר בפלפול:
למרי חטיא – למי שקבץ תבואה למכור כלומר למי שקבץ שמועות:
דאמרי ליה כלדאי – לרב יוסף:

מלכת תרתין שנין – אמר אם אמלוך תחלה אמות לסוף שנתים ונדחה מפני השעה ולא אבה למלוך והשעה עמדה לו שלא הפסיד שנותיו בכך:

אומנא לביתיה לא קרא – לא נהג כל אותן השנים שום צד שררה וכשהיה צריך להקיז דם היה הולך לבית הרופא ולא היה שולח לבא אליו:

שיאחז בעובי הקורה – אם בא לטלטלה ממקום למקום לתתה בבנין כלומר יעקב שכל הבנים שלו וטרח בגידולם יבקש עליהם רחמים:

הנפטר מן המת – כשהיו מוליכים ארונות ממקום למקום לקבורה היו מלוים אותו מעיר לעיר וחוזרים אלו ואחרים מלוים אותו משם והלאה והחוזרים קרי נפטרים נוטלין רשות להפטר ממנו:

אין להם מנוחה – מישיבה לישיבה וממדרש למדרש:

הדרן עלך הרואה וסליקא לה מסכת ברכות